Y 256533

SÜMEGI GYÖRGY

1956 PLAKÁTJAI

[1956–2006]

CORVINA

© Sümegi György, 2015

© Ambrus Győző, Bényi Árpád jogutóda, Bokros Péter, Dede Ernő, Ducki Kristóf, Keresztes Dóra, Orosz István, Pócs Péter, Schmal Károly, dr. Szentpétery Tibor jogutódai (www.szentpeteryfoto.hu), Tóth Sándor, Virág Jenő jogutóda

© Hungart: Albert Katalin, Almásy Zoltán, Balázs Klára, Birtond Botond, Deéd Ferenc, Erdély Miklós, Fényes Zoltán, Haris László, Kinczler Gyula, Knézy Miklós, Major Kamill, Nagy Györgyné, Németh József, Péter Izolda, Pintér Ferenc, Pleidell János, Rapaich Richárd, Szalay Lajos, Török Pál, Varsányi Éva, Zorkóczy Levente

A képek összegyűjtésében és szerkesztésében közreműködött: Müller Rolf
© Fotók: Dragan Traian, Fehérváry László, Király Attila, Müller Rolf

A kötetet tervezte: Sebastian Stachowski
A borítón: Pleidell János: *1956. X. 26. Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!*, 1956

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

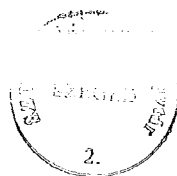
Kiadja a Corvina Kiadó Kft.,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
e-mail: *corvina@lira.hu*
www.corvinakiado.hu

Jelen kiadvány a jogtulajdonos engedélye nélkül sem részben, sem egészben, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással nem másolható, ideértve a fénymásolást, a számítógépes adatrögzítést vagy adatbankban való felhasználást is.

Felelős kiadó: Kúnos László, a Corvina Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Falus János
Műszaki vezető: Illyés Éva

ISBN 978 963 13 6297 8

Nyomás és kötés: mondAt Kft. • www.mondat.hu
Felelős vezető: Nagy László

X 236358

TARTALOM

FORRADALMI PLAKÁTOK VAGY 1956 PLAKÁTJAI?

A magyar plakáttörténetben a szerves fejlődés eredményének tulajdonítható, hogy a történeti korszakokhoz és eseményekhez igazodóan kiemelkedő és művészeti szempontból kevésbé fontos időszakok váltják egymást. Sajátos viszont, hogy az egyik kulcsfontosságú együttesnek az értékelése, művészettörténeti elnevezése és korszak-meghatározása közel hetvenéves átmeneti fixálódás után éppen 1989/90-től kezdett lassan megváltozni. Teljes körű egyetértés van viszont a szakirodalomban azon vonatkozásban, hogy a magyar plakátművészet első nagy korszakát a Tanácsköztársaság mozgósító erejű plakátjai képezik. Sokáig „forradalmi plakátoknak", a „forradalom plakátjainak" nevezték ezeket, s együttesüket így azonosítva emelték ki az egész magyar plakáttermésből.

Ám a Tanácsköztársaság történeti megítélésének a változása tompította és puhította az elnevezést, már csak azért is, mert a szocialista, kommunista Kádár-rendszer által kanonizált 1919-es forradalom a rendszerváltás után radikálisan átértékelődött. A történeti és politikai átértékelés pregnáns következménye az lett, hogy a legutóbb megjelent művészettörténeti összefoglalóban már mindennemű „forradalmi" jelző elhagyásával írnak arról, hogy a „progresszív művészet igazi terepe a mozgósító erejű plakát".[1] Így valójában lassan kiiktatódik a 20. századi magyar művészettörténetből a „forradalmi", a „forradalom plakátjai" megnevezés,[2] jóllehet több évtizedes szakirodalmi beágyazottsága miatt még ma is előfordul.[3]

Talán szükséges és tanulságos röviden fölidézni a „forradalmi plakátok" fogalom szakirodalmi használatának a legfontosabb elemeit. Uitz Béla már a

Tanácsköztársaság idején megfogalmazta az elvárást: „A proletárdiktatúrának csak a forradalmi szocialista világnézetű művészetre lehet szüksége."[4] Ez az elvárás mintegy fundamentuma lett a Rákosi- és bizonyos fokig a Kádár-rendszer megkövetelte szocialista realista plakátművészetnek. A két világháború közötti évtizedekben nem merült föl aktuálisan a forradalmi plakát kérdése. A második világháború után, a fordulat évének előszelében még lehetett így, szabadon fogalmazni a Tanácsköztársaság plakátjairól: „Az igazán szuggesztív plakát első imponáló föllobbanásai Biró Mihály, Pór Bertalan, Uitz Béla és mások 1919-es plakátjai".[5]

Ettől kezdődően azonban erősödtek az elvárások, az útmutatások, szaporodtak a plakátankétok, és kizárólagos lett a követendő szovjet példára való hivatkozás. A Képzőművészek Szövetségének a plakátművészetről tartott ankétján, 1952. február 14-én Mihályfi Ernő népművelési miniszterhelyettes így fogalmazott: „A magyar plakátművészet ugyanúgy, mint a képzőművészet és a művészetek többi ágai, a kultúrforradalom további kibontakozásában a felemelt 5 éves terv megvalósítását, ipari fejlődésünket, valamint a mezőgazdaság szocialista átalakítását kell, hogy szolgálja. (...) Képzőművészetünk a szovjet képzőművészet példájára és tanulságaira támaszkodva ma már fellendülőben van. (...) A plakát elsőrangú követelménye a szenvedélyes pártosság."[6] Ahogy ez abban az időben minden területen alapvető pártelvárás volt, Mihályfi Ernő Sztálinnak a plakátművészetre vonatkozó útmutatására is hivatkozik, majd a konkrét, a korabeli aktuálpolitika diktálta föladatokat is meghatározza a műfaj és a plakáttervezők számára: „A szovjet plakátművészet eredményeit, fejlődésének útját tanulmányozni és követni – ez az egyetlen út. (...) Fontos feladata a magyar plakátművészetnek a klerikális reakció elleni küzdelemben való cselekvő részvétel, valamint az imperialisták elleni harc, a Tito-banda elleni küzdelem." Az ankéton felszólaló Pelbárt Oszkár utalt arra, hogy egy korábbi, 1950-ben rendezett plakátankéton „megbélyegezték a magyar plakátművészetet, mely a formalizmus irányába haladt". A szocialista realizmust erőltetők egyik legsúlyosabb vádja a nyugati minták követése, és fontos eszköze a formalizmusra való hivatkozással történő megbélyegzés. Ha valakinek ez osztályrészül jutott, partvonalra került, általában nem mert beküldeni kiállításokra műveket, és semmiféle állami vagy közületi megbízást nem kaphatott. „A művészi színvonalat csak a szocialista, illetve kommunista mozgalom alapján álló művek képviselték"[7]– szögezte le Körner Éva, aki alkalmasint az új időknek megfelelő példára is rátalált: „Ék Sándor plakátjai hosszú ideig egyedül képviselték nálunk

a szocialista-realista plakátművészetet."[8] Máté György összefoglalójában „forradalmi plakátokról" ír, s az alkotókban (Biró Mihály, Vértes Marcell stb.) „a magyar forradalmi plakátművészet mestereit" ünnepli. „A felszabadulást közvetlenül követő évek során a forradalmi magyar plakátművészet egy sor kitűnő alkotással népszerűsítette a Kommunista Párt programját. (...) Forradalmi plakátművészetünk azokban az években volt a leghatásosabb, legfejlettebb, amikor művészeink tudását és tehetségét kiegészítette a párt politikájának alapos ismerete és megértése, amikor a párt agitációja a legmélyebben tudott a tömegekbe hatolni. (...) A forradalmi plakátművészet a forradalom, a forradalmi utca terméke. Aktívan, mozgékonyan követi útján a forradalmat. (...) Egy kissé értékelő párttörténet is".[9] Máté tehát pártismerethez és egy konkrét párthoz köti a forradalmi plakátok lehetséges létrejöttét. Szerinte is kizárólag a kommunista párt égisze alatt létrejött falragasz lehet forradalmi. Sőt, ezzel a szűkítéssel azt a látszatot kelti, mintha mélyebb pártkötődés nélkül nem születhetne igazán színvonalas falragasz. Álláspontja közeli rokonságban van a politikai plakát iránt támasztott szovjet elvárással: „A politikai plakát a szovjet képzőművészetnek leginkább tömegekhez szóló ága, a bolsevik agitáció egyik legközérthetőbb eszköze."[10] Oelmacher Anna még mindezeken túllépve sajátos nyelvezetről beszél. Az egyes plakátokon jelentkező „formai különbségek ellenére egy nyelven beszéltek: a forradalom nyelvén".[11] Azt azonban ő sem határozza meg, hogy milyen ez a forradalmi plakátnyelv formai jellemzőiben, színezési vagy kompozíciós összetevőiben.

A forradalmi plakát vizuális megfogalmazására is találunk példát. A hazai szocreál vezérhajótárlatán, az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon szerepelt egy olyan festmény, amely illegális plakátragasztókat mutat be. Városi épületek között, a képtérbe jobbról a kétharmadáig benyúló magas falra nagyméretű plakátot ragaszt egy férfi, akinek röplapokat vagy kisebb falragaszokat hozó társa segít. Mögöttük összegöngyölt, ugyancsak kiragasztásra váró plakáttal figyel szorongva a harmadik, míg a negyedik a házak között, boltív alatt feltűnő járókelőket, a plakátragasztást esetleg megzavarókat lesi. A boltív fölötti mellvéd felirata: „Harcoljatok Rákosiért." A plakátfal fölső szegélyén újabb felirat: „Szabadítsuk ki Rákosi Mátyást!" „Az esti félhomályban a magyarországi Vörös Segély börtönrácsot szétfeszítő kezeket ábrázoló plakátját"[12] ragasztják föl, amelynek a felirata megegyezik a plakátfalra írtakkal. E nagyméretű festményen három, Rákosi kiszabadítását kezdeményező feliratot helyezett el a festője. A kompozíció az illegális pártmunka speciális résztvevőinek, a plakátragasztóknak, valamint

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

a műfajnak, a titokban terjesztett falragaszoknak és az 1925–1940 között bebörtönzött Rákosi kiszabadításának állít heroikus vizuális emléket. Kádár György (1912–2002) *Illegális plakátragasztók*[13] című olajfestményét a történelmi festészetet megújító, a szocreálban meghonosodó „történelmi zsánerfestészet" körébe sorolja a tárlatot ismertető Szegi Pál.[14] Még az 1956-os forradalom leverése után hivatalosan újraéleszteni kívánt késői szocialista realizmus idején is találkozunk olyan képzőművészeti alkotással, amelyen 1919-et, az akkori fogalmak szerint: a proletárforradalmat Biró Mihály (1886–1948) *Kalapácsos ember*ével azonosította a grafikus.[15]

Kérdés, hogy az eddig egyöntetűen és részletesen még nem ismertetett, vagy mondhatjuk így is: eddig föl nem fedezett, de lappangva, tiltva, rejtőzködve mégis létezett, az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz – a legutóbbi történeti értékelések meghatározó része mintha a népfölkelés terminológiát pontosabbnak tekintené – kapcsolódó plakátokat hogyan nevezhetjük? Vajon miként a legadekvátabb meghatározni ezeket? A forradalom plakátjai? A szabadságharcé? A népfölkelésé? Plakátok, 1956? 1956 plakátokon? Vagy mindegyiké együtt, mivel ezek fogalmilag nem fedik teljesen egymást, nem szinonimák? Talán a legsemlegesebb és legpontosabb mégis így: 1956 plakátjai.

A rendszerváltás óta eltelt évtizedekben szinte darabonként, igen lassan napvilágra kerülő anyagot megpróbálhatjuk a forradalom fényében megfürdetni, hiszen több évtizedes mellőzöttség, kitaszítottság után ez mindenképpen megilleti. Azonban nem hiszem, hogy a jelzőkön, avagy éppen a fölfokozott, eltúlzott meghatározáson múlhatna ennek a plakátegyüttesnek a további sorsa: ismertsége és társadalmi hasznosulása.

Tehát a legegyszerűbb és tárgyszerűségében a legpontosabb megnevezésük valóban ez lehet: 1956 plakátjai. Az „1956-os plakátok" szóösszetételt is megvizsgálva az derült ki, hogy a gyakorlatban ezt a meghatározást itt-ott a forradalom leverése utáni időszakban keletkezett, a korai Kádár-korszak propaganda-falragaszaira is alkalmazzák, ezért indokolt, hogy mi eltekintünk tőle. Természetesen föl sem merülhet a kádári „ellenforradalmi" terminológia, ami érthető módon a történelem lomtárába került. Kialakításában éppen az 1919-es örökségre alapozott „forradalmi plakát" fogalompár segítette leginkább a jelentés megfordítóit. Hiszen ha a forradalom az „ellenforradalom" meghatározás zubbonyát kapta Kádáréktól, mi sem volt természetesebb annál, hogy a forradalom mellett kiálló, protestáló, szavát fölemelő kijelentés, magatartás és a művek: verstől a plakátig, regénytől a színpadi alkotásokig azonnal megkapták

a kötelező „ellenforradalmi" ítéletet. E történeti elutasítás az egész Kádár-rendszerben érvényes maradt, és csak az 1980-as évek legvégén, 1956 történeti megítélésének a radikális átértékelésével párhuzamosan, lassan kezdett oldódni.

Fölmerülhet a kérdés, hogy ezzel a fogalommal lefedve az egész év plakáttermését idesoroljuk, itt vegyük számba, vagy kizárólag a forradalom idején, ennek hazai és nemzetközi színterein, valamint utóéletében keletkezetteket számítsuk-e ide. Vagyis magát az évszámot a világpolitikailag is jelentős eseményre egyértelműsítve és kiterjesztve használjuk-e megnevezésünkben. 1956 évszámként önmagában képes megidézni és azonosítani annak az évnek a legfontosabb magyarországi történelmi eseményét. Ha már a Tanácsköztársaság plakátjai forradalmiként lassan trónfosztottak lesznek, nem akarhatjuk mindenáron forradalmivá nevesíteni az itt tárgyaltakat. Mert ha forradalmiak, akkor alapkarakterükben mozgósító erejűeknek, lüktetően dinamikusaknak, harcra buzdítóknak, cselekvésre fölhívóknak kellene lenniük. Az 1956-os népfölkeléshez sorolható falragaszoknak kétségtelenül van ilyen része, de nagyobb súllyal esik latba rajtuk az emlékezés, az emlékeztetés, az emlékidézés, a fölszólítás segítségre, vagy éppen valamely rendezvényre való invitálás. Még akkor is így van ez, ha a forradalom rövid októberi heteiben létrejöttek mozgósító erejű munkák. Zömükben azonban gyűlésekre, összejövetelekre hívók: elsősorban az újjáalakuló pártok falragaszai jelenhettek meg a szűkre szabott időben, vagy egyszerűen csak az új Kossuth-címert közzétevők és az agresszor ellen tiltakozók.

Többször találkozhatunk „1956-os plakátok" elnevezéssel, amelyet általában a forradalomtól a Kádár-rendszer megszilárdulásáig megjelent falragaszokra, röplapokra, alkalmi nyomtatványokra kiterjesztve használnak. Az OSZK Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye őrizetében lévő '56-os plakátegyüttes az intézmény megfogalmazása szerint: „mintegy másfélezer dokumentum, amely az 1956-os forradalom és szabadságharc során, illetőleg az azt követő legelső hónapokban keletkezett".[16]

Mindezek mérlegelésével tehát a leglogikusabb és talán a legpontosabb is 1956 plakátjairól beszélni. Ebbe a fogalomkörbe beletartozónak értjük mindazon falragaszok összességét, amelyek a forradalom idején, majd közvetlenül az ellenállás időszakában, azután pedig több évtizedes pauzát követően a rendszerváltás előszelében itthon születtek, valamint a bárhol, bármelyik országban létrejötteket, amelyek a forradalom ügye melletti kiállást, segítésre való fölszólítást vagy megemlékezést, programismertetést a falragaszokra jellemző vizuális eszköztárral fogalmazták meg. Amikor 1956 plakátjairól beszélünk, akkor a hazai,

a magyar plakátművészetbe sorolható alkotásokat és a nemzetközi színtéren megjelent műveket egyaránt vizsgáljuk. Ez utóbbiba a külhoni magyar – az emigráció működése folytán keletkezett – alkotások ugyanúgy beleértendők, mint ahogyan idegen országokban dolgozó, tehát nemzetközi pályán jegyzett plakáttervezőknek ilyen művekre vonatkozó tevékenysége is.

„A plakátok teljes történetébe beletartozik nemcsak a gyengébb alkotás, hanem az olyan hirdetés is, amelynek semmilyen képzőművészeti jellege sincs. Beletartozik a mennyiség ismerete: mikor, mit, hány példányban ragasztottak ki, csak budapesti utcákon jelent-e meg, vagy országszerte, melyik plakát hány éven, esetleg évtizeden át volt érvényes hirdetés, vagy mely plakátmotívum élete folytatódott emblémaként csomagoláson, címkén. (...) Mi hol jelent meg – utcán, belső térben, járművön –, milyen volt, illetve lehetett a hirdetőoszlopok, falak, palánkok plakáttal borított, mindig változó, folyamatában rekonstruálhatatlan képe."[17] 1956 plakátjaival kapcsolatban is természetszerűen fölmerülnek az idézettekhez hasonló és további kérdések, amelyek általában ezeknek a plakátoknak a jellemzőit alkotják. Ilyen lehet például a vázlat(ok) és a kivitelezett mű(vek) egymáshoz való viszonya, a plakáton alkalmazott kompozíció más célú (szórólap, katalógus stb.) fölhasználásának a föltárása, és mindezek műfaji tanulsága. A tipikus, a plakátok tervezésére, terjesztésére és az alkotókra vonatkozó általános jellegzetességeket 1956 plakátjainál bizonyos speciális, csak erre az együttesre érvényes sajátságok fölülírják. Néhány ilyet fölsorolva: a tervező több esetben nem ismert, tehát anonim a mű megalkotója. A nyomtatás, az előállítás körülményeinél sokszor a legegyszerűbb sokszorosítási módokat (például egyedi, kézi sokszorosítás) is figyelembe kell venni. Egyes kézi előállítású falragaszoknak az idő rövidsége és az információtovábbítás sürgőssége miatt nem készülhetett nyomtatott változata. Az utca nyilvánosságából jó néhányat csupán korabeli fotográfia őrzött meg, így a méretet és színbéli jegyeit nem ismerjük, és az összhatásáról is csak feltételezéssel alkothatunk fogalmat. A terveket, vázlatokat a normál plakátokhoz képest nagyobb alapossággal vizsgáljuk. Ezek 1956 emlékének az üldözése miatt ugyancsak töredékesen maradhattak fönn.

1956 OKTÓBERÉNEK PLAKÁTJAI

Az 1956-os forradalom és szabadságharc plakátjainak a használati sokfélesége és bizonyos speciális történeti meghatározottsága miatt legelőször fogalmilag is szükséges pontosítani: mi a plakát? „Nyilvános helyen kifüggesztett, rendszerint nyomtatott és grafikus által tervezett hirdetmény."[18] Az *Értelmező szótár* szűkszavú meghatározásánál bővebb és részletezőbb a *Művészeti lexikoné*: „Képes ábrázolással és szöveggel ellátott, nyomdai úton sokszorosított falragasz, az alkalmazott grafikai művészet egyik műfaja. Célja, hogy szuggesztív művészi eszközökkel felhívja a figyelmet a propagált árura, szellemi termékre, eseményre vagy politikai eszmére, s ezeket a maga sajátos eszközeivel, tömör kifejezésmódjával népszerűsítse."[19] Az *Esztétikai kislexikon*[20] címszóírója kissé elveti a sulykot, mivel szerinte a plakát feladata az, hogy „társadalmi mozgalmakat szervezzen közcélok érdekében", s azután hatásukban „számottevő befolyásuk lehet a városi ember ízlésvilágának formálására". A szocialista alapon eltúlzott elvárásokkal szemben áll az a kijelentés, hogy „mint egyedi darabok különösebb értéket nem képviselnek". Ám az utóbbi évtizedek gyakorlata megcáfolja ezt, mert jelentősen fölértékelődtek a plakátok, és nagy nemzetközi adásvétel tárgyai lettek – sok esetben jelentős árakkal.

Rövidebb és frappánsabb megfogalmazásban a plakát: „Nyomdai úton sokszorosított, a reklámgrafika egyik legrégibb ága: képpel és szöveggel ellátott utcai falragasz. Jellemzői: tömör kifejezésmód és változatos tipográfia a szövegben, nagy formátum, dekorativitás, összefogottság, figyelemfelkeltő jelleg (Blickfang) az ábrázolásban. Fontos ismertetőjegye a stiláris frissesség."[21]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc plakátjai a műfajnak nem szokványos, hanem sokkal inkább rendhagyó darabjai, hiszen a történeti meghatározottság szinte darabonként kölcsönöz egyedi jelleget e műveknek: létrejöttük specifikumai meghatározó lényegi vonásokat képeznek (például egy példányban készültek, kézi, nem nyomdai előállításúak, kisebb méretűek).

Idő- és térbeli (például 1956. október 23. – december, Magyarország, illetve külföld, 1956–1989) csoportosításuk többféleképpen lehetséges. Időben, létrejöttük és használatuk szerint a legfontosabbak a forradalom idején és a leverése utáni hónap(ok)ban Magyarországon készültek. Ezeket tekinthetjük a történeti eseménnyel egyidejű műveknek. A Magyarországon alkotott plakátok időbeli második csoportja a forradalom leverése utáni időszakban, egy nagy hiátust követően, a Kádár-rendszer végén és a rendszerváltás idején keletkezettek. Mivel mindenfajta, 1956-ra való utalás (szöveges és képi egyaránt) tiltott volt – és ha mégis megtörtént: éberen figyelték és megtorolták –, így csak a rendszer lassan lazuló évtizedében, az 1980-as évek második felében, ellenzéki szereplők munkálkodásában, a Nagy Imre mártír miniszterelnök és társai újratemetése előtt, valamint a 301-es parcellába tervezett emlékműpályázatkor keletkezetteket vehetjük számba.[22]

A külföldön kiadottak és terjesztettek sorában két nagyobb csoportot különböztethetünk meg. Az akkori szocialista országokból egyedül a lengyeleknél keletkeztek a forradalom mellett kiálló, a magyarok megsegítését sürgető munkák. A nyugati országokban – beleértve a magyar emigrációt is, Argentínától Svédországig – a legelején a menekültek mellett megszólalók és az orosz elnyomás ellen protestálók, majd az évfordulókon a forradalomra emlékeztetők és programismertetők (kiállítás, hangverseny stb.) jöttek létre.

A plakátoknak a létrejöttük helye, helyszíne és időbeliségük alapján történő csoportosítása más szempontok szerint még tovább folytatható. A forradalom idején keletkezetteknél szükséges egyfajta fogalmi redukcióval élni, ugyanakkor néhány falragasz beemelését csak a fogalmi kiterjesztés teszi lehetővé. Azért szükséges ez, mert a forradalom ikonográfiájának, teljes vizuális sokrétűségének a minél teljesebb megismerése érdekében fontos a vázlatokat, a terveket is számba venni, az egy példányban, csak az utcán, fényképeken megőrzött falragaszokkal együtt. A szöveges plakátok közül szerepeltetünk olyanokat, amelyek a szövegelrendezés, az igényesebb tipográfiai tervezettség vagy az egyedi keretezés miatt lehetnek fontosak. Nehéz a kizárólag korabeli fényképeken megőrzött falragaszok sorában elkülöníteni a röpcédulákat a plakátoktól, vagy a gúnyrajzot a plakáttól.[23] A röplap és a plakát megkülönböztetése is szükségszerű, ráadásul a jelentős mennyiségű és gyakran nagyobb méretű röplapok is sokfélék. Van közöttük fölhívás, nyilatkozat, figyelmeztetés, programismertetés vagy parancskihirdetés, ám ezek zömében kizárólag szövegesek, míg a plakáton valami jellemző vizuális jel(nek), képi szimbólum(nak) is szerepel(nie kell).

Az *1956 plakátjai és röplapjai* című, e műformákat összefoglalóan először bemutató kiadványban mindezekkel a röplapformákkal találkozhatunk, plakátból azonban alig néhánnyal. Noha a bevezetőt jegyző Kopácsi Sándor definíciószerű pontossággal meghatározza a jelentőségüket: „1956 forradalmának a sajtó, a rádióadások mellett a röplap és a plakát a legfontosabb hétköznapi dokumentuma, és sokaknak arról a történelmi erejű 12 napról talán az egyetlen féltve őrzött kincse, emléke. Ezt a feltevést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a forradalom leverését követően a hatalom szigorúan tiltott dokumentummá nyilvánította."[24] A Kádár-rendszer szigorú tiltása bizonyos mértékben a rendszerváltozás utánra is prolongálódott. Például a Kossuth Kiadó magyar történelmi sorozatának 1956-os kötetében kizárólag a kádárista karhatalmat propagáló plakátokkal találkozhatunk,[25] noha a kötet megjelenésekor már nem voltak tiltólistán 1956 plakátjai, és publikációkból ismerni lehetett ilyeneket. Ugyanis ezek a „hétköznapi dokumentumok" is segíthetik tovább árnyalni és mélyíteni az 1956-os forradalomról és szabadságharcról alkotott képünket.

PLAKÁTOK A PESTI UTCÁN

Az október 23-i fölvonulásra transzparensek is készültek, például Dede Ernő (1933), a Képzőművészeti Főiskola hallgatója lengyel címert festett *(2. kép),*[26] s ezekkel együtt zászlókat és korábban nyomott plakátokat (például Nagy Imréét) is lehet látni és azonosítani a Parlament előtt készült fényképfelvételeken

1. Lengyel címer az 1956. október 23-i felvonuláson

2. Dede Ernő: Az 1956. október 23-i felvonulásra festett lengyel címer, 2006

3. Tüntetők a Parlament előtt 1956. október 23-án

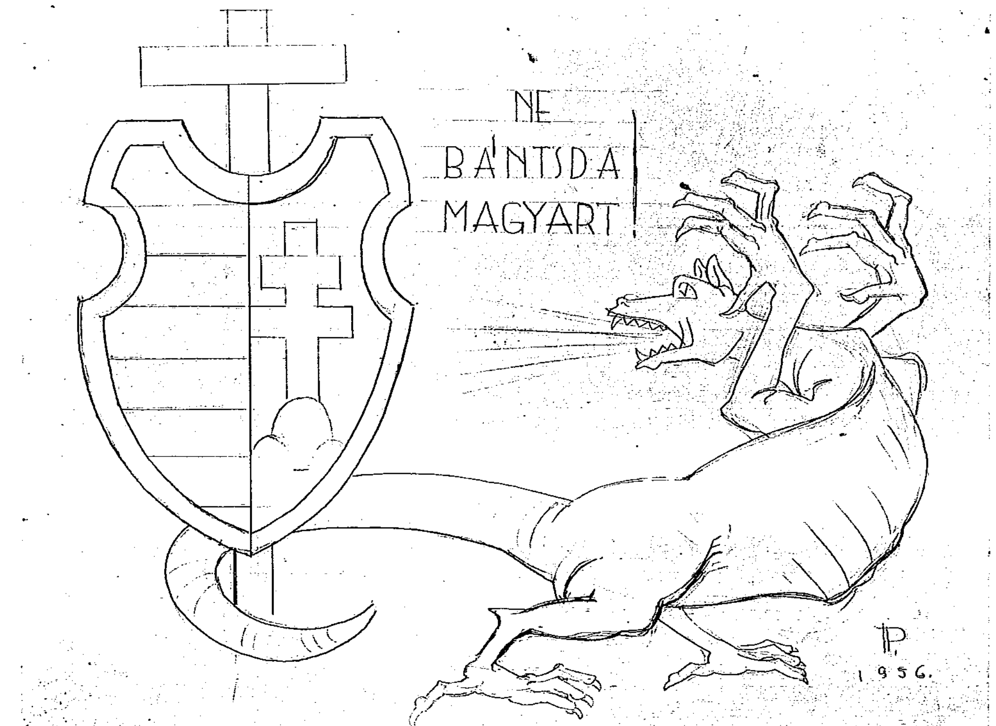
(*1., 3. kép*). Különös, plakátokkal kapcsolatos esemény is történt akkor este a Nagy Imrére várakozó tömegben: „Közben valahonnan óriási, Vorosilov, Rákosi, Gerő stb. arcképét ábrázoló plakátok kerültek elő, s ezeket üdvrivalgás közben elégették" – rögzítette a naplójába egyetemista leánya aznap esti élménybeszámolója alapján Oltványi Imre.[27] A kommunista vezetők iránti gyűlölet ebben a plakátarcképüket elégető akcióban is kifejezésre jutott.

A forradalomnak nyomtatott plakátjai akkor még természetesen nem készülhettek. Csupán Debrecenből van egy adat, amely szerint az október 23-i debreceni történéseket elítélő plakát másnap megjelent az utcákon: „a házfalakra kiragasztott plakátok az október 23-i eseményeket – híven a párt központi irányvonalához

– ellenforradalmi lázadásnak minősítették".[28] Röplapok és egyéb hirdetmények már aznap megjelentek a pesti utcán is. „A Bem-szoborhoz vonulást nem követjük, hazafelé készülünk a Vörösmarty téren át. A Vigadó mellett Boldizsár Ivánt látom" – jegyzi föl Fodor András, majd így folytatja: „Odébb a kettős telefonfülke mellett tíz-tizenöt ember olvassa, forgatja az üvegre ragasztott röpiratot. Ilyesmik vannak rajta: »A néptől idegen címer helyett a Kossuth-címert!«, »Bűnhődjenek a gyilkosok!«, »Az első fokon vétkes Rákosit hozzák haza, állítsák bíróság elé!«, »Október 6., március 15. legyen piros betűs ünnep!« stb."[29] Mindez jól mutatja, hogy a kommunikáció, a politikai akaratnyilvánítás már az első napon megjelent a pesti utcán – őszintén, a maga sajátos intenzitásában.

A forradalom idején született plakátok sorában a rajta szereplő időpont szerint Pleidell Jánosé (1915–2007) lehetett az első. Hogy mikor készült, azt az alkotóval folytatott beszélgetésekből sem lehet már egészen pontosan meghatározni; a legvalószínűbb az, hogy október 26-án. De ezt megelőzhette egy ceruzarajzterv, az első elgondolásnak a papírra vetése. A *Ne bántsd a magyart!* (*4. kép*) középre zárt feliratától balra kereszt, előtte kettős keresztes címer látható, alatta és

4. Pleidell János: *Ne bántsd a magyart!*, 1956

5. Pleidell János: *1956. X. 26. Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!*, 1956

onnét indítva jobbra tekergőzik egy sziszegő, támadásra kész hüllő.[30] Pleidell így vallott az indítékairól: „Rádöbbentem, nincs a forradalomnak plakátja, hát egy éjszaka linóleumból kivágtam egy esküre emelt kezet, ráírtam a dátumot és a feliratot: Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!"[31] Otthon, a lakásában kezdhette el a plakát metszését, amit azután a munkahelyén, a Műegyetem rajzi tanszékén fejezett be *(5. kép)*. Arra már nem emlékezett, hogy hol, melyik grafikai műhelyben sokszorosították, azt azonban föl tudta idézni, hogy „a kollégáim, Borbíró Elek és Gróh János (...) másnap vagy harmadnap, ahogy jöttek be az egyetemre, látták, hogy a Műegyetemmel szemben több helyen is ki volt ez a plakát ragasztva".[32]

A félkörívesre formált, fölfelé hajló, szalagszerű feliratból kiemelkedő, esküre emelt kéz Pleidell mesterének, Aba-Novák Vilmosnak (1894–1941) egyes templomi kompozícióészleteire ugyanúgy utal, mint a képi ősforrásra, a keresztény ikonográfia egyik jellegzetes, meghatározó elemére, Isten figyelmeztető kezére. Ha elfogadjuk a plakát október 26-i készülését, akkor feltétlenül mögé kell képzelnünk az október 25-i sortüzet a Parlamentnél, a Kossuth téren. Annak bénító, ám tiltakozást kiváltó motivációja, az általános fölháborodás ösztönözhette Pleidellt a kompozíció megalkotására. A forradalom leverése utáni megtorlások idején őt emiatt bocsátották el műegyetemi állásából.

Különösnek tetszik, hogy az utóbbi években előkerült a kompozíciónak egy olyan korabeli példánya, amelynek a festékanyagában a fekete mellett indigót is használtak a nyomtatás során, és rajta az október 23. időpont szerepel. Lehetséges, hogy az alkotó maga metszette kétféle dátummal, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy az október 26-i dátummal nyomott példányok után a nyomdászok, a plakátnyomtatók változtatták 23-ra a dátumot, és készítették el a forradalom kitörésének a napjával, vagyis a nap jelentőségét, történelmi fontosságát már akkor fölismerve. Így e falragasz a visszadátumozásával adhat hangsúlyt, vizuális nyomatékot a történelmi fontosságú napnak – plakáton is. Pleidell kollégái október 29-én vagy 30-án láthattak a plakátokból példányokat az utcán, a Műegyetem környezetében. Veressné Deák Éva október 30-án jegyezte föl: „Romok, ablaktalan házak, sok újság, plakát, kiáltvány."[33] Egy másik szemtanú, Szemerédi Tibor így emlékezett: „1956-ban a pesti utcán sok plakát volt, de nem emlékszem grafikai ábrázolásra. Hanem ezek szövegek, hirdetések, nyilatkozatok, felhívások voltak. A címerábrázolás jelen volt. Én a Kossuth-címer alatt harcoltam 1956-ban Pesten, és az ausztriai menekülttáborokban, lágerekben, iskolákban is a Kossuth-címert használták."[34]

Bizonyos, hogy akkor már lehetett több, akár hevenyészett falragasz is az utcákon, hiszen hamar, már a forradalom legelső napjaiban megjelentek a különféle buzdító, cselekvésre fölszólító feliratok, fölhívások, gúnyrajzok az utcákon. Már a legelső napokban spontán módon alakult ki a forradalomnak ez a kommunikációs sajátossága, amely a hírre, a megbízható és pontos információra vágyókat próbálta szolgálni. Ne feledjük, a forradalom első napjaiban a rádió még csőcselékről és bandákról, és nem forradalmárokról beszélt. A hiteles tájékoztatást, a pontos információk cseréjét, egyáltalán: a közhasznú információk terjesztését a pesti utcán a feliratok, fölszólítások, a rajzos kommentárok, gúnyrajzok, röplapok szolgálták. Ezek házak oldalán, kerítéseken, köztereken, de vasúti kocsikon, sőt még tankokon is megjelenhettek. Talán nem erőltetett idézni József Attila egyik verséből:

„Transzparensek ordítják, hogy: vak vagy,
Mellékuccákba ballagó falak
Visszalobogtatják a plakátot,
Előtted, mögötted, mindenfele – látod –
Plakátarcú emberek rohannak…”[35]

A vizuális kifejezőeszközöket is adekvátan, jó színvonalon használó „képes üzenetek" és gúnyrajzok között találunk olyanokat, amelyeknek a létrejöttét elsősorban az idő szűkössége, az üzenet gyors továbbításának a kényszere befolyásolta. A forradalom leverése utáni erőszakprésben, a kijárási tilalom idején pedig megnövekedett kockázatot vállalt az, aki hasonlókat terjesztett, kiragasztott. Ambrus Győző (1935) grafikusművész, aki 1956-ban a Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt, így idézi föl az általuk gyakorolt röplapterjesztést: „megragasztóztuk a röpcédula hátsó felét, és hátratett kezünkkel, a falnak háttal állva nekinyomtuk erősen a falnak. Akkor elsétálva úgy csináltunk, mintha a falragasz, a röpcédula eleve ott lett volna."[36] Azt is fölidézte, hogy „én egy írógéppapír méretű, A/4-es illusztrációs plakátot csináltam". Mivel az eredetiből – marcona szovjet katona szuronyos puskáján ülő kis bábfigura, felirattal is megerősítve: *Kádár* – nem maradt fönn példány, Ambrus 2015-ben rekonstruálta *(6. kép)*. Ez olyan egyértelműen kifejező, szuggesztív vizuális nyelven megfogalmazott üzenet, hogy a képes falragaszok sorából a plakátok felé mutat, ott a valódi helye – ahogyan ezt alkotója is megfogalmazta. Ugyanakkor nagyon nehéz a forradalom és szabadságharc időszakának utcájára, a nyilvános helyekre

6. Ambrus Győző: *Kádár*, 2015

mint információhordozó felületekre bízott rajzos és írásos üzenetek tömkelegéből pontosan kiválasztani az eredetileg is plakátnak szántakat. Bizonyosnak vehetjük azt is, hogy a lázas októberi napokban továbbított hírek, információk, üzenetek megfogalmazói abban az élethelyzetben nem töprengtek azon, hogy az általuk létrehozandó üzenethordozó elsősorban a klasszikus plakát műfaji ismérveinek feleljen meg, vagy csak minél gyorsabban tudjon közölni friss híreket, információkat, tudósítson fontos eseményekről. Ez utóbbi, vagyis a gyors üzenettovábbítás lehetett az elsődlegesen fontos.

Persze, ha volt rá lehetőség és adottság (tehetség, szükséges rajzi és nyomtatási eszközök stb.), akkor képileg és tipográfiáját tekintve is igényesebb megfogalmazású röplap vagy plakát születhetett. Ráadásul ennek a lényegében populáris műfajnak, az utca faliújságjának egyik fontos tulajdonsága volt, hogy gyorsan, az események sodrában változott, vagyis ami keletkezésekor hírértékű és rögtön közlendő volt, azt holnap már fölülragasztották egy új eseményre vagy összefüggésre szóló figyelmeztetéssel, fölhívással. A régi, a tegnapi üzenet így

lekerült, elfedték, kitakarták az újak. A forradalom utcájának információhordozó természetéhez tartozik, hogy sok esetben még ma sem lehet egy-egy plakát föllelésének helyét és pontos idejét meghatározni, arról már nem is beszélve, hogy jobbára csak a képe maradt fönn egy fotográfián, további adatok (ki készíthette, technikája, mérete stb.) nélkül. Persze ez is a forradalom lényegi jellemzőihez tartozik, mivel zömében amúgy is anonim marad a kifüggesztett üzenetek alkotója, létrehozója (hacsak később nem azonosították).

A mostani számbavételnél a műfaji ismérvek és a fotókon megjelenő üzenetek jellege, méretei segítenek abban, hogy csak a valóban plakátként, képes falragaszként megjelenteket azonosítsuk az utca fényképeiről. Ennek praktikus módja az, ha a plakáton megjelenő szöveggel, magával az üzenettel írjuk le ezeket a műveket. A Villányi úton egy Nemzeti Bank-fiók rácsos bejáratán többen fotografálták a viszonylag nagy méretű *Magyar Forradalmi Híradót*. A felirat alatt az *1848, 1956!* évszámok között kettős keresztes címer látható; alatta a valószínűleg nyomtatott felületen különféle üzenetek (*Vonuljanak ki az oroszok*

7. A Magyar Forradalmi Híradó és olvasói a Móricz Zsigmond körtér és a Villányi út sarkán, 1956

8. *Követeljük*, 1956

stb.), röplapok jelentek meg. Fönnmaradt róla olyan fénykép is, amelyen jobbra a falon a *Halál az ÁVÓ-ra!* felirat olvasható. Vagyis a *Magyar Forradalmi Híradó* nem más, mint utcai újság, friss hírekkel szolgáló üzenőfal volt. Mindegyik, erről fönnmaradt fényképfelvételen[37] emberek állnak, olvasnak, beszélgetnek, tanakodnak, kommentálják az éppen olvasott híreket vagy a látott képeket *(7. kép)*.

A Móricz Zsigmond körtéren október 31-én volt látható a következő ábrázolás: a *Követeljük* felirat alatt Rákosi csíkos rabruhában, börtönben ül, a lábán béklyó, évszámmal: *1956 (8. kép)*. Ugyancsak a Móricz Zsigmond körtéren volt kitéve ennek egy verziója *(9. kép)*: fölül Rákosi búzakalászokat szemlélő, ismert fotója, alatta tussal írva: *Ez a gnóm a magyar nép legaljasabb gyilkosa és árulója!!.. A kötél kevés neki!!* Rákosi megjelenítése a múlttal, a történeti terhekkel való radikális leszámolásra biztat, ahogyan az egész forradalom is; *Á.V.H. karrier!* – rendőr vezet rabláncon egy ávóst *(10. kép)*. Egy másikon: *Ávósnak nincs irgalom!* – egy határozottan előremutató férfi a plakát fölső részében *(11. kép)*. A következőn *(12. kép)* elszánt férfi keményen, ellentmondást nem tűrőn csap az asztalra, a felirat: *Ki a kormányból a Rákosi-rendszert is kiszolgáló szovjet talpnyalókkal!*

9. Ez a gnóm a magyar nép legaljasabb gyilkosa és árulója!! A kötél kevés neki!!, 1956

10. Á.V.H. karrier!; Akik meghaltak a szabadságért, 1956

11. *Ávósnak nincs irgalom!; Ilyen cédulával akarunk szavazni!*, 1956

12. *Ki a kormányból a Rákosi-rendszert is kiszolgáló szovjet talpnyalókkal!; Vérünket hazánk szabadságáért és függetlenségéért ontottuk! Ki az oroszokkal! Szabad választásokat több párttal!*, 1956

13. *Takarodjatok!; Újra győz a nép – Független Kisgazdapárt*, 1956

A *Takarodjatok!* feliratú képen *(13. kép)* az előtér nagyméretű, erős ökle a léptékében kisebbre és hátrébb rajzolt orosz tankot fenyegeti. Ezen a kompozíción az ábrázolt motívumok szubjektív méretkülönbsége adja az expresszivitást, biztosítja a kép kifejezőerejét. Egy csemegeüzlet kirakatában lévő falragaszról készült fényképen[38] ugyancsak szovjet tank látható, amely ég, a lángok fölemelik, a felirat: *Ki a szabadságtiprókkal!*

Konkrét célok is megfogalmazódnak a képes üzeneteken, például egy kéz négyrovatos cédulát – az egyiken behúzva az x – tart a kezében *(11. kép)*, a felirat: *Ilyen cédulával akarunk szavazni!* Egy másik falragaszon elesett harcos látható, mellette fegyvere; a felirat: *Vérünket hazánk szabadságáért és függetlenségéért ontottuk! Ki az oroszokkal! Szabad választásokat több párttal! (12. kép).* Egy másikon tank található, nemzetiszínű zászlóval letakart áldozattal, közelében fegyverrel; a plakát felirata: *Akik meghaltak a szabadságért (10. kép).*

Egy másik, talán gyermekkéztől – valószínűleg egy tizenéves általános iskolástól – származó kompozíción *(14. kép)* koponyák hegyéről rántja le a Sztálin-szobrot egy dús hajú, félmeztelen fiú, a felirat: *Nem kell kommunizmus! Elég volt a nép sanyargatásából!* Ugyanennek a kompozíciónak fényképről ismert másik, felirat nélküli verzióján az alacsonyan megvont háttérhorizontra gémeskút, ház, templom sziluettjét, alföldi tájat rajzolt föl az alkotója. Valószínűleg más, ám hasonló korú gyermek kezétől származik egy fotón fennmaradt *Davaj csaszi* („Ide az órákat") feliratú karikatúraplakát: torzultan vigyorgó arcú orosz katona bal karjára órák vannak fölszerelve, és órát tart a kezében is, a nyakában pedig

14. *Nem kell kommunizmus!*, 1956

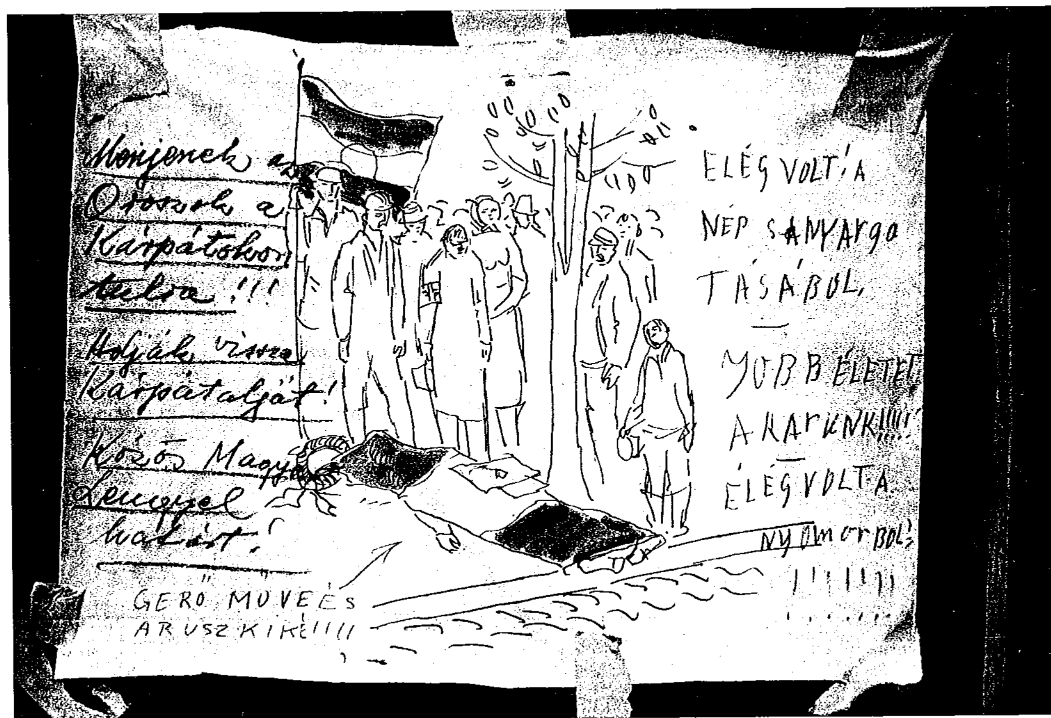

15. *Így kezdődött 1945. ápr. 4.; Így végződött! 1956. okt. 30.*, 1956

vekker lóg, míg a jobb kezével egy liba nyakát fogja. Mindezzel talán a második világháború egyes, a népnyelv szerint „zabráló" katonái emlékére utalhat a rajzoló. Két összefüggő képen, képpáron *(15. kép)* a fiatal rajzoló a történeti folyamatot próbálta megjeleníteni: 1. Az *Így kezdődött 1945. ápr. 4.* címűn orosz katona teljes fölszerelésben látható; a hátizsákjáról óra lóg, hóna alatt liba. 2. Az *Így végződött! 1956. okt. 30.* címűn csúzlival, géppuskával, tankkal űzik ki a képen nem szereplő, de odaérthető oroszokat. Készült egy fényképről ismert, valószínűleg vékony fehér textilre (gyolcsra?) rajzolt együttes is: 1. Molotov-koktélt dobó lány, 2. elesettek orosz tank előtt, 3. vörös csillagos orosz tankból lebújva tüzelőket gúnyolnak fiatal fiúk, a felirat: *A menekülő hősök.*

Két nagyobb méretű, szintén fotóról ismert, papírra rajzolt kép ugyancsak ettől a kéztől származhat. Négy ember (csak a lábuk, törzsük megrajzolva) előtt letakart halott látható, mellette koszorú, a felirat: *Elég volt a nyomorból!!!! ruszkik csinálták.* A rokon kompozíción *(16. kép)* fa előtt, sínpár mögött nemzetiszínű lepellel letakart halott található, akit egy fa körül összegyűlt tömeg néz, egy lyukas zászlóval a szélen, mellette felirat: *Menjenek az oroszok a Kárpátokon túlra!!! Adják vissza Kárpátalját! Közös magyar–lengyel határt!* Alatta más kéz írásában: *Gerő műve és a ruszkiké!!!!* A kompozíció másik oldalán a felirat:

16. *Menjenek az oroszok a Kárpátokon túlra!!!...*, 1956

Elég volt a nép sanyargatásából. Jobb életet akarunk!!!!! Elég volt a nyomorból!!!!!!! A föntebbi munkákat talán a gyerekrajzok analógiájára utcai gyerekplakátoknak, képes-szöveges üzeneteknek nevezhetnénk. Ez egy speciális, fiatal életkorhoz kapcsolódó vizuális jelensége az 1956-os forradalomnak és a leverése elleni tiltakozásnak.

Gyakorlott felnőtt rajzoló készíthette a *Pusztuljatok* című kompozíciót, amelyen egy vöröscsillag-parolis, Rákosi arcára emlékeztető, jobb lábán csizmát viselő orosz katona csupasz bal lábába egy hatalmas kést vág *(17. kép).* Az egyik fotón fennmaradt plakáton egy nyomtatott Kossuth-arcképet is fölhasználtak képes és szöveges üzenetnek, ugyancsak szovjetellenes, kézzel fölírt szöveggel: *Szabadságot! Titkos választást követelünk! Ez a mi apánk! Nem Sztalin. Ki az oroszokkal. Éljen a magyar szabadság harcos ifjúság!*

A forradalom mindennapjaihoz szervesen hozzátartoztak az ilyen utcai falragaszok, képes üzenetek, ábrákkal illusztrált gúnyrajzok, kézi készítésű plakátok. Változatos helyeken jelentek meg: fák törzsén, kirakatüvegeken, házfalakon, hirdetőtáblákon, oszlopokon, ott, ahol éppen alkalmas hely kínálkozott az üzenet továbbítására és arra, hogy lesz közönsége is, vagyis jól látható, feltűnő

17. *Pusztuljatok*, 1956

helyen hívták föl magukra a figyelmet. A korabeli sajtó is beszámolt ilyenekről: „Az Engels tér egyik csücskében sudár fatörzsre ragasztva például ENSZ-csapatokat követel az »Új Magyar Élet« mozgalom. Le kell tépni? Csudát! Hiszen a plakátra már ráfirkálja valaki, hogy ezek az új magyarok, úgy látszik, hadszíntérré akarják tenni az országot."[39] Egy-egy plakát vagy röplap vitát vagy friss kommentárokat is kiválthatott az éppen ott jelenlévőkből, például: „Hagyja kérem csak ott – szólt rá egy járókelő az asszonyra, aki egy plakátot akart letépni a kirakat ablakából. A plakáton egy karikatúra volt azokról a vezetőkről, akik eladták az országot, akiknek igáját a nép most lerázta a nyakáról. Úgy-úgy, hagyja csak ott, éppen eleget kínoztak bennünket – avatkozott bele a vitába több járókelő is, s a plakát visszakerült eredeti helyére."[40] Esetenként tehát megvédték

az egyetértésükkel találkozó rajzos falragaszokat. Ám a gúnyrajzokhoz hasonlóan az irónia is hatott egy-egy röplapon. „Egy asszony a szomszéd üzlet egyetlen épen maradt plakátjára hívja fel férje figyelmét. A plakáton ez áll: Most szerezze be a pártoktatáshoz szükséges könyveket."[41] A pesti utca „plakát- és cédulatengerében" gúnyversek is megjelentek, például: „A belvárosi házak falán házilag nyomott kisalakú röplapok: »Hol vagy Gerő, / Most bújj elő!«"[42]

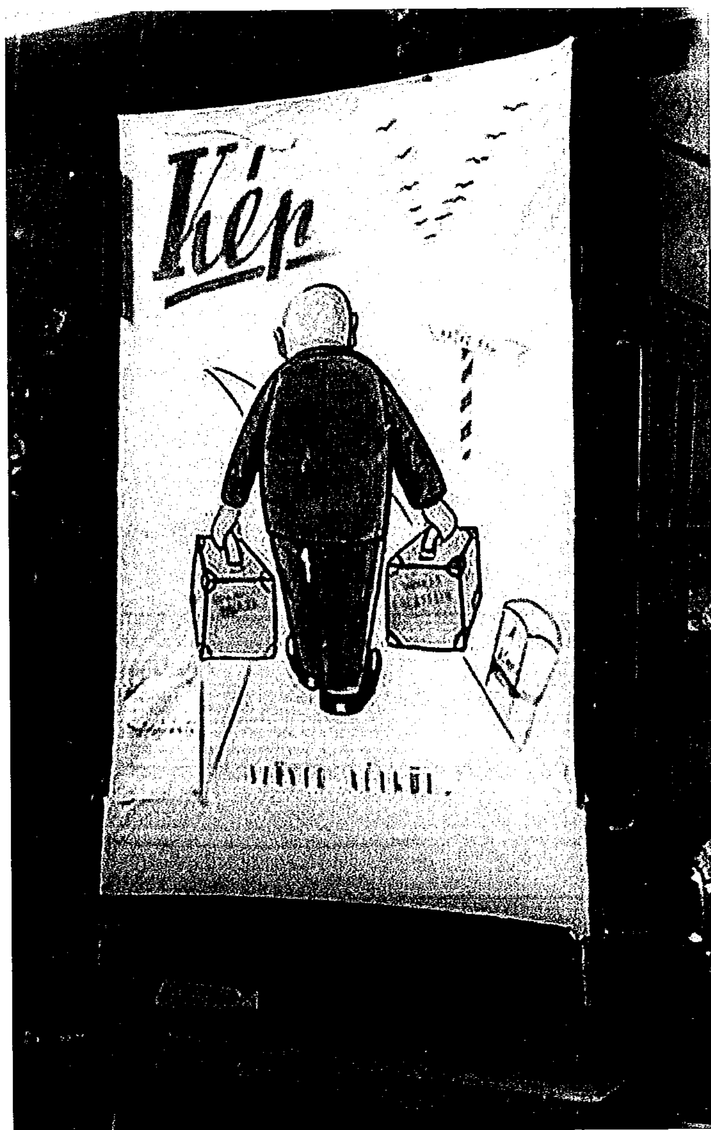
Az egyet nem értés, a vitatkozás az utca írásos képében, vizuális valóságában is jelen volt, hiszen az emberek is többféleképpen értelmezték a történteket. De akkor még spontán megnyilvánulásokról, és nem elrendelt akciókról beszélhetünk, mint november 4-e után. „Az üres falakon és a kirakatüvegeken valóságos cédula- és plakátháború. (...) Minden feliratnak egyúttal a cáfolata is megtalálható: »Lőjetek testvérek!«, »Ne lőjetek testvérek!«, »ENSZ-csapatokat kérünk!«, »Nem kellenek az ENSZ-csapatok sem!«, »Bizalmunk Nagy Imrében!«, »Mondjon le a Nagy-kormány!« Mi, akik Pesten éltük át a forradalmat, mi tudjuk csak, hogy melyik plakát való szerda délelőttről, és melyik vasárnap reggelről. Alkalmi rajzművészek is produkálják magukat. A jól ismert köpcös kopasz »bölcs« alakja látszik az egyiken, hátulról. Jól kivehetően repül, egy talp nyomát őrizve hátsó részén. Alatta felirat: »Zúgva száll, mint a győzelmi zászló.«"[43] Csics Gyula 12 éves tanuló forrásértékű naplójába október 31-én jegyezte be: „Mindenhová ki van plakátolva: Mindszenty szabadon! Ruszkik haza!"[44]

Az említett plakátoknál a készítők tudatosan éltek a hatásos képhasználattal, és a szövegkiemelések is mindig a mondandó nyomatékosítását szolgálták, tehát bízvást a forradalom falragaszai közé sorolhatjuk ezeket, azzal a specialitással, hogy valószínűleg, funkciójukból következően, csupán egy eredeti példányban készülhettek, és meghatározott ideig létezhettek a maguk valóságában. Megsemmisítésük, eltakarításuk után csak az idézett szövegrészletek vagy fotók őrizték meg „képüket" az utókornak. Ma már azt is pontosan lehet tudni, hogy sok fényképet és dokumentumot megsemmisítettek félelmükben a fokozódó fenyegetettségben élő emberek, főleg a forradalomban szerepet vállalt gyermekeiket és férjüket így is védeni akaró, aggódó anyák és feleségek. Az elpusztított képek között a nagy számok törvénye alapján bizonyosan lehettek olyanok is, amelyek akár egyedi felvételként plakátot, utcai falragaszt rögzítettek.

Kinczler Gyula (1926–2005) egyik fényképe is megőrzött egy igen szuggesztív utcai plakátot, egy *Kép szöveg nélkül* feliratú, emberlábakon járó, az utcán emberekre vadászó tankot ábrázoló falragaszt *(18. kép)*. Kinczler azt is föl tudta

18. *Kép szöveg nélkül*, 1956

19. *Kép szöveg nélkül,* 1956

idézni, hogy hol látta és rögzítette a kifejező tankos plakátot: „A Nagykörúton, kb. az Üllői út torkolatától 300 méterre volt ez a plakát fölállítva. Színes volt, 2-3 színnel készült, kb. 70 x 50 cm nagyságú lehetett. Volt a Nagykörúton egy útjelző, vascsőre volt szerelve, Rákosi- és Sztálin-fejjel, hevederrel rajta. Meg egy útjelző nyíl."[45] A másik, hasonló feliratú, vasúti kocsi ajtajára szerelt, egészen nagy méretű plakátot, a *Kép szöveg nélkült*[46] mintha az előzővel azonos kéz, ugyanazon alkotó készítette volna *(19. kép).* Ennek rajzi előzménye lehet az a fényképről ismert ábrázolás, amelyen két bőröndöt visz egy hátulról ábrázolt

kövér, kopasz férfi, a felirat: *Nincs többé kopasz fej csak se...érő homlok. Ki az oroszokkal!!* Egy másik kézzel alatta: *Ki ez?* A vázlatelőzménnyel azonosítható kompozíció bizonyosan később keletkezett, mint a Kinczler-fotón megőrzött alkotás, mert itt már a tankok pusztításának egyik visszafordíthatatlan következményét jeleníti meg a rajzoló: háttal, két bőrönddel (egyik felirata: *Sztálini dogmák,* a másiké: *Törvénysértések*) kezében távolodik egy országot épp elhagyó emigráló. Mellette kilométerkő, előtte útjelző oszlopon felirat: *Határ 1 km,* fölötte pedig az ősszel V alakzatban vonuló vadludak. Egy kis vizuális ellentmondás, hogy a V itt átvitt értelemben sem jelenthet győzelmet, hanem inkább az évszak, az őszi idő, a forradalom utáni emigrálások képi jele.

Az önkényt, a szovjet agresszió elleni tiltakozást fogalmazza meg frappáns és tömör képötlettel az a plakát *(20. kép),* amelynek egy csizma – talpán ötágú csillaggal – sarkához montírozott felirata: *Nem!*[47] E motívumnak ikonográfiailag pontos előképe Filo (Mihályfi Ernőné, 1910–1986) 1955-ös *Nem!* című, egy horogkeresztekkel kivert csizmatalpat alulnézetből megjelenítő, a fasizmus ellen tiltakozó plakátja.[48] A forradalom után egy évvel újabb földolgozásban látjuk viszont ezt a képtípust: a sötét színű, Magyarország térképe fölött fenyegetően tapósó csizmát és az ország térképének a csizma alól kilátszó részét ötágú csillagok borítják *(21. kép).* A szöveg: *Under the Red Boot* („A vörös csizma alatt"). A csizma fölső száránál felirat: *U. S. S. R.* Az újság a csillag magyarázatát is megadja: *Soviet Garrisons* („szovjet helyőrségek").

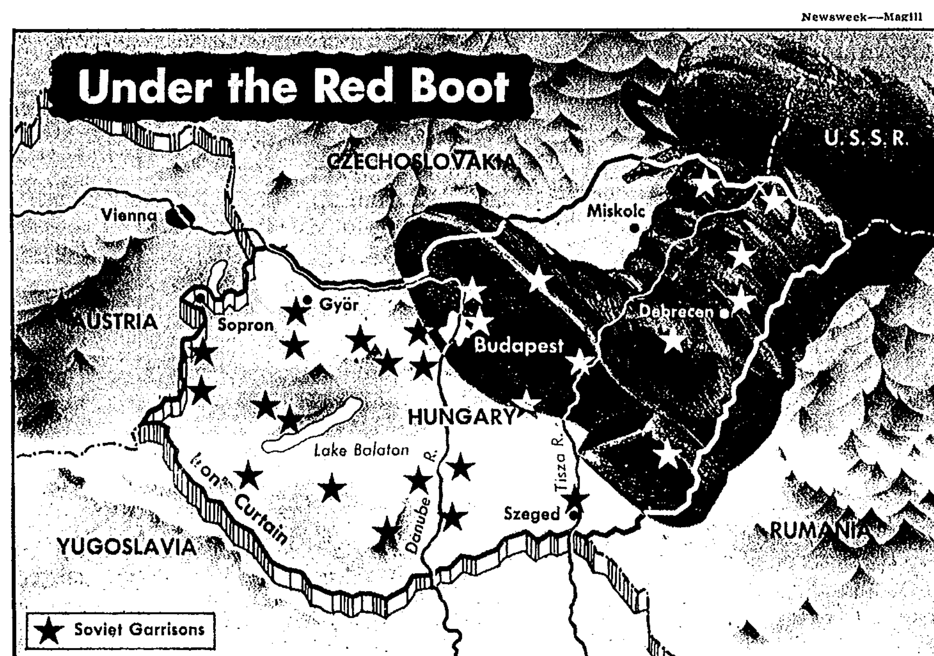
A forradalom sajtója a pénzgyűjtő akcióról és az ahhoz kapcsolódó plakátról többször is beszámolt,[49] ám legelőször a „forradalom hangja", a Szabad Kossuth Rádió, Budapest adott hírt róla: „Még sohasem használt módon indított gyűjtést az Írószövetség. Ma délelőtt Budapest legforgalmasabb utcasarkain, az Astoriánál, az Éjjel-nappal Közértnél, a Kálvin téren, a Nyugati pályaudvar előtt nagy hirdetőtáblák jelentek meg. A táblákon egy-egy igazi 100 forintos. (...) A tábla alatt jókora lőszeres láda nyitva, és hullik bele a pénz. 100 forintos, 10 forintos, 20 filléres, sőt angol font és osztrák schilling. Nem őrizte senki. Csak az utca, a forradalom becsülete. (...) Az eredménytől összeszorul a szív. (...) 110 000 forintot adott össze Budapest népe hős mártírjai árván maradt családjának."[50]

Az elesettek hozzátartozóinak a megsegítésére, a szolidaritás gyakorlására hozta létre Erdély Miklós (1928–1986) képzőművész (és baráti köre) a Magyar Írók Szövetsége hátterével, szervezőmunkájával a pénzgyűjtő ládákhoz kifüggesztett plakátot, amely évtizedek múlva is a legemlékezetesebb falragaszként,

20. *Nem!*, 1956

21. *Under the Red Boot*, 1957

Newsweek

adakozásra buzdító felszólításként maradt meg az emlékezetben, az emberi együttérzésnek a forradalom melletti talán legszebb bizonyítékaként. Az „*Őrizetlen pénz az utcán* címmel művészeti akciónak nyilvánított pénzgyűjtő akciót"[51] kezdeményező Erdély Miklós évtizedek múlva így idézte föl az ötlet megfogalmazódását: „Hallottam a rádióban azt, hogy valaki belelőtt egy kirakatba, és egy cipő megsérült, a sarka alá rakott egy tízforintost, s az azóta ott van. Ez a lényeges. Ez az új. Akkor egy társaságot verbuváltunk, és megoldottuk, hogy Budapest hat pontján dobálják be a pénzt egy őrizetlen ládába, s ettől kezdve az volt a feladatom, hogy járkáltam az Írószövetség autójával, és a láda mellé álló nemzetőröket elzavartam, mert képtelenek voltak felfogni, hogy ezt most nem kell őrizni."[52] Fekete Gyula emlékei szerint: „November elsején indítványoztam a gyűjtést elnökségi tagoknak, Illyés Gyula beleegyezésére biztosan emlékszem. A katonaságtól kértem ládákat, kocka alakú – kb. 60 x 60-as – lőszeres ládákat adtak, öt darabot. Öt plakátot festettünk, kb. 60 x 90-es nagyságút. (...) Középtájon egy igazi százast ragasztottunk fel minden plakátra. November 2-án, pénteken, késő délelőtt hordtuk ki a ládákat s a plakátokat. (...) Délután 3 óra tájban már jöttek a telefonok: tele a láda!"[53] Erdély Miklósnak az akcióban részt vevő egyik képzőművész társa, Gáyor Tibor (1929) így idézte föl a történteket: „Szükségünk lesz egy morálisan tekintélyes, egyetértő intézményre, mely a nevével is hitelesíti a tervezett akciót. (...) Nagyobb súlya lehetne, ha az Írószövetség vállalná el a patrónus szerepét. (...) Képes Géza foglalkozott az ügyünkkel, és többen is áldásukat meg az Írószövetség nevét adták hozzá. Megállapodtunk a plakát szövegében. A két gyakorlati probléma megoldása Kálmán Tamásra és rám maradt. Ő nyomdát keresett, ahol azonnal hajlandók plakátot készíteni – az Athenaeum vállalta. Magam a gyűjtőtartályokról gondoskodtam, katonaládákat kerestem, de főleg lőszeres ládákat találtam az angyalföldi laktanyákban. Ha jól emlékszem, kedden vagy szerdán (október 30–31.) tettük ki az utcára öt vagy hat helyen. (...) Amit tapasztaltunk, az igazolta előzetes elképzelésünket: mindenkit megindított, aki arra járt, és a 23-i este fensége sugárzott újra az arcokról."[54] Hat, plakát alá helyezett ládába történt a pénzgyűjtés a főváros hat különböző helyén. A plakáton *(22. kép)* szereplő szöveg: *Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk mártírjaink családjának. Magyar Írók Szövetsége. A ládát a Magyar Írók Szövetségének gépkocsija este 5-6 óra között szállítja el.*

Ez az egyetlen plakát, amely a korabeli magyarországi sajtóban megjelent *(23. kép)*, s amellyel magára az akcióra hívták föl a figyelmet.[55] Ráadásul

Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy

így

gyűjtsünk mártirjaink családjának

Magyar Írók Szövetsége

22. Erdély Miklós és társai: *Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk mártírjaink családjának*, 1956

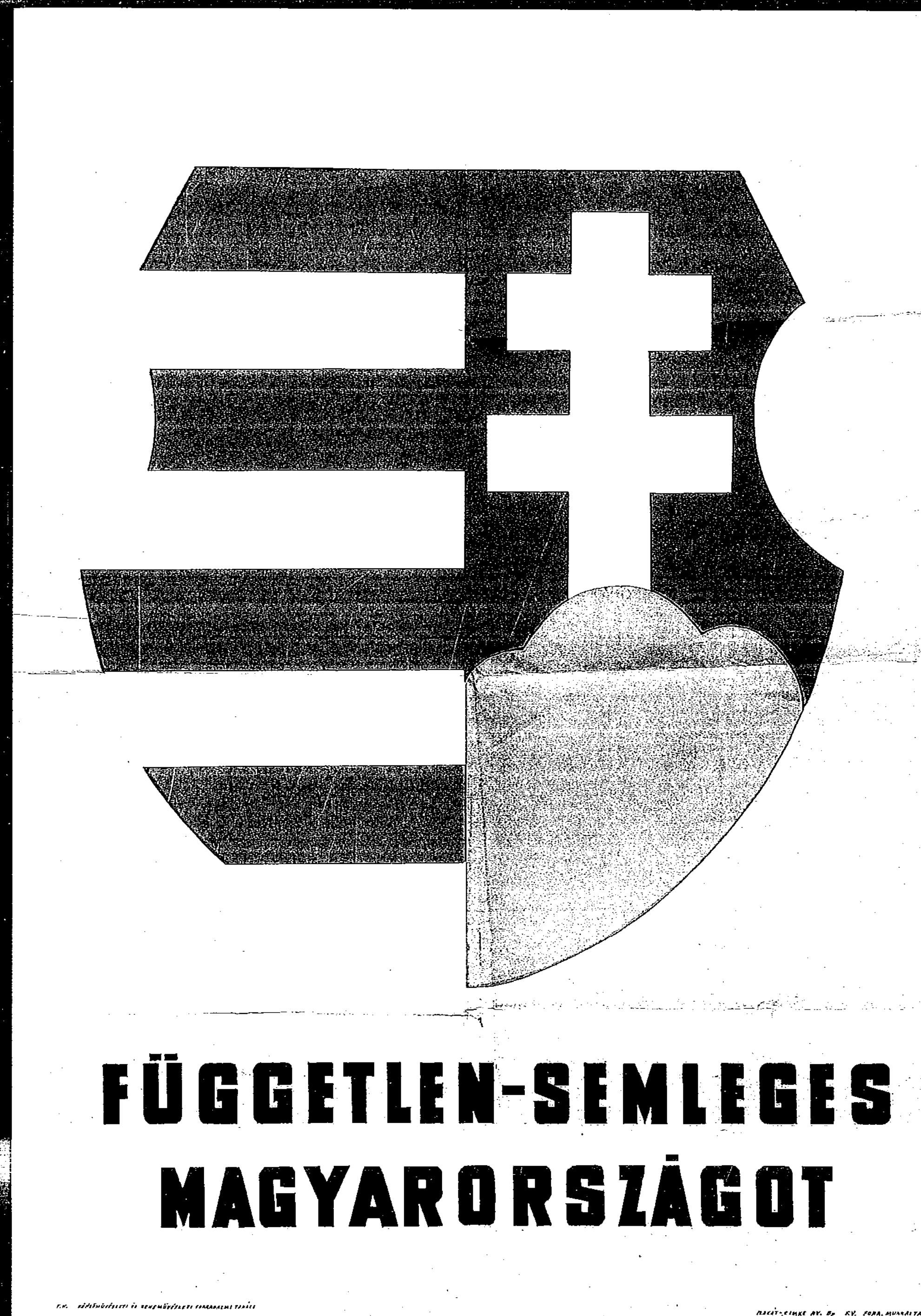

»Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk mártírjaink családjainak.« Aláírás: Magyar Írók Szövetsége — hirdeti szerte a városban a plakát. A nyomtatványra egy százforintost ragasztott valaki. Alatta zöld ládikó, s ebbe percről-percre hullik a pénz. Már telik a láda, de senkinek sem jutna eszébe, hogy hozzányúljon. — pedig nem őrzi senki sem. Fenti képünk a Rákóczi út és Körút sarkán készült
(Gyulavári Béla felvétele)

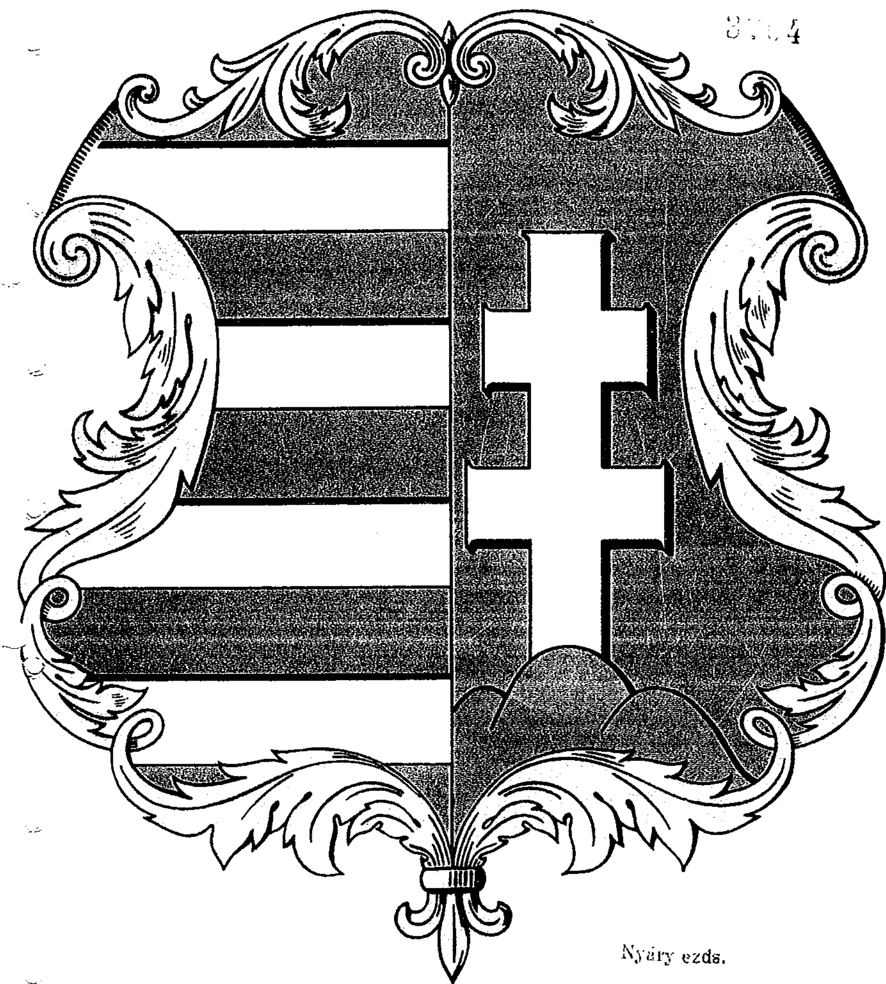
23. Képes újságtudósítás a Rákóczi út és a Körút sarkán kiállított pénzgyűjtő plakátról, 1956

a forradalomról fönnmaradt fényképek is elég nagy számban rögzítették ezt a spontán, bizonyosan sokaknak tetsző, a forradalomért elhunytak családtagjainak közvetlenül segítséget nyújtó akciót. Magyar művészettörténeti jelentősége is lett, „igaz ugyan, hogy utólagos interpretáció jóvoltából, de megszületett az első magyarországi happening, Erdély Miklós és társai *Őrizetlen pénz a pesti utcán* című akciója. (...) A happening- és fluxusgondolatot előlegezte Erdély pénzgyűjtő akciója" – pontosította Beke László.[56]

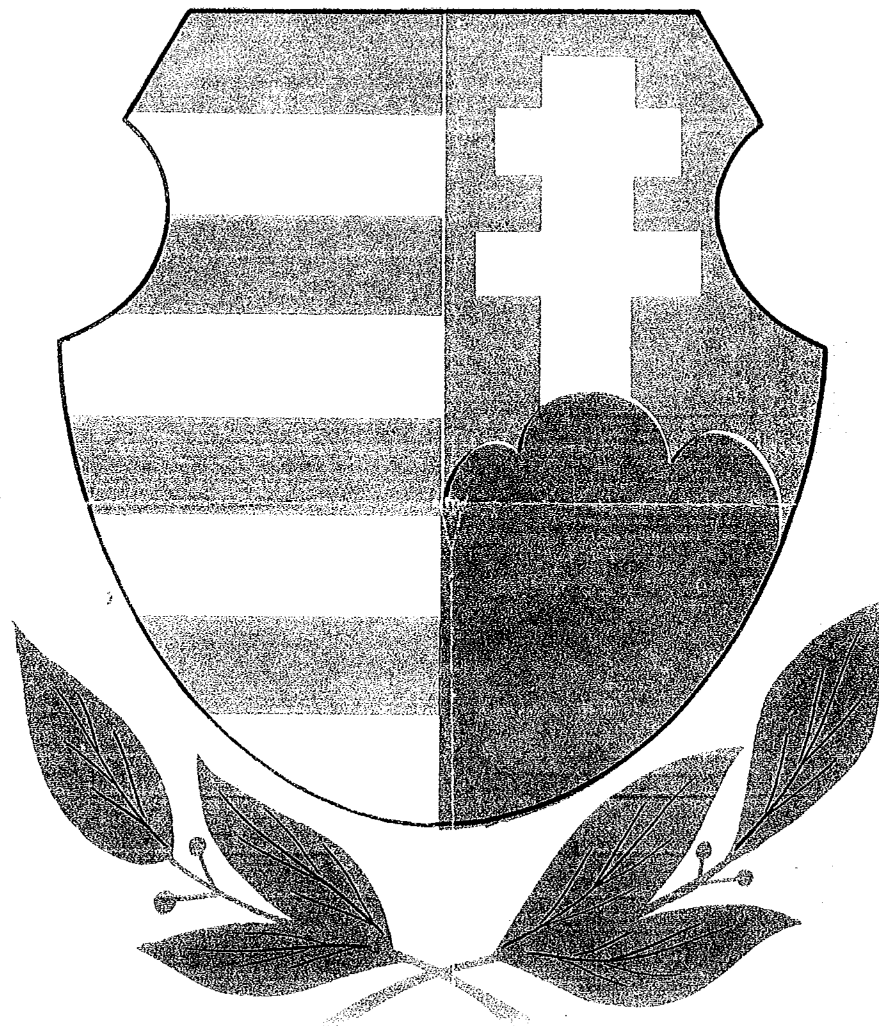
Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-i rádiónyilatkozatában (17.25-kor) bejelentette – többek között – a szovjet csapatok azonnali kivonását, az ÁVH megszüntetését, az általános amnesztiát és a Kossuth-címer bevezetését. Másnap, október 29-én a napilapok szinte kivétel nélkül közölték a beszédet, és lehozták a címert is.[57] A forradalmat Budapesten átélő Kós Károly a szűkszavú naplójába is bejegyzi október 29-én: „A Szabad Nép megjelenik: a Kossuth-címerrel."[58] „Kossuth-címer, déli harangszó, március 15: jelképei ezek a nemzeti létében megújhodó magyar népnek."[59] Ettől kezdődően a címer önmagában, plakát formában is megjelenik, de újságokban, nyomtatványokon, röplapokon

24. *Független-semleges Magyarországot*, 1956

25. *Forradalmi Karhatalmi Bizottság*, 1956

26. *Függetlenség: Népszabadság!*, 1956

27. *Független-semleges Magyarországot*, 1956

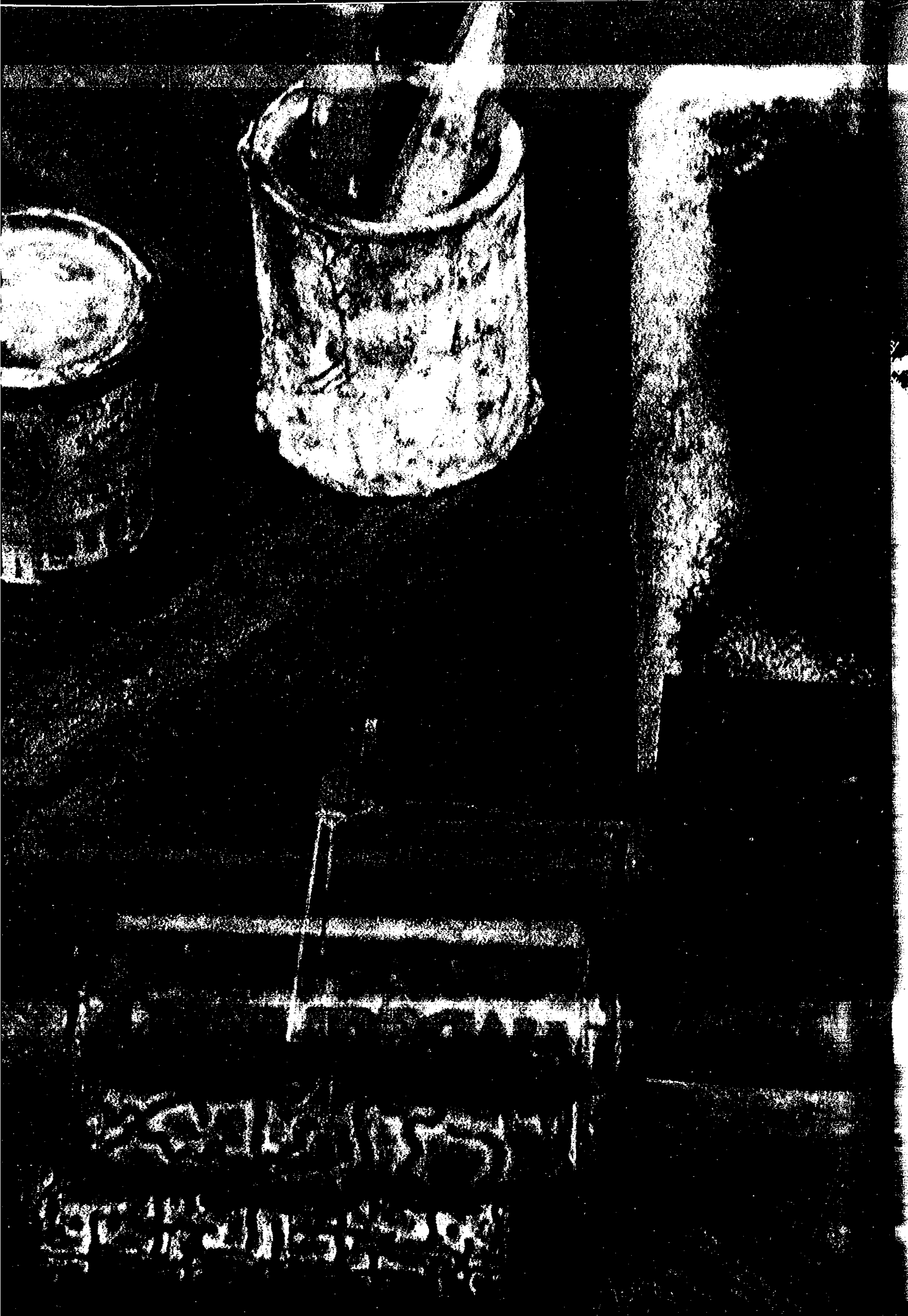
is gyakran föltűnik az egész országban.[60] Fényképen maradt fönn egy nagyméretű, Kossuth-címeres falragasz, amelynek felirata: *Elég volt a 10 éves hazugságból. Szabad magyar hazát akarunk!* A kinyomtatott és terjesztett plakátok közül elsőként említendő az ugyancsak nagyméretű, *Független-semleges Magyarországot* feliratú *(24. kép)*, amelyet a „Képzőművészeti és Zeneművészeti Forradalmi Tanács" adott ki, és a „Plakát-címke" nyomdában készült; felelős kiadója a nyomda akkori kollektív vezetése, a „Forr. Munkástanács"[61] volt. Házak

28. Varsányi Éva: *1956. október 28.*, 1956

falán és tank oldalán *(27. kép)* is fényképezték ezt a valószínűleg nagy egyetértést kiváltó, bizonyos fokig a népakaratot is kifejező plakátot. Látványa azokban a napokban szervesen hozzátartozott a pesti utca képéhez. Így lehetséges, hogy Varsányi Évának a pesti utcát megjelenítő művén *(28. kép)* is fölismerhető, sőt, a szövege pontosan olvasható.

Testületek, újonnan alakult bizottságok is adtak ki az új címerrel kisebb méretű falragaszokat, például az Országos Nemzeti Bizottság vagy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság *(25. kép)*.[62] Volt olyan plakát, amely a címer alatt két háromlevelű, összefonódó tölgyfaággal, *Függetlenség: Népszabadság!* felirattal jelent meg *(26. kép)*.

PLAKÁTTERVEZÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLÁN

Nehéz, ennyi évtized távolából szinte lehetetlen olyan műhely(eke)t azonosítani, ahol plakátok készülhettek. Az egyik, biztosan szóba jöhető a Magyar Képzőművészeti Főiskola grafikai műhelye, ahol terveztek és nyomtattak plakátokat. Ám a fönnmaradt vallomástöredékek és a lehetséges plakátok nem minden esetben fedik egymást, vagyis a visszaemlékezők alig-alig szólnak konkrét, azonosítható plakátokról vagy rajzokról, tervekről, inkább általános érvénnyel fogalmaznak. A föntebb már idézett Ambrus Győző említette, hogy november 4-én ők, a Képzőművészeti Főiskola Nemzetőr egységének a tagjai a kollégiumból bementek a főiskolára védeni azt. „A fiúk úgy döntöttek, hogy nyomtatnak plakátot meg röpcédulákat. (...) Száz százalékig nem emlékszem. Volt olyan, amiben csak felírás, szöveg volt, egy-kettő meg is maradt. (...) Arra emlékszem, hogy a főiskolán a rézkarc- meg a litográfiateremben többen dolgozgattunk. Például emlékszem, hogy Pálfalvi János egy feliratos, nagyobb méretű plakátot csinált. (...) Más, nagyobb méretű plakát nem is készülhetett, mert azt nem volt praktikus felragasztani egyrészt, másrészt meg nyomdai problémák is voltak, mert nekünk csak kis méretek sokszorosítására alkalmas gépeink voltak. (...) Sok feliratos plakátot láttam, *Ruszkik haza,* meg ilyeneket."[63]

Egy másik szemtanú, Bóka Dezső (1935) így emlékezett: „November 6-án Bódis Antal odajött hozzám, és azt mondta: gyere velem, van egy külön helyiség, ahol már eddig is plakátokat próbáltunk csinálni. Van ecset és tempera, festhetsz valami plakátot. (...) Elővettem a papírlapot, ecsetet, festéket. Bódis is valami effélét kezdett, de talán olajfestékkel, én meg fekete-barna temperával.

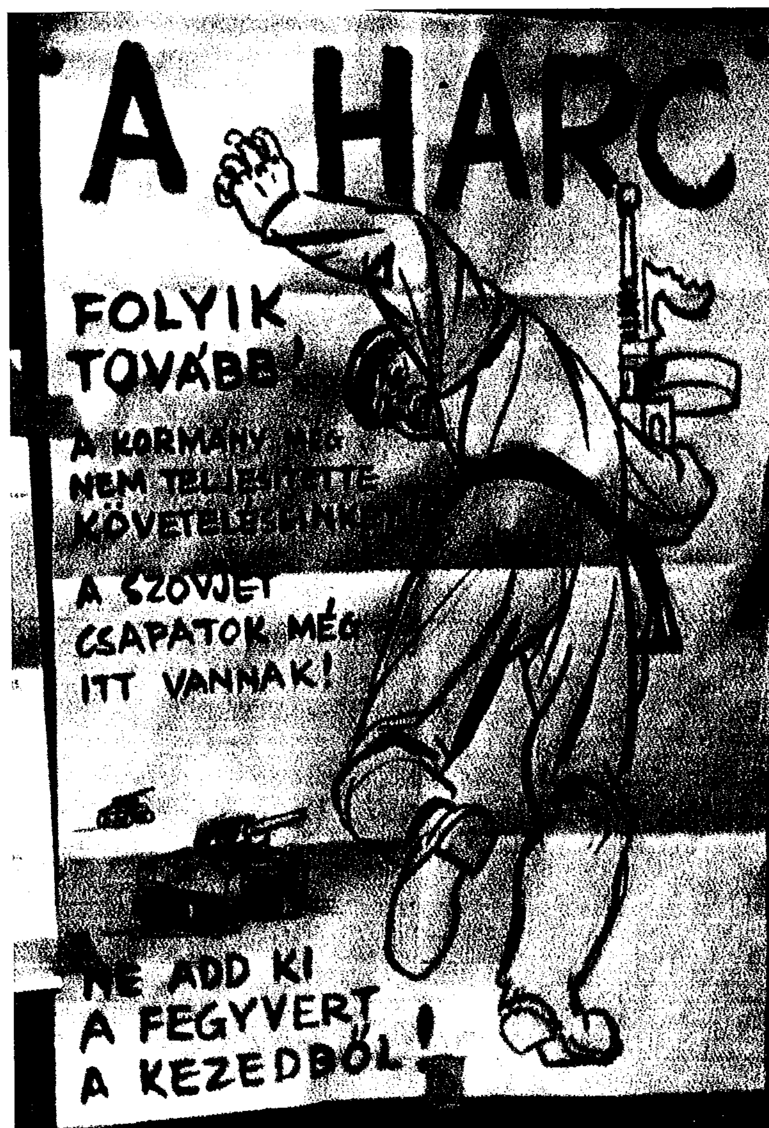
Úgy emlékszem, hogy gyertyák világánál. Akkoriban kezdtem részletesebben olvasgatni Petőfi verseit, és közülük egy nagyon is aktuálisnak tűnt. *A bilincs* című vers szinte ott lüktetett az ereimben. Az addig elviselt szenvedéseim, kudarcaim és határozottan nemes elszántságom a Szabadság apostolává lenni – ez vezette ujjaimat és csuklómat, amikor felnagyított illusztrációt rajzoltam a bilincsbe vert, Petőfi arcvonásait hordozó ifjúról. (...) Bódis is festett, úgy rémlik, hogy a vörös csillagot áthúzó, azt ellenséges jelképnek mutató feliratos képet – szintén papírlapra. (...) Később még beszaladtunk a műterem-pinceszobába, és a gyertyák fölé hajolva 3 másodperc alatt elégettük eszmei ellenállásunk dokumentumait: a két plakátot."[64]

Csizmadia Zoltán (1933) szerint „többen benn maradtak a főiskolán plakátokat készíteni".[65] Ugyanő másutt így összegezett: „November hatodikán jött Csűrös Zoli és még mások, hogy menjünk be a főiskolára, csináljunk plakátokat, így tiltakozzunk. Mondtam a Csűrösnek, itt már se kispuskával, se plakáttal nem lehet eredményt elérni. (...) Csűrös és még nagyon sokan elindultak a főiskolára, hogy plakátokat nyomjanak."[66] A már említett, 1956-ban III. éves grafikushallgató, Pálfalvi János (1934) 1989-ben ezt nyilatkozta: „Csak egy-két nap múlva tudtuk meg igazán, mi történt. Akkor az volt az első dolgunk, hogy a plakátnyomatokat elrejtsük."[67] Pálfalvi elmondta azt is, hogyan történt ez az általa készített plakátokkal: „betettem a nadrágba, s a bal combomhoz nadrágszíjjal hozzáerősítettem. Így mentem végig az Andrássy úton, november 7. után, még kijárási tilalom, félelem volt. A kollégiumba mentem, ott többször is volt rendőrségi házkutatás. Körültekintőnek kellett lennünk, a plakátok a diákszálló hátsó kertjében el lettek tüzelve. A Nemzetőr-igazolványokat a tetőcserép alá dugtuk. A plakátok litográfiával készültek, a nyomóköveket eltávolították, lecsiszolták biztosan. Volt olyan, hogy kiragasztottak ezekből a plakátokból az utcára. Nagyobb méretű litográf kövek nem voltak, maximum A/3-as méretű lehetett."[68] A Képzőművészeti Főiskolának 1956-ban volt hallgatói közül csupán Dede Ernő erősítette meg azt a föltételezést, hogy az *Emlékezzünk! „Rabok tovább nem leszünk!" Demokratikus vívmányinkkal Nagy Imre nemzeti kormányával független semleges hazánkért Fegyverbe! Fegyverbe!*[69] szövegű plakátot *(29. kép)* a forradalom idején jelentős szerepet játszott Németh József (1928–1994) festőhallgató készítette.

Stíluskritikai alapon föltételezhető, hogy a másik, anonim litográfiaplakát ugyancsak a Képzőművészeti Főiskolán készülhetett *(30. kép)*. Erőteljes rohanásban visszanéző, jobb kezében dobtáras géppisztolyt tartó fiatalra két tank

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

29. Németh József: *Emlékezzünk! „Rabok tovább nem leszünk!"*

30. *A harc folyik tovább! A kormány még nem teljesítette követeléseinket!...*, 1956

csöve mered, mellette felirat: *A harc folyik tovább! A kormány még nem teljesítette követeléseinket! A szovjet csapatok még itt vannak! Ne add ki a fegyvert a kezedből!* A plakáton szereplő felirat, a betűk formája és hasonlósága közelíti az előzőhöz a sztrájkra fölhívó falragaszt *(31. kép)*: kötényes, sapkás, erőteljes munkásfigura nagy kalapáccsal a kezében, a felirat: *A munkások leghatásosabb fegyvere a sztrájk!* A figura határozottsága, kidolgozásának profizmusa, valamint a betűk szakszerű, hozzáértő megformálása, vagyis stílusjegyei révén a plakát köthető vagy legalábbis közelíthető a főiskolai műhelyhez. Fegyveres

harcra buzdít a főiskolásként először grafikát tanult, majd szobrásszá lett Tóth Sándor (1933) egyik plakátvázlatán *(32. kép)*. Mozgósító erejű a három elszánt, határozott, plasztikusan megrajzolt férfiarc; előttük papírlapon mintha egy kezükben tartott plakát töredékes feliratát mutatnák: *Fegyverfüggetle kus hazánkért* (kiegészítve: „Fegyverbe független demokratikus hazánkért"). A második, nagyobb méretű és véglegesnek szánt vázlaton fordítva vannak a betűk, ami azt jelenti, hogy eredendően litográfiaplakát terve lehetett, mivel arra kell fordítva fölírni a betűket, hogy azután helyesen, olvashatóan nyomtassák. Tóth Sándor

31. *A munkások leghatásosabb fegyvere a sztrájk!*, 1956

32. Tóth Sándor: *Fegyver[be]...*, 1956

plakáttervei távoli, ám határozott vizuális rokonságot mutatnak Berény Róbert (1887–1953) és Biró Mihály mozgósító erejű, 1919-es expresszív plakátjaival.[70]

A fönti példákból érzékelhető, hogy a Képzőművészeti Főiskola műhelyeiben bizonyosan készültek plakátok a forradalom és szabadságharc idején, de az épületben történt szovjet betörés, a nyolc ártatlan áldozat november 7-i eleste után nem volt esély sem befejezni a tervezett plakátokat, sem terjeszteni az elkészülteket. Abban a félelemben a megsemmisítés, a nyomok eltüntetése lehetett az elsődleges cél.

PÁRTOK, SZERVEZETEK FALRAGASZAI

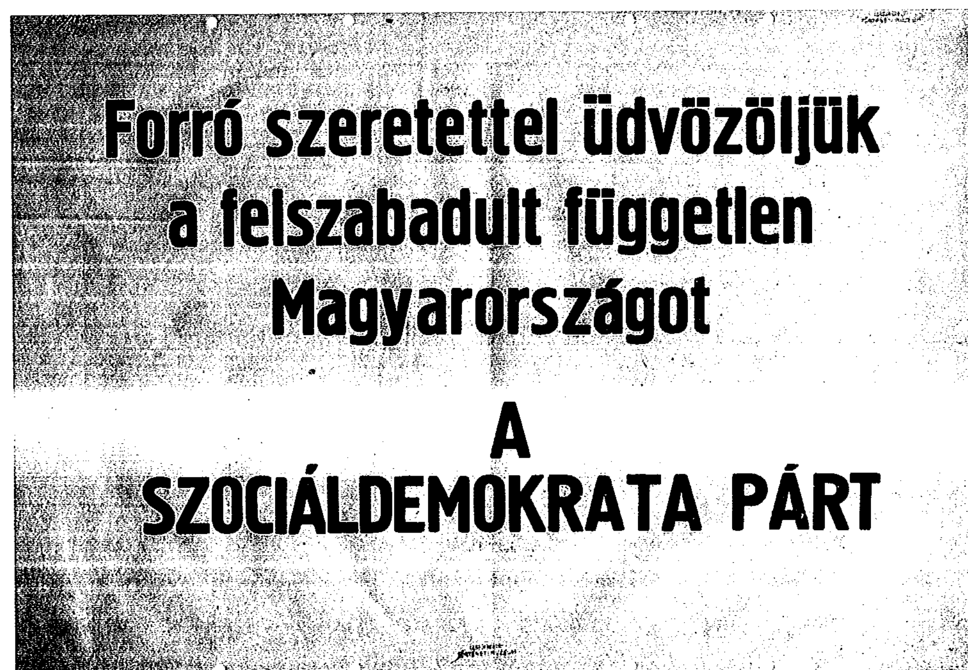
Az 1956-os forradalom falragaszai között önálló és sajátos egységet alkotnak a különféle, újonnan megalakult szervezetek (forradalmi bizottságok, munkástanácsok stb.), illetve új vagy újjáalakult pártok kiadványai. Természetesen ezek létrejöttét is alapjaiban határozta meg az a tény, hogy a forradalom gyors lefolyású volt, hogy igen rövid idő alatt történtek az események, és sok elindult társadalmi, politikai mozgást erőszakosan tört meg a szovjet agresszió, Kádáréknak a forradalom minden eredményét elsöprő magatartása. Emiatt az éppen megalakult, szerveződni kezdett pártoknak[71] is alig volt idejük saját maguk népszerűsítésére, jobbára csupán a megalakulásukat, az újjászervezésük megkezdését, esetleg egy-egy programjukat tudták bejelenteni a szűkre szabott időben (Magyar Szociáldemokrata Párt, Polgári Demokrata Párt, Független Kisgazdapárt – hoszszabb elnevezése: Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt –, Petőfi Párt – a volt Nemzeti Parasztpárt –, Keresztény Demokrata Néppárt, Keresztény Magyar Párt, Magyar Szabadságpárt, Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt).[72]

A körülmények azt is indokolják, hogy a jobbára gyorsan fogalmazott és kinyomtatott, azután sebbel-lobbal terjesztett fölhívások, értesítések nem különösebben igényes formában jelentek meg, hanem egyszerű, kisebb méretű szöveges falragaszok voltak. Csupán néhány darab tudott e fölé a gyors, napi szervezési, információközlési szükséglet fölé emelkedni, igényesebb tipográfiával, a nemzeti színek használatával kilépve a fekete-fehér egyszerű- és egyszínűségéből. Ilyen a Független Kisgazdapárt *Rend Béke Nyugalom. Most ezt akarja a Független Kisgazdapárt* feliratú, a középre rendezett blokkbetűkkel rendet,

RENDBÉKE
NYUGALOM
MOST EZT AKARJA
A
FÜGGETLEN
KISGAZDAPÁRT

33. *Rend Béke Nyugalom. Most ezt akarja a Független Kisgazdapárt*, 1956

34. *Forró szeretettel üdvözöljük a felszabadult független Magyarországot. A Szociáldemokrata Párt*, 1956. *november 1.*

nyugalmat sugalló plakátja, bal felső sarkában nemzetiszínű sávval *(33. kép)*.[73] Itt kell említenünk az egyik fénykép sarkában látható *Újra győz a nép Független Kisgazdapárt* feliratú színes plakátot, amelynek szöveghátterébe nemzetiszínű zászlót komponált az alkotó.

Tiszta, egyszerű tipográfiájával emelkedik ki a *Forró szeretettel üdvözöljük a felszabadult független Magyarországot. A Szociáldemokrata Párt (34. kép)*, vagy a jászberényi Munkás–Paraszt–Katona Tanács *Éljen a független Magyarország!* szövegkezdetű plakátja *(35. kép)*, amely a helyi nyomdában készült, és az 1880-as évektől nyomtatott szöveges politikai plakátok hagyományába illeszkedik. Vizuálisan karakteres, címerpajzs formátumban jelenítette meg a Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt megalakulását és legfontosabb programpontjait közlő,

Éljen a független Magyarország!

Hazafiak! Jászberény dolgozó Népe!
Munkások! Parasztok! Értelmiségiek! Fiatalok! Katonák!

Munkás-Paraszt-Katona Tanács vette át a mai nappal a város vezetését. A régi városvezetőséget leváltotta.

Kérünk benneteket, hogy őrizzétek meg a nyugalmatokat és kerüljétek a rablást és vérontást.

Mártírjaink holtteste felett teszünk esküt, hogy a magyar függetlenség és szabadság ügyét végleg diadalra juttatjuk.

A válságos időkben a párt és a kormány vezetői a maguk hatalmának megőrzésével törődtek csupán.

Miféle vezetőség az, amely csak a tömeg kényszerítésére tett néhány tétova lépést.

Tíz év alatt elég áldozatot követelt az önkény. Most a szovjet hadsereget hozták a magyar forradalom elfojtására.

Ne follyon több magyar vér!

Munkás-Paraszt-Katona Tanács
Jászberényi Bizottsága.

„Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar!“

F. k.: Munkás-Paraszt-Katona Tanács Somogyi Jenő. Jászberényi Nyomda

35. *Éljen a független Magyarország!*, 1956

36. *Hazafiak!...*, 1956. NOVEMBER 2.

Hazafiak! megszólítással kezdő plakát *(36. kép)*. A fekete-fehér, kisméretű plakát magán viseli a sietés, a gyors előállítás kényszerét, mert az előállítói kombinálták a stencilezést az írógépeléssel. A kései visszaemlékezések között akad olyan, amely a pesti utca korabeli képéből elsősorban a frissen alakult pártok plakátjait tudja vizuálisan fölidézni: „Az utcákon vagy tucatnyi, háború után felszámolt régi meg vadonatúj párt megalakulásáról szóló plakát jelent meg."[74]

1956. NOVEMBER 4. UTÁN: PLAKÁTHÁBORÚ

Borbándi Gyula „második forradalomnak" nevezi a november 4-én indított szovjet támadás utáni időt: „A nemzeti megrázkódtatás nem bénította meg a forradalom erőit. (...) A forradalmi szellem nem tört meg. Fegyvertelenül ugyan, de egy másik forradalom játszódott le a szovjet beavatkozás, valamint a moszkvai mintájú kommunizmus visszatérése ellen. A népvándorlás méretű menekülés néma forradalom jellegét öltötte magára."[75] Ebben a kiélezett helyzetben, 1956. november 4-e után kockázatos volt plakátot készíteni és terjeszteni, noha röplapok, különféle, az oroszok kivonulását sürgető feliratok még egy darabig országszerte terjedtek. Az ellenállás röplapjai mellett megjelentek a bevonult hadsereg és a megkapaszkodni akaró Kádár-rezsim parancsai, közleményei. Ezek mellett lett fontos szerepük a titokban készített feliratoknak, a szabadságharc „graffitijeinek".[76] A leggyakoribb mondat, amely ebben az időben kerítéseken, házfalakon, tankok oldalán, de szinte bárhol megjelenhetett: *Ruszkik haza!* – gyakran oroszul megfogalmazva. Ennek az óhajnak, vágynak erős társadalmi támogatottsága volt akkor, hiszen mozgalmak vagy inkább fogadalmak születtek arra, hogy például amíg itt vannak az oroszok, sokan nem gyakorolják a hivatásukat (például nem lépnek föl egyes színészek a színházban). Az országot elhagyók, az emigránsok körében is meggyökeresedett ez a meggyőződés; nagyon sokan valóban csak az orosz csapatok végleges kivonulása után jöttek haza először az 1956-os exodusban elmenők közül.

November 4-e után nagy kockázatot vállalt az, aki akár csak az ellenállás legszelídebb formáiban (például röplapterjesztés, a forradalomról készült

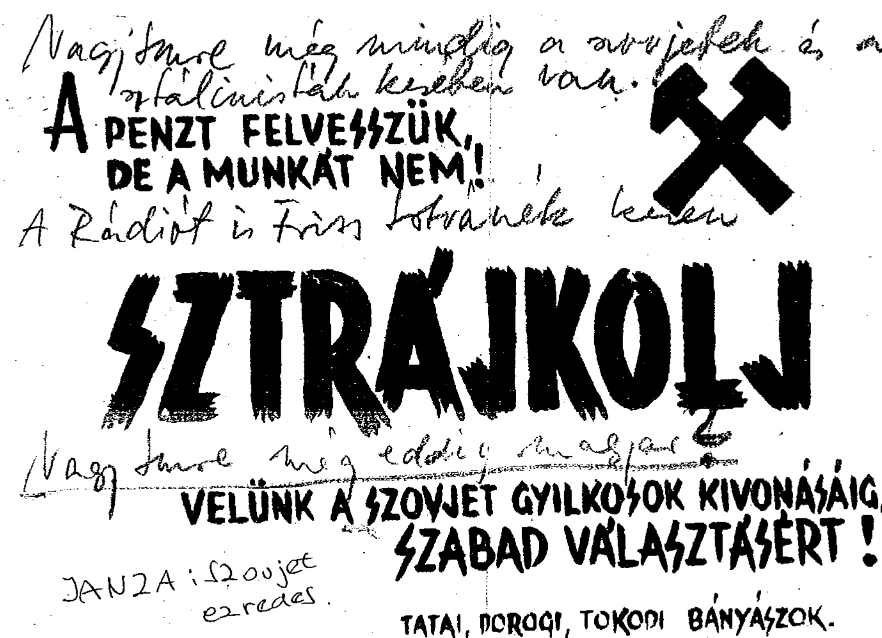
37. *Soha többé...*, 1956

fényképek gyűjtése, cseréje) próbált tenni valamit. Az oroszok jelenléte és a kijárási tilalom együttesen radikálisan csökkentették az utcára kimerészkedők számát. Arányaiban nagyságrendekkel kevesebb fénykép készülhetett november 4. után, mint előtte. A plakátokkal is ugyanez a helyzet, noha azok a tiltakozásnak egyik legfontosabb vizuális eszközei voltak. A forradalom leverése utáni perek egyikében koholt vádként plakát letépésére hivatkozva vették őrizetbe Fördős Istvánt, aki a vallatásakor elmondta, hogy „a lakásomon tartottam a képeket [értsd: fényképeket – *S. Gy.*], azonban december 10-én, mikor az V. ker. kapitányság őrizetbe vett, a képeket a feleségem elégette. A kapitányságra őrizetbe úgy kerültem, hogy egy Szovjet (sic!) járőr elfogott az utcán, később közölték velem, azért, mert letéptem egy plakátot, a plakát letépését tagadom".[77]

Az sem lehet véletlen, hogy a fönnmaradt fényképek között ez idáig egyetlen olyat találtam, amelyik egy november 4. utáni (a verzóján kék tintával autográf írás: *1956. nov. 9. Soha többé!*, ceruzával: *12.*), egyedi készítésű, fekvő formátumú, kb. 40 x 50 cm nagyságú plakátot őrzött meg *(37. kép)*.[78] A *Soha többé* felirat oválisan közrefog egy orosz katonasapkás halálfejet, mögötte keresztbe téve két Kalasnyikov géppisztoly, előtte pedig egy oldalára fordult, talán épp a végső pillanatait élő, egyszerű pesti polgár látható, akit véletlen golyó talált el. A föltételezhetően a Belvárosban egy ajtókeretre sebtében kifüggesztett plakát bal oldalán lent még egy felirat olvasható: *Folyik a vér a pesti utcán,* vagyis az alkotó a szovjetek civil polgári áldozatokat is nagy számban követelő

felelőtlen lövöldözése ellen emeli föl a szavát kifejezőeszközeinek szuggesztív használatával. A két fegyverrel egybekomponált szovjet katonasapkás halál az agresszor döbbenetes erejű megszemélyesítése. A *Soha többé* felirat blokkbetűi és azok világos-sötét megalkotása (sajnos a színeket nem ismerhetjük), az áldozat megjelenítése gyakorlott, képzőművészetben iskolázott kézre utal. A fotósorozat következő darabján[79] a sztrájkra buzdító falragaszok egyik variánsa látható, amelynek szövege: *A pénzt felvesszük, de a munkát nem! Sztrájkolj velünk a szovjet gyilkosok kivonásáig, szabad választásért! Tatai, dorogi, tokodi bányászok (38. kép).*[80] A nagy betűkkel kiemelt „sztrájkolj" címsor fölött két egymásra tett kalapács található. Egy másik, ugyanezen plakátot rögzítő felvételnek az alsó részéhez odarajzszögezték az Újpesti Forradalmi Bizottság *Felhívás! Munkások, parasztok, értelmiségiek!* címsorú[81] fölhívását. Az egy fényképen szereplő két plakát arra is jó példa, hogy a rajzos, grafikailag igényesebb kiállítású falragaszok jól megférnek a nyomtatott felhívások, röpcédulák mellett, mivel az információ, a hír gyors továbbítása a küldetésük. Lehettek olyan, az ellenállásra fölhívó alkalmi falragaszok is, amelyek csupán néhány óráig voltak a falon, a nyilvánosság előtt, mert a karhatalmisták gyorsan eltávolították azokat. Leginkább ezen

38. *Sztrájkolj velünk...*, 1956

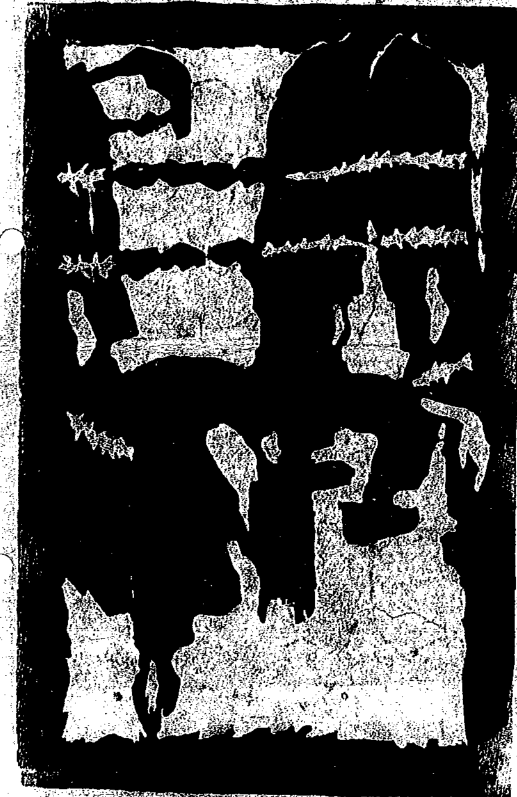

időszak kérészéletű, kizárólag kézi készítésű, kis példányszámú plakátjaira jellemző mindaz, amit az 1960-ban rendezett plakáttörténeti kiállításról műfaji ismérvként írt le a recenzens: „A plakát megjelenése pillanatában kíván hatni, és csak addig, amíg közölnivalója időszerű. Agitációs területe az utca, mindenkit meg akar győzni a találkozás rövid másodperceiben. (...) A plakát mindenkor a jelen, kis túlzással kifejezve: a mai nap művészete."[82] Ezt tudták, megtanulhatták az alkalmi falragaszok készítői is. A képpel tiltakozók, a plakáttal demonstrálók számoltak azzal, hogy csupán rövid ideig láthatják a fölhívásaikat, nagy kockázatot vállalva mégis dolgoztak. Próbáltak ragaszkodni a forradalom vívmányaihoz és a szovjet fegyverek árnyékában is a szabadsághoz.

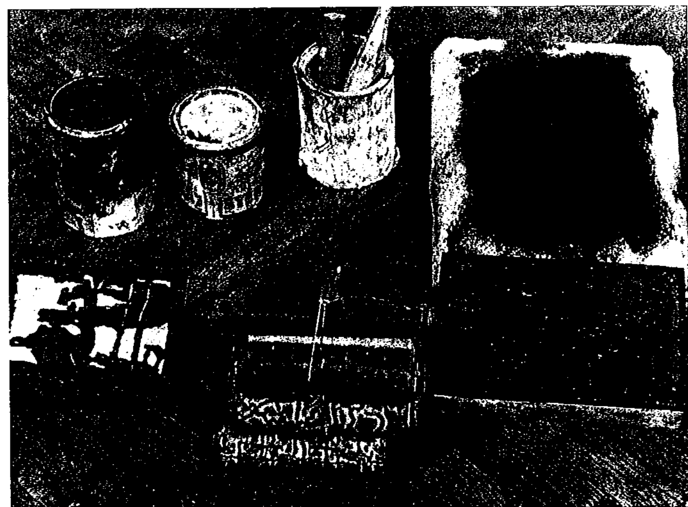
Sokan (valamikori baloldaliak például) éppen ekkor, a forradalom leverése után radikalizálódtak, és a maguk lehetőségeivel élve bátran bekapcsolódtak az ellenállásba. Bényi Árpád (1931–2006) festőművész jó példa erre. 1953-tól Kunhegyesen volt rajztanár, felső tagozatos osztályokat tanított, és mellette önálló grafikus- és festőművészi alkotómunkát folytatott. A forradalom idején aktív tagja lett a helyi Petőfi Körnek. A novemberi szomorú napokban járt Budapesten és Debrecenben, néhány röplapot magával vitt, és tapasztalatairól beszámolt a Petőfi Körben, amelynek háromtagú bizottságába is beválasztották. „Mi van Pesten? Üvegcserepek, romok a járdán, vigasztalan hideg a szobákban, de mégis bizakodnak. Hisznek" – írta párbeszédes jelenetében Bényi.[83] Az erős hit mellett egyre erősebben fogalmazódott meg a tiltakozás is. Bényi november 7-én a VII. osztályos tanulóinak plakátkészítési feladatot adott, ezzel az osztálynaplóba bejegyzett intencióval: „Elég legyen! Tiltakozás az orosz agresszió ellen." Az ugyanazon a napon írt, a Községi Forradalmi Tanácsnak címzett levelében kijelenti, hogy „a kunhegyesi pedagógusok egységesen tiltakoznak a jelenlegi Kádár-kormány minden intézkedése ellen". A saját MDP-párttagkönyvébe beírtak (december 1-jén) szerint véglegesen leszámol a párttagságával. Az ugyancsak december elején fogalmazott, föntebb idézett jelenetében a radikális és a mérsékelt figurákban két cselekedni akaró pólust állít szembe, jól tükrözve így az ország akkori hangulatát, dilemmáját. Bényi nem az atrocitások, az agresszióra erőszakkal válaszolni akarás híve, hanem a parlamentáris megoldást és az ország függetlenségét szorgalmazza. Ebből a tenni akaró, „nem lehet tétlenül nézni az agressziót" megfogalmazó lelki nyomásból született a közös röplap- és plakátkészítés.

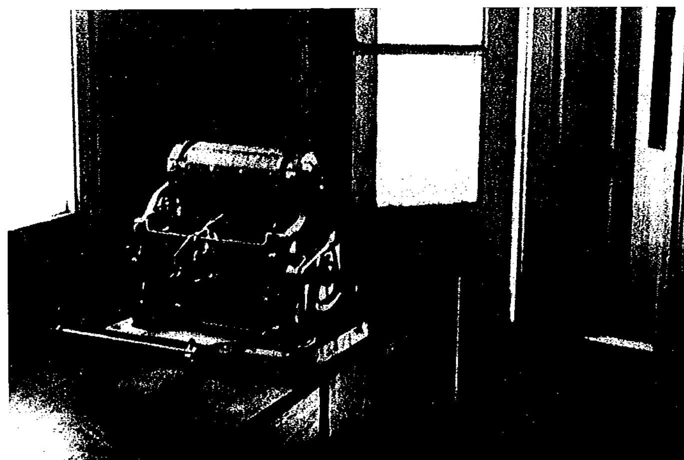
Bényi a *Golgota* című festményéről fametszetet készített *(39. kép)*, amely „egy internálótábort, a háttérben pedig krematóriumot ábrázol". Erre így emlékezett:

39. Bényi Árpád: *Golgota*, 1956

„Aztán jött december nyolcadika, a salgótarjáni sortűz napja. Addig alig csináltam valamit, de most neki kellett fognom készíteni egy fametszetet, amelyben izzó elhatározással próbáltam képpé formálni azt az aljasságot, hogy az a kormány, amelyik magát munkás–paraszt kormánynak nevezi, s amelyik a népre esküszik, az belelövet ebbe a népbe."[84] A kunhegyesi Petőfi Kör radikális tagjai 1956. december 16-ára házi sokszorosításban elkészítettek két röplapot: a *Mi nem vagyunk fasiszták, független szabad hazát akarunk* feliratút és a Petőfi *Föl a szent háborúra* című versét tartalmazót. A harmadik, ugyancsak kiragasztott plakát Bényi említett grafikájának fölhasználásával készült. „Egy fametszetemből plakáttá változott munkám, amelyet 1956. december 10-én véstem fába, és nyomtattam 200 példányban. Mindezt a salgótarjáni sortűz váltotta ki belőlem. Eredménye letartóztatás, 64 napig tartó vallatás és kínzás, és több év

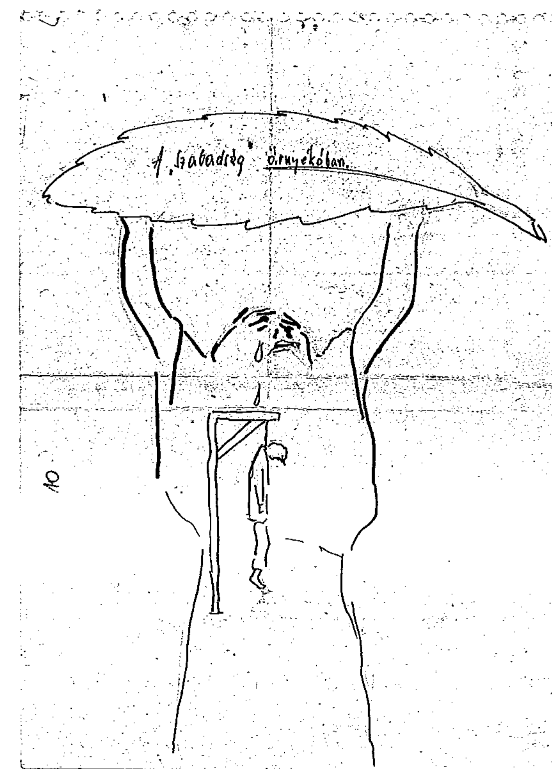
40–41. Bényi Árpád plakátkészítéshez használt, lefoglalt eszközei

börtönbüntetés a Népbíróság ítélete alapján."[85] Az elkészült fametszethez csinálták gumiból kivágott betűfeliratot is, *Ez ellen harcolunk!* szöveggel. A fametszet ezzel a felirattal együtt alkotott szerves plakátegységet, és a röplapokhoz hasonlóan – ahogy Bényi is megerősítette – 200 példányban készítették el. Kijárási tilalom idején, két csoportba oszolva ragasztották ki ezeket, ám a karhatalmisták hamar fölfedezték a röplapokat, plakátokat, és még aznap este eltávolították a kunhegyesi falakról, kerítésekről.

Különös figyelmet érdemel, hogy a Bényi házkutatásakor lefoglalt eszközök *(40–41. kép)* között a fametszet néhány próbanyomata mellett két vázlat is szerepel: az egyik – *Statárium* felirattal – egy kompozíció megkezdett vázlata, amelyen egy anya óvón öleli magához karon ülő gyermekét.[86] A másik egy

hevenyészett plakátterv lehet, Kisfaludi Strobl Zsigmond Gellért-hegyi *Szabadság-szobrá*nak pálmaágat föltartó központi, Bényi által könnyezőnek rajzolt figurájában bitóra akasztott emberrel, a pálmaágba írva: *A „szabadság" árnyékában (42. kép).* Itt az idézőjelbe tett szabadság valójában rabságot jelent, vagyis annak kifejezője, hogy akkor, 1956 novemberében és decemberében az agresszió, az orosz fegyverek árnyékában élt Magyarország. Ez a terv az akkori helyzetet rögzíti, míg az elkészült plakát már mozgósítani akar, a cselekvésre teszi a hangsúlyt, és felirata: *Ez ellen harcolunk!*[87]

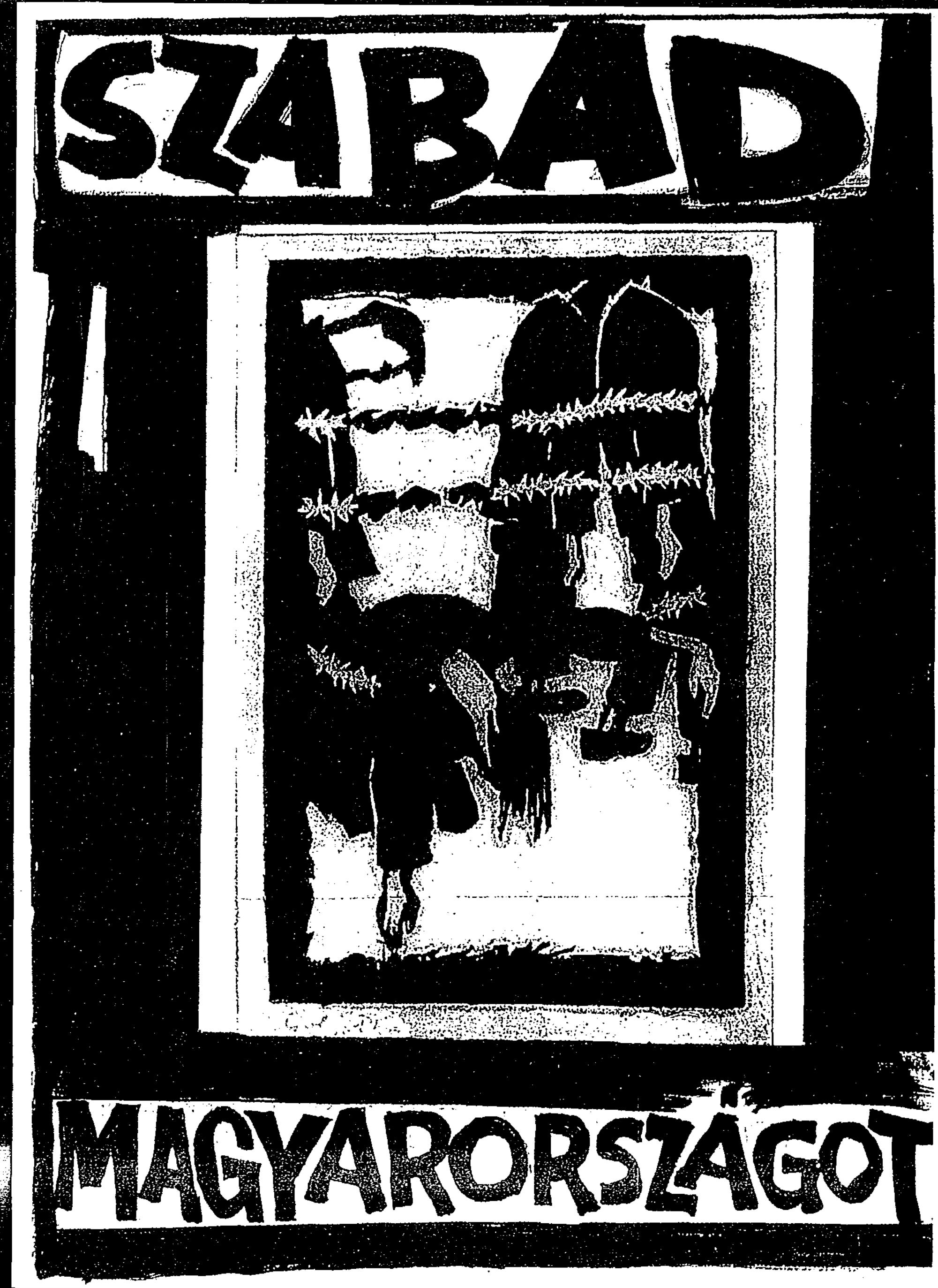
A kunhegyesi plakátragasztókat (a disszidálókat kivéve) vizsgálati fogság után fegyházbüntetésekre ítélték. Bényi Árpád 773 napot[88] töltött börtönben. Kiszabadulása után 1959-től szerepelt kiállításokon. Első önálló, bemutatkozó tárlatát (1966, Művész Klub, Debrecen) két nappal a megnyitása után betiltották, mert „pesszimistának" ítélték. Bényi elmondása szerint: „Kifogásolták csendéleteimben, hogy porosak a hangszerek, a harmónia hordozói, hogy üres az asztal (merthogy a szocializmusban ilyen nem lehet!), vagy egy másik képen a vekkerórának miért nincs mutatója, bizonyára azt akarom sugallni, hogy

42. Bényi Árpád:
A „szabadság" árnyékában, 1956

megállt az idő."[89] Az idő persze csak látszólag állt meg a hosszú, a forradalom emlékét és műveit minden eszközzel negligálni akaró Kádár-rendszer idején. Bényi igyekezett ekkoriban is művekkel ápolni a forradalom emlékét, például úgy, hogy többször megfestette (egyik kompozícióján szögesdróttal) az ugyancsak elítélt Déry Tibort.[90] Az 1956-os plakátot azonban csak Nagy Imre mártír miniszterelnök és társai újratemetése után vette elő és rekonstruálta *(43. kép)*, egyéni módon, a rendszerváltás változásainak és elvárásainak megfelelő felirattal: *Szabad Magyarországot!* Akkor még – ahogyan a plakát első megfogalmazásakor – hazánkban tartózkodtak a forradalmat leverő szovjet csapatok.

Külföldi tulajdonból került vissza Magyarországra az a hatdarabos fekete-fehér fényképegyüttes,[91] amely valójában plakátterveket rögzít. Készülésük idejére egyértelműen utal a december 4-i nőtüntetést témául választó darab, hiszen ez azt jelenti, hogy előtte nemigen készülhettek. Létrejöttük valószínűsíthető ideje 1956. december, amit igazol a fényképek hátoldalára fölragasztott, angolul fogalmazott rövid összefoglaló is: „Ehhez hasonló, a magyar ellenállás szellemének továbbélését mutató plakátok 1956 decemberétől kezdve jelentek meg Kispesten. A plakátok nagy tömegeket vonzottak, de napközben a rendőrség semmit sem tett, megvárták az éjszakát, és csak akkor próbálták eltávolítani őket." 1956 decemberében valóságos plakátháború alakult ki a pesti utcákon (a kunhegyesi esetből láttuk: vidéken is). Kádárék plakátjai mennyiségileg is lehengerlőek tudtak lenni, hiszen többszörösei voltak a forradalom mellett kiállókénak, és mert az egész országot beterítették velük, a kádári hatalomátvétel, szó szerint a mellettük való propaganda fontos eszközeivé válva. Ezeket is bizonyosan hozzáértők, mégpedig grafikusok, képzőművészek, plakáttervezők gondolták ki. A kortársi visszaemlékező, Luzsicza Lajos (1920–2005) festőművész, abban az időben történetesen a Műcsarnok igazgatója, visszaemlékezésében eltöprengett azon is, hogy sokan, talán alkati okokból, nem csatlakoztak a forradalomhoz: „Csupán a megbúvó, rejtőzködő kevesek kételkednek, azok, akiknek nincs is lehetőségük a csatlakozásra, akik, ismerve saját előéletüket, maguk választották a félreállást. És hogy így volt ez még a művészeti életben is, talán a megdöbbenésünk mutatta ezt legjobban, úgy november derekán, amikor feltűntek az utcák fáira, a házfalakra ragasztott tenyérnagyságú, sokszorosított rajzos hirdetmények az »ellenforradalmárok« ellen, a Kádárék mellett! Ezek a névtelenek a szakmánk rejtőzködői voltak. Hihetetlennek tűnt, hogy akadt a művészek között valaki, aki ezeket a plakátocskákat megrajzolta."[92] Fontos összefüggésre utalt ezzel, hiszen Kádárék plakáttervezői nem hirdették öles betűkkel, jól

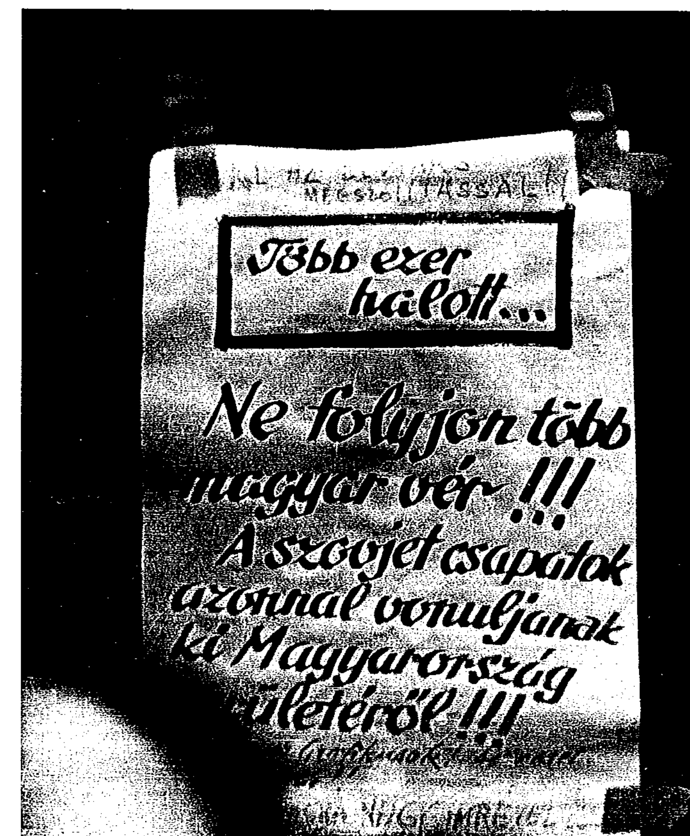
43. Bényi Árpád: *Szabad Magyarországot,* 1956–89

olvasható szignókkal falragaszaikon a kilétüket, valóban rejtőzködtek. Élesebb megfogalmazásban a forradalom árulói voltak, vagy enyhébben: csak a legelső képzőművész-plakáttervező megalkuvók. Hiszen azt a képzőművészek egy része jól tudta és átérezhette, hogy képpel, jellel, plakáttal is lehet üzenni, harcolni.

Az egyik plakáton *(44. kép)* a helyzet adta feladatok részletes megfogalmazása mellett egymás falragaszainak a tiszteletben tartására is történik utalás: *Mi nem bántjuk Kádárék plakátjait, ők se tépjék le a mieinket! Őrizzük meg a nép egységét! Hiába estek el? Vigyázz, hogy mit teszel! Ne sztrájkolj, mert az most többet árt a népnek, mint a Kádár-önkénynek! Ne lépj az MSZMP-be, ha nem vagy áruló! Ne menj színházba, moziba december 31-ig! Ne végy „Népszabadság"-ot és a helyi lapot, míg a Munkástanácsnak meg nem engedik Kádárék a lap kiadását! Másold, terjeszd!*[93]

44. *Hiába estek el? Vigyázz, hogy mit teszel!*, 1956

45. *Több ezer halott...*, 1956

Zenon Tarnowski lengyel egyetemista Budapesten volt a forradalom idején, és fényképezett; az ő egyik fotója őrizte meg az alábbi feliratú utcai plakátot *(45. kép): Több ezer halott... Ne folyjon több magyar vér!!! A szovjet csapatok azonnal vonuljanak ki Magyarország területéről!!! Magyar grafikusok! Az ecset is fegyver!!*[94] Egy magyar grafikus és alkalmi plakáttervező tehát a maga készítette plakátra a grafikustársainak szóló fölszólítást, mozgósító mondatot is fontosnak tartotta föltüntetni. Asszociációként kínálkozik a gondolat: „Plakátmagányban ázó éjjelek" – fogalmazott *Négysoros* című versében Pilinszky János. Ugyan Bálint Ákos sem a plakátháborút rögzítette *Október* című versében,[95] ám a költeményt építő élmény talán mégis köthető ide:

> „Sárga színek, vörösek villognak az őszi sugárban
> meztelenül, rikítón sarkon ezernyi plakát,
> mint ligeti kikiáltó, szemtelenül a szemedbe
> harsányan kiabál."

46. PISZ: *Ruszki menj haza*, 1956

Valószínűleg Kispesten készült az a plakáttervsorozat, amelynek mindegyik darabján ez a jelzés szerepel: 956 PISZ. A jelzet második eleme talán az alkotót takarja, aki rejtette inkább, mintsem fölfedte volna kilétét; óvatossága az akkori viszonyokkal magyarázható. Ez is azt erősíti, hogy Magyarországon, az ellenállás idején készülhettek a vázlatok, és talán már nem sokkal az után, az emigrálások idején külföldre is kerültek, hiszen itthon nagy veszélyt hordoztak volna. A sorozat ebben a formájában páratlan, amely határozott és jól elgondolt koncepció vizuális megfogalmazásaként született meg. Tiltakozik a szovjet katonai jelenlét ellen *(Ruszki menj haza, 46. kép)*, a Magyar Írószövetség november 4-én reggel a rádióban elhangzott segítségkérésére reflektál *(S. O. S.! Magyarország, 48. kép)*, a sztrájkra, mint az ellenállás egyik erős eszközére, hívja föl a figyelmet *(Egyetlen fegyverünk: sztrájk, 49. kép)*, megfenyegeti a kormánnyal kollaborálókat *(Együttműködők. Ez lesz a jutalom!, 50. kép)*, és bemutatja Budapest pusztítását *(Budapest nem felejt!, 47. kép)*. Az *1956 dec. 4.* feliratú terv *(51. kép)* a nőtüntetést jeleníti meg: egy szomorú, könnyező, fiatal, fekete ruhás, kokárdás nőt ábrázol, akinek a kezében gyűrött újság ég.

47. PISZ: *Budapest nem felejt!*, 1956

48. PISZ: *S. O. S.! Magyarország*, 1956

49. PISZ: *Egyetlen fegyverünk: sztrájk*, 1956

50. PISZ: *Együttműködők. Ez lesz a jutalom!*, 1956

„Áramlanak fekete folyamban,
könnyük nincs, szemükben sivatag van,
ruhájukon át a lelkükbe ég
a gyász, a reménytelen üszök-sötét,
kezükből derengés kél: gyertyaszál,
apákért és fiúkért protestál:
csönd-menet, Zrínyi Ilona-merész,
elszántan harckocsikkal szembe néz,
nincs enyhület, ez nem tücsökzene,
melytől a fekete fölfénylene."[96]

Amennyiben fényképről megítélhető, stílusában az egész sorozat egységes, ikonográfiailag egyértelmű szimbólumokat használ. Például a plakát olvasatában az együttműködők „jutalma" az akasztófa, és az erről lelógó kötéllel írja-fonja az „együttműködők" kifejezést a tervező nagyon szellemesen, amitől még erőteljesebb lesz a mondandó. Vagy a *Budapest nem felejt!* címűn romos házak, elesett áldozat fölött sarló-kalapáccsal megjelölt csöpögő kéz látható, ami azt sugallja, hogy lángokban olvadt meg a város, talán a Molotov-koktélokkal fölrobbantott tankok tüzében.

A naponta vezetett naplók fontos forrásaiban az utca változásai, az ellenállás módozatai vagy éppen a forradalom szimbólumainak az előállítása és terjesztése, végül pedig a használatuk megtiltása egyaránt szerepelnek. Ebből a szempontból is fontosak a már említett Csics Gyulának és a vele párhuzamosan naplót író barátjának, Kovács Jánosnak[97] a följegyzései. A két kamasz fiú figyelme és érdeklődése sok lényeges momentumot rögzített mindabból, amit az utcákon láttak és jellemzőnek találtak. Így a röpcédulázásról, a csendes tiltakozást kifejező Kossuth-címeres jelvények készítéséről ugyanúgy tudósítanak, mint a forradalom szimbólumainak az eltüntetéséről és betiltásáról. Íme, Csics Gyula lejegyzéséből: „1956. XI. 12–13., hétfő–kedd: a Körúton minden össze van írva Sztrájk szavakkal. A Hannibál tanár úr plakátján egy röpcédula volt. Ezt sok ember körülvette és olvasta. Ennyit én is megjegyeztem belőle: Követeljük Nagy Imre szabadon bocsátását! Kádár mondjon le! A rádió és az újság ne hazudjon!"[98] Ezt Kovács János berajzolta a naplójába, és ezt írta hozzá: „A Hannibál tanár úr plakátján egy cédula van, ami sztrájkfelhívást közöl."[99]

Csics Gyula alaposabb, részletesebb megfigyeléseket tartalmazó naplójából folytatva: „1956. XI. 19. csütörtök: a Kossuth-címeren már korona is van.

51. PISZ: *1956 dec. 4.*, 1956

1956. XII. 3–4. hétfő–kedd: Bélához mentem címert[100] csinálni. (...) Este Kossuth-címert csinálni mentem. 1956. XII. 6. csütörtök: Reggel elmentem Kossuth-címert csinálni."[101] Úgy tűnik, szinte kisüzemi keretek közt folyt tovább a címergyártás, mert 1956 decemberében már az elkészítettek darabszámát is följegyezte: „1956. XII. 14. péntek: 1000 db jelvényt forrasztottunk. 1956. XII. 17. hétfő: délelőtt 1200 db címert csináltunk. 1956. XII. 19–20. szerda–csütörtök: Ma nagyon sok címert kell csinálni, mert a festőknek kevés van. Csináltunk is 2000 db-ot. (...) Ma 1000 db-ot csináltunk. 1956. XII. 21. péntek: Ma 1000 db-ot forrasztottunk fel."[102]

Csics a diákok tiltakozásának más formáját is rögzítette: „1957. I. 11. péntek: a Kálvin téren tankönyveiket elégető diákok kiabálták: Míg az orosz itt lapul, magyar diák nem tanul!"[103] A tiltakozások radikálisabb, a nyilvánosság előtt zajló formái (utcai feliratok, plakátok készítése és kiragasztása stb.) mellett az egyéni, csöndes, a nem cselekvő ellenállást jelenti a Kossuth-címeres jelvény vagy a fekete ruha kizárólagos viselése.[104] Egy-egy közösségen belül is lehettek a tiltakozásoknak különböző megnyilvánulásai: „1957. I. 23. szerda: az iskolában a táblára XY két Kossuth-címert rajzolt, és ezt írta föl: Dicsőség az október 23-i forradalom hős magyar mártírjainak!"[105]

A szovjeteket és a Kádár-kormányt gúnyoló képekről Csics ugyanúgy tudósít, mint az új karhatalom támogatását kérő falragasz megjelenéséről: „1957. I. 29. kedd: a Rákóczi úton és a Körúton láttuk, hogy sok gúnykép van a falakra ragasztva. 1957. I. 31. csütörtök: a közért házának falán egy nagy plakát volt: Támogasd a karhatalmat! A plakáton egy katona állt. A közért bejáratánál egy röpcédula volt."[106] A jelvények végleges változását iskolája közegében tükrözi: „1957. III. 13. szerda: reggel az iskolában kitették a vörös zászlót kizárólag, de délre kicserélték. (...) Az osztályokból eltűntek a Kossuth-címerek. Mindenkinek volt kokárdája, de gyászszalagot és Kossuth-címert nem engedtek föltenni."[107] A Kossuth-címert a március 15-i ünnepségen sem lehetett viselni.[108]

A filmplakátoknak van egy nehezen kategorizálható és csak nagy odafigyeléssel, körültekintő mérlegeléssel besorolható együttese: ezek a forradalomra és az ellenállásra áttételesen utalók, amelyek nem az állami megrendelő (ez csak a Mokép lehetett) akarata vagy elvárásai, hanem nyilvánvalóan annak szándéka ellenére jöhettek létre. Az erőszakot, a megtorlást, a kivégzést tükröző filmtartalmak például nagyon is alkalmasak voltak arra, hogy a reklámozott filmeken túl fölidézzenek valamit a forradalom hangulatából, vagy a leverését követő hónapok szorongásából, a megtorlások évekig tartó félelméből, az

agresszióból.[109] „A vérbefojtott ország sötét légköre meghatározza a plakátok képi világát. A filmcímek is beszédesek: *Az arcnélküli város, A bosszú, Az utolsó lehetőség, A búcsú.*"[110] A *Szabad Nép 1945 – 1956 – 1968* című plakátkiállítás anyagában egy újságíró is észrevette néhány mű rejtett utalásrendszerét: „Darvas Árpád versekhez készült 1957–58-as absztrakt irodalmi plakátterveiben kimondatlanul-kimondva jelenik meg a forradalom élménye."[111]

A képi többszólamúságot, a rejtett vizuális utalásokat értő és azokkal operálni tudó tervezők egy része kihasználta ezt a lehetőséget. Nagyon odafigyelve, szinte borotvaélen táncolva lehetett csak ilyen kompozíciókat kinyomtatni, mert ha a zsűri bármely, a forradalomra és következményeire való utalást, kétértelmű képi jelet fölismerni vélt, akkor a tervet azonnal visszautasította. Vagyis csak vizuálisan egyértelmű tervet fogadhatott el kivitelezésre, azaz országos terjesztésre. A nyilvánvalóan kétértelmű tervek megrekedtek tervformájukban, és azokat – a nyilvánosság kizárásával – legföljebb a tervező közvetlen baráti köre és kollégái láthatták.

Látens, utalásos vizuális tiltakozás ez, de ahogyan a forradalom leverése után az emberek egyre jobban tudtak a sorok között olvasni, ugyanígy bizonyosan érthették és „tudták olvasni" a filmplakátoknak ezt a rámutatásos nyelvezetét. 1956 után a Magyar Hirdető a bemutatott aktuális filmek plakátjait országosan terjesztette, s így sokan, akár a lakosság (elsősorban a városlakók) nagyobbik része látta és olvasta a merészebben fogalmazott filmplakátok vizuális üzeneteit, elsősorban az 1957–1962 között megjelenteknél.

52. Franciszek Starowieyski: *Síró galamb*, 1956

A *SÍRÓ GALAMB* ÉS TÁRSAI

A Lengyelországban készült plakátok közül emblematikus erejével, tömör jelszerűségével kiemelkedik Franciszek Starowieyski (1930–2009) *Síró galamb* című műve *(52. kép)*. A lengyelek rokonszenvtüntetéseket tartottak, és a forradalomban elesettek megsegítésére, a sebesültek ápolására indult segélyezési programokban is élen jártak (például elsőként küldtek vért). Starowieyski így emlékezett: „Óriási volt a lelkesedés. (...) Meg voltunk győződve arról, hogy Magyarországon sikerülni fog. Hogy a Nyugat megsegíti Magyarországot, megrémítik az oroszokat, elküldik onnan őket. Itt az emberek vért adtak, hosszú sorok álltak nálunk, a Képzőművészeti Akadémiánál is. (...) Nemcsak az én plakátjaim voltak, másoké is. Volt egy olyan plakát is (...) útjelző tábla, az egyik oldalon kisbetűkkel »Go home!«, a másik oldalon nagybetűkkel »U damoj!«, s ezt a plakátot felragasztottuk a szovjet nagykövet autójára. Nem értette, hogy miért tapsolják meg, amikor elhaladt Varsó utcáin."[112] Starowieyski saját plakátjáról és a forradalomhoz való viszonyulásáról is beszélt: „A bolsevikok is használták ezt a békegalambot,[113] Picasso is egy ilyen galambot készített. Annak idején ez a »szovjet béke« szimbóluma volt, amit a kommunisták használtak. Az én galambom a Szentlélek szimbóluma, de minden ötletemet ellopták, a Szentlelket is ellopták annak idején a bolsevikok. (...) Nagyon fontos ez a plakát számomra, mert addig sohasem készítettem politikai plakátot. Ez volt az első politikai plakát, amelyet készítettem, és ez célba talált. A nyugati sajtó felkapta. (...) Én magam vettem a papírt, én magam vettem a festéket is, mert ilyen nem volt akkor a Képzőművészeti Akadémián, mindent a magam hatáskörében

53. *Pomóż Węgrom...*, 1956

csináltam, én tekertem a sajtógépet." De ezzel még nincs vége Starowieyski történetének: „Egy idő után már láttam azt, hogy egyre rosszabb lesz a helyzet Magyarországon. Nekem van harci tapasztalatom: tizennégy évesen harcoltam a világháborúban, és elindultam Magyarországra, hogy segítsek a magyaroknak. Eljutottam a csehszlovák–magyar határig, de a csehek elkaptak a határ előtt nem sokkal, és fogdába zártak. Volt ott néhány szlovák, akik kivertek egy nagy darabot a falból, és így el tudtam szökni."

Amennyire egyedi és egyéni a plakát, annyira az alkotójának a magyar forradalomhoz fűződő viszonyulása is, hiszen példa nélküli, hogy egy fiatal képzőművész Varsóból (vagy bárhonnét Európából) elinduljon harcolni a magyar forradalom mellett. Starowieyski *Síró galamb* című plakátja egyedüli az alkotó művészi pályáján, legfontosabb lengyel vizuális emléke a magyar forradalomnak,[114] és jelentős darabja a lengyel plakátművészetnek. „Starowieyski plakátja a lengyelek szolidaritását fejezi ki a vérbe fojtott 1956-os magyar forradalom iránt, de a politikai szabadságjogok ezzel véget is érnek. A plakátokat cenzúrázzák" – írta Zbigniew Romaszewski.[115]

Ahogyan a *Síró galamb* alkotója is említi, 1956 novemberében–decemberében több hasonló munka készült Lengyelországban. Különösen aktívak voltak Varsóban, ahol a Képzőművészeti Akadémia környezetében, a magyar nagykövetség előtt (és más helyeken) segélyeket gyűjtöttek, gyertyák gyújtásával és virágokkal megemlékeztek a forradalom résztvevőiről, gyászolták az elesetteket. A kifüggesztett szövegek kifejezték a lengyelek szolidaritását a forradalom mellett, és annak céljaira és vívmányaira is figyelmeztették nemcsak a varsóiakat, hanem az ott jelen levő szovjeteket is. A *Pomóż Węgrom...* („Segíts a magyaroknak") kezdetű[116] plakát *(53. kép)* és Starowieyski munkája *(54. kép)* ugyanúgy ott voltak, mint ahogyan Janusz Stanny (1932–2014) *Ruszki damoj* című kompozíciója is ott lehetett.[117] Egy dokumentumfilm a szöveges feliratok és az említett munkák mellett megőrzött két többalakos kompozíciót: 1. fegyveresek ruhátlan felnőttek és gyerekek csoportjára lőnek; 2. szuronyos, cilinderes halálfigura összekötözött, ötfős csoportot kísér a temető felé *(55. kép)*.[118] A Bem tábornok arcképe alá illesztett, *Generał Józef Bem...* kezdetű felirat magyar fordításban így hangzik: „Bem József tábornok, mindig együtt vagyunk, ha a szabadságért

54. Korabeli lengyel dokumentumfilm alapján: *Síró galamb* és *Węgrzy wzywają pomocy*

55. Korabeli lengyel dokumentumfilm alapján: Szuronyos, cilinderes csontváz kísér megkötözött kezű embereket

56. Korabeli lengyel dokumentumfilm alapján: *Generał Józef Bem...*

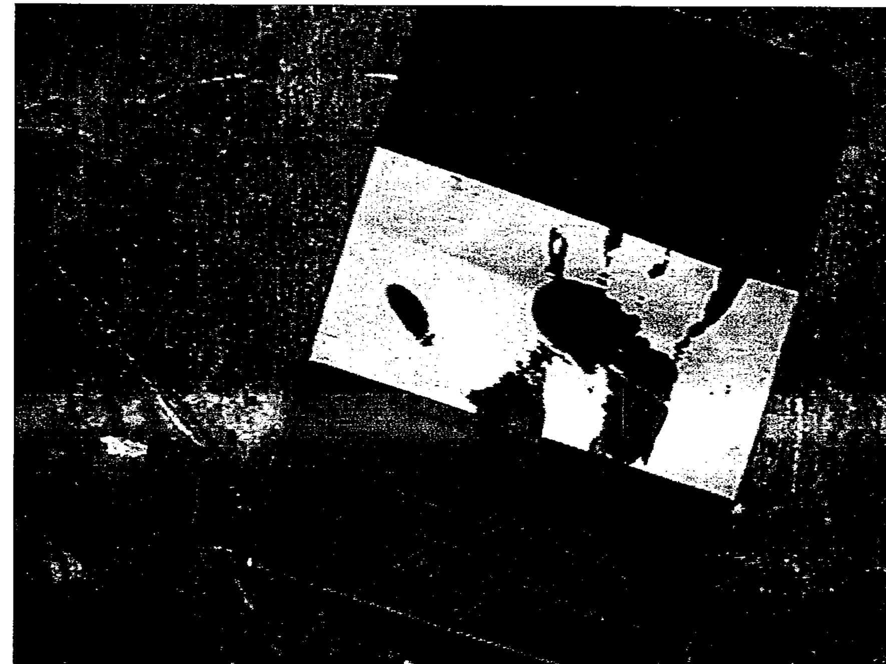

1956 PLAKÁTJAI

57. Korabeli lengyel dokumentumfilm alapján: *Publiczna sprzedaż grafiki...; Wolne datki każda...*

58. Korabeli lengyel dokumentumfilm alapján: *Ręce precz od Węgier*

harcolunk" (*56. kép*). Plakátművészeti szempontból még föltétlen említendő a dokumentumfilmből a *Publiczna sprzedaż grafiki...*, a *Wolne datki każda...* kezdetű („Grafikák nyilvános árusítása. A teljes bevételt a magyarok segítségére fordítjuk"; „Önkéntes adományok, bármilyen összeg segít", *57. kép*), valamint a *Ręce precz od Węgier* („El a kezekkel Magyarországtól", *58. kép*) feliratú plakát, amelynek piros-fehér-zöld színsávjain egy tenyér lenyomata látható.[119]

Egy másik lengyel plakát előzményeiről Kovács István egy tanulságos történetet idézett föl: „Pablo Picasso 1948 augusztusában részt vett az Értelmiségiek a Béke Védelmében hangzatos címmel a szocialista Lengyelországban, Wrocławban megrendezett világkongresszuson. Aligha gondolta, hogy a békegalamb, amelyet egy lakótelepi lakás falára néhány vonással akkor felrajzolt, az az 1956 őszén szabadságának és közösségi méltóságának visszaszerzéséért fegyvert ragadó magyar nép küzdelmének, sorsának lengyelországi jelképe lesz. (...) 1956 őszén egy plakát-röplap ismeretlen lengyel szerzője puskacsőre illesztett bajonettet döfött Picasso galambjába... A gyilkos penge markolatát vörös csillag és keresztbe illesztett sarló-kalapács díszítette. Fölötte beszédes évszám: 1956, alatta a kommunista diktatúra bilincseit lerázni megkísérlő két ország neve: Magyarország és Lengyelország."[120]

1956 PLAKÁTJAI A VILÁGBAN, AZ EMIGRÁCIÓKBAN

Való igaz, hogy a forradalom leverése után, 1956 novemberében–decemberében úgyszólván vizuális fegyverként használták az ecsetet Magyarországon. Ám fontos lett az ecsettel és más képzőművészeti/nyomdai kifejezőeszközzel készített falragasz vagy kiadvány útján a magyar ügy mellé állás másutt is. A legtöbb

59. Londoni szimpátiatüntetés, 1956

60. *Help Hungary's Distressed* FELIRATÚ PLAKÁT, AZ ELŐTÉRBEN PIETRO ANNIGONI OLASZ KÉPZŐMŰVÉSZ ÁTADJA A MAGYARORSZÁGI SEGÉLYALAP JAVÁRA KÉSZÍTETT KARÁCSONYI LEVELEZŐLAPOT LONDON POLGÁRMESTERÉNEK, 1956. NOVEMBER 30.

magyar menekültet befogadó és áteresztő Ausztriában (ahol 62 menekülttábort hoztak létre) a magyar forradalom mellé állást kommunista- és szovjetellenes tiltakozási hullám kísérte, amelyet ott az alig egy évvel korábban megszűnt szovjet megszállás idején fölgyülemlett ellenszenv motivált. „Az Osztrák Kommunista Párt és lapja, a Volksstimme, az Osztrák–Szovjet Baráti Társaság és más, ehhez a táborhoz tartozó intézmények kirakatait, hirdetőtábláit, helyiségeinek ajtajait, falait Ausztria-szerte hónapokon át (...) megrongálják, és/vagy kommunista- és szovjetellenes feliratokkal festik be."[121] Az osztrákok lelkiismerete is hangot kapott egy falragaszon: „Az innsbrucki francia és brit konzulátus épületeinél ismeretlen tettesek plakátokat helyeztek el *Magyarország és Európa árulói vagyunk* felirattal." Oskar Kokoschka (1886–1980) két litográfiát is készített a magyar forradalom ügye mellett.[122] „Az 56-os magyar forradalom alatt ismét az elkötelezett művész szólal meg. Plakátokat nyomtattat, és saját költségén terjeszti Európa-szerte."[123]

A plakát igen hatásos, elsőrendű vizuális eszköznek bizonyult, hiszen a bajba került országon és a nagyszámú menekültön akartak segíteni. A gyors és intenzív segítségnyújtáshoz (véradás, adományok gyűjtése stb.) mindenki által érthető, könnyen felfogható, mozgósító erejű, erőteljes képi nyelvet kellett használniuk.[124] A Magyarország, a magyar ügy mellett rendezett rokonszenvtüntetéseken (Buenos Airestől Londonig, Münchentől New Yorkig) is föltűnnek feliratok, politikai szándékot, követelést vagy éppen felháborodást megfogalmazó mondatok.

Egy londoni demonstrációról készült fényképen a felvonulás elején segítségre fölhívó transzparensek között visznek egy *SOS Save Hungary* („SOS, Mentsük meg Magyarországot") feliratú kompozíciót, egy másikon egy bilincseit széttépő, kezeit széttárva föltartó, föltekintő, segítséget kérő férfialakot jelenített meg az alkotó *(59. kép)*. Egy *Help Hungary's Distressed* („Segítsd a magyarországi szenvedőket") feliratú plakáton egy kétségbeesett anya borul a gyermekéhez *(60. kép)*.

Az ENSZ-székháznál, New Yorkban szervezett demonstráción *(61. kép)* a szervezetnek és a szovjeteknek szóló felszólítások, segítségre buzdító, Magyarország szabadságát követelő feliratok között egy frappánsan megfogalmazott

61. TÜNTETÉS AZ ENSZ-SZÉKHÁZ ELŐTT

62. Egy New York-i fogadás, az előtérben Kővágó József, Budapest volt főpolgármestere beszél, középen John Fitzgerald Kennedy

plakát is szerepelt: fegyveres, a vállán sarló-kalapáccsal megjelölt szovjet katona előtt kígyózó sorban magyar disszidálók tömege; a felirat: *Protest* („Tiltakozunk"). Egy New York-i összejövetelről készült felvételen *(62. kép)* a terem falán plakát látható, amelynek jelenete: átkelés Magyarországról Ausztriába, a szabad világba jutás szimbólumává vált andaui hídról. A hídra nehezen fölkapaszkodókat a már fölértek segítik; a felirat: *Lest We Forget...The Bridge at Andau.*[125] Nagy Imre és társai kivégzése után egy müncheni demonstráción a tragikus sorsú miniszterelnök és Maléter Pál nagyméretű, gyászszalagos fényképét vitték legelöl, zászlók között.[126]

A magyar szabadságért és a szovjet katonai megszállás ellen tiltakozik az a spanyol nyelvű, valószínűleg Argentínában forgalmazott plakát *(63. kép)*, amelyen Molotov-koktélos pesti srácok szögesdrót mögött harcolnak, teljesen esélytelenül, de mégis szembeszállva a föléjük magasodó, mindent eltaposó

63. *Asi lucho Hungría...*, Argentínában forgalmazott plakát

hatalmas tankkal; a felirat: *Asi lucho Hungría por la libertad. Contra la ocupacion sovietica 23 de Octubre* („Így harcolt Magyarország a szabadságért a szovjet megszállás ellen október 23."). Ezzel mutat kifejezésbeli és ikonográfiai hasonlóságot egy másik, Argentínában készített plakát, amely először a magyar

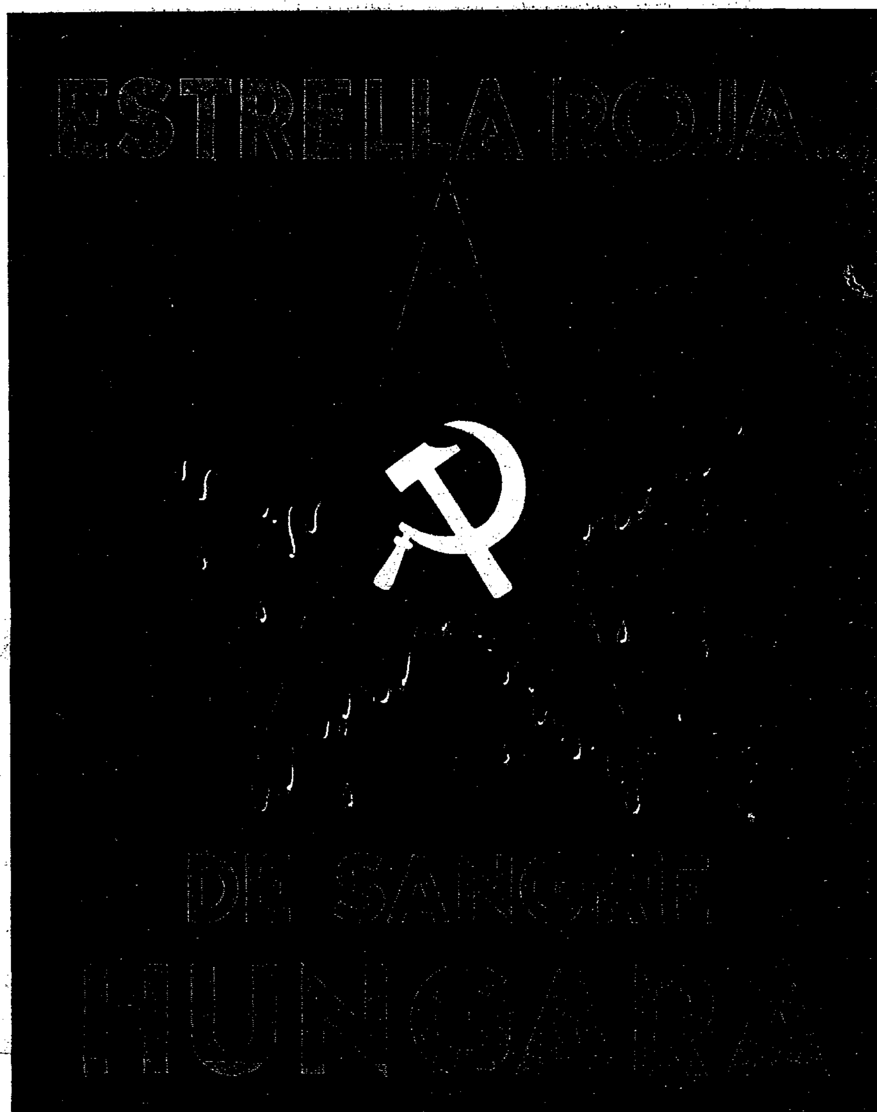

64. Fényes Zoltán: *Hungría libre vive aun*

forradalmat megidéző Buenos Aires-i kiállítás céljaira készült. A kiállítás ötletgazdája, Fercsey János így emlékezik: „Újságcikkeken és rádiókon kívül mivel lehetne felhívni a figyelmet a gyötrődő magyar népre, a börtönben sínylődő fiatal szabadságharcosokra és a világ szabadságát fenyegető Szovjetunióra? Arra gondoltam: rendezni kellene egy kiállítást 1956-ról, Szalay Lajos rajzaival,[127] az Associated Press fényképeivel, a budapesti Sztálin-szobor fejével, a világlapok kommentárjaival. (...) Az 1956-os menekültek között volt egy festőművész, Fényes Zoltán, őt kértem meg, hogy fessen egy nagyméretű képet a forradalomról. Egy hét alatt elkészült a kép, hat méter magas és két méter széles,

magyar zászlót magasra emelő gyerekeket gázol le egy szovjet tank. Ez lesz a kiállítás homlokzatának képe. Erről a képről plakátokat nyomtunk, és Pontai Béla lelkes kis csapatával minden éjszaka felragasztott száz-százötvenet az Avenida Corrientesen és a munkásnegyedekben. (...) A Délamerikai Magyarság szerkesztőségében tizenhat két méter magas fatáblára szögeltük és ragasztottuk a rajzokat, fényképeket és szövegeket. Erdődy Miklós festő és karikaturista barátunk, Fényes Zoltán, a menekült festőművész és Pontai Béla irányították a munkát. (...) Feltűnést keltett a homlokzatra szögelt nagyméretű színes kép, a szovjet tank, amely átgázol a gyermekeken és a nemzeti zászlón. (...) A Hungría Libre-kiállításnak olyan sikere volt, hogy elhatároztam: más városokban is megrendezzük. 1957-től 1960-ig a filmfesztiválokról ismert Mar del Platán, Córdobában, az Andesek völgyében fekvő Mendozában és Santa Fében sok ezren nézték meg a Hungría Libre rajzait, festményeit, fényképeit és a magyar szabadságharcról írt cikkeket. (...) Azokban az években külföldön is bemutattuk a Hungría Libre – 1956 történetét: Montevideóban és Santiago de Chilében."[128] A Fényes Zoltán (1924–1997) plakátjáról készült, Fercsey Jánostól kapott fényképeken a *Hungría libre vive aun* („Még él a szabad Magyarország") felirat olvasható *(64. kép)*. Fercsey az egyik fényképhez tűzött följegyzésében „borítólap és plakát"-ról beszél. Vagyis könyvborítóként is fölhasználhatta a hatásos, Argentína-szerte ismertté vált képet.[129]

A Fercsey által említett Buenos Aires-i kiállításról és egy másik plakátról írt a magyar külügyminiszternek küldött jelentésében az argentínai magyar nagykövet: „December 12-ről 13-ra virradó éjszaka ismeretlen tettesek ellenforradalmi plakátokat ragasztottak a követség falára. Egy plakátot mellékelek. Ezekkel a plakátokkal teleragasztották a várost a kiállítás idején."[130] Zalka András nagykövet részletesen beszámol a kiállításról: „November 25-én este megnyitották a Casa Mendozában a magyar ellenforradalmi kiállítást, amely két hétig volt nyitva, és a reakciós lapok szerint mintegy 150 000 ember nézte meg. (A Casa Mendoza Buenos Aires Váci utcájában, a Floridán van, ahol a nap minden szakában igen nagy a forgalom. Éppen ezért lehetséges, hogy ez a szám nem eltúlzott.) Az argentin lapok terjedelmes cikkekben ismertették a kiállítást." A nagyköveti jelentés melléklete *(65. kép)*: sötét háttér előtt vértől csöpögő ötágú vörös csillag közepén fehér sarló-kalapács, a zöld felirat: *Estrella roja... de sangre hungara. El secreto del combustible para los cohetes soviéticos: petróleo y sangre de esclavos* („Vörös csillag... magyar vérből. A szovjet rakéták üzemanyagának titka: kőolaj és rabszolgák vére").

65. *Estrella roja...*, Argentínában forgalmazott plakát

A kiállítási hírverést két plakát is szolgálta Buenos Airesben. A Fényes Zoltán[131] kompozíciója alapján készült, *Hungary 1956* feliratú, szintén fényképen fennmaradt plakáton ugyanezt a jelenetet láthatjuk: a szovjet pusztítás áldozatai a földön fekszenek, ám az élők az utolsó szembeszegülők megfeszített erejével szállnak szembe a tankokkal, az oroszokkal. A végső leveretést, a legutolsó heroikus drámai helyzetet sötét színekkel és az azokból fölcsattanó Kossuth-címeres nemzetiszínű zászlóval, így nagy érzelmi azonosulással idézi a kép. Az *Ungarn in Flammen* („Magyarország lángokban") című nyugatnémet dokumentumfilm[132] plakátján[133] is ezt a kompozíciót látjuk viszont *(66. kép)*, természetesen a filmre vonatkozó adatok föltüntetésével.

66. Fényes Zoltán: *Ungarn in Flammen*, 1957

Fényes Zoltán ikonográfiailag egyértelmű, az agresszor elleni hiábavaló harcot hatásosan megelevenítő kompozíciójának kivételes népszerűségét, kiállítási és filmplakátként, valamint könyvcímlapon történő használatát, a tartalmával történő érzelmi azonosulást nagyban segítette végletes drámaisága, együttérzést kiváltó jellege, valamint sajátos vizuális szcenáriuma, amelybe az alkotó a jelenetet elhelyezte. A kompozíciónak talán első grafikai megfogalmazása 1956. november 5-én jelent meg.[134] Későbbi verzióiban változatos a szereplők és a környezet részletezettsége. Például a dobtáras, a szovjet tankkal szembeszegülő figura fiatal férfi és nő is lehetett, mellettük elesett zászlótartó és előretörő, a harc fölvételére buzdítók is előfordulnak. A háttérben vázlatos városkép[135] vagy ablakos, romos, szétlőtt házrészlet is előfordul. Görgényi István (1917–1973) festőművész kompozíciói már a tank taposta, ruhátlan áldozatok számának a megnövelésével és a csupán jelzésszerű, gesztusértékű ellenállás bemutatásával ezen ikonográfiai típusnak a végpontját jelzik.[136]

Ugyancsak a fokozott érzelmi hatás, a vizuális eszközök egyértelmű és erőteljes használata mondható el a külföldön nyomtatott plakátokról is, hiszen ezek sajátos képi jeleikkel, könnyen azonosítható szimbólumaikkal a célközönségüket

67. Joe Harzmann: *Ungarn mahnt: Verteidigt die Freiheit!*

68. *Gelders paviljoen voor Hongaarse...*, Ausztriai segélyplakát

69. *Hjälp Ungern...*, SVÉD PLAKÁT, 1956. DECEMBER 9.
70. *Ungarnhilfe...*, MÜNCHENI SEGÉLYKONCERT PLAKÁTJA, 1956. DECEMBER 16.

szerették volna tájékoztatni és orientálni. Érzelmein, belső meggyőződésén, esetleg politikai nézetein keresztül az adakozót akarták megszólítani, szolidaritását mozgósítani a levert magyar forradalom áldozatai és/vagy menekültjei megsegítésére buzdítva: *Siamo solidali con gli operai di Budapest e di Varsavia...*,[137] *Hjälp Ungern* („Segíts Magyarországon", *69. kép*), *Ungarnhilfe (70. kép)*,[138] Joe Harzmann: *Ungarn mahnt: Verteidigt die Freiheit!* („Magyarország figyelmeztet: Védjétek a szabadságot!", *67. kép*), *Gelders paviljoen voor Hongaarse vluchtelingen in Oostenrijk. Help...!* („Támogasd a magyar menekülteket Ausztriában. Segíts!", *68. kép*).

Az emigráció alakuló, lassan megerősödő szervezeteinek a programjaihoz is készülhettek plakátok. A magyar szabadságharcosoknak a forradalom első évfordulóján megrendezett Európa Kongresszus (Torino, 1957. október 26–27.) lett a fundamentuma a Magyar Szabadságharcos Világszövetségnek. A Pace et Liberta nevű szervezet Paul Colin (1892–1985) festményét – másfél méteres plakát formájában – 20 000 példányban kinyomtatta *(71. kép)*. A keresztre borult szabadságharcos fölé a következő szöveget írták: *Budapest – Essi si sono sacrificati*

71. PAUL COLIN: *Budapest – Essi si sono...*, 1957

per la loro e la nostra libertà! („Budapesten a mi szabadságunkért is harcoltak!"). Ezzel a szimbolikus plakáttal teleragasztották a nagyobb olasz városokat, és ez lett a torinói Európa Kongresszus hirdetője. Sajátos formai, ikonográfiai egybecsengése van a „poster artist" Paul Colin igen drámai, a kereszten élettelenül elhanyatló fegyveresének Szalay Lajos (1909–1995) könyvcímlapon, majd emléklapon rögzített kompozíciójával.[139] Ráadásul Colinnak egy korábban már fölhasznált, más történelmi eseményre fölhívó kompozícióját vették át: *Dien-Bien-Phu* – ez plakátja feliratának a vezető sora.[140] A plakát a francia ejtőernyősök és a vietnami hadsereg ütközetének az észak-vietnami falu, Dien Bien Phu közeli helyszínét, a franciák hősies, ám vereséggel végződő harcát[141] idézi föl a keresztszárra dobott, élettelen fegyveressel.

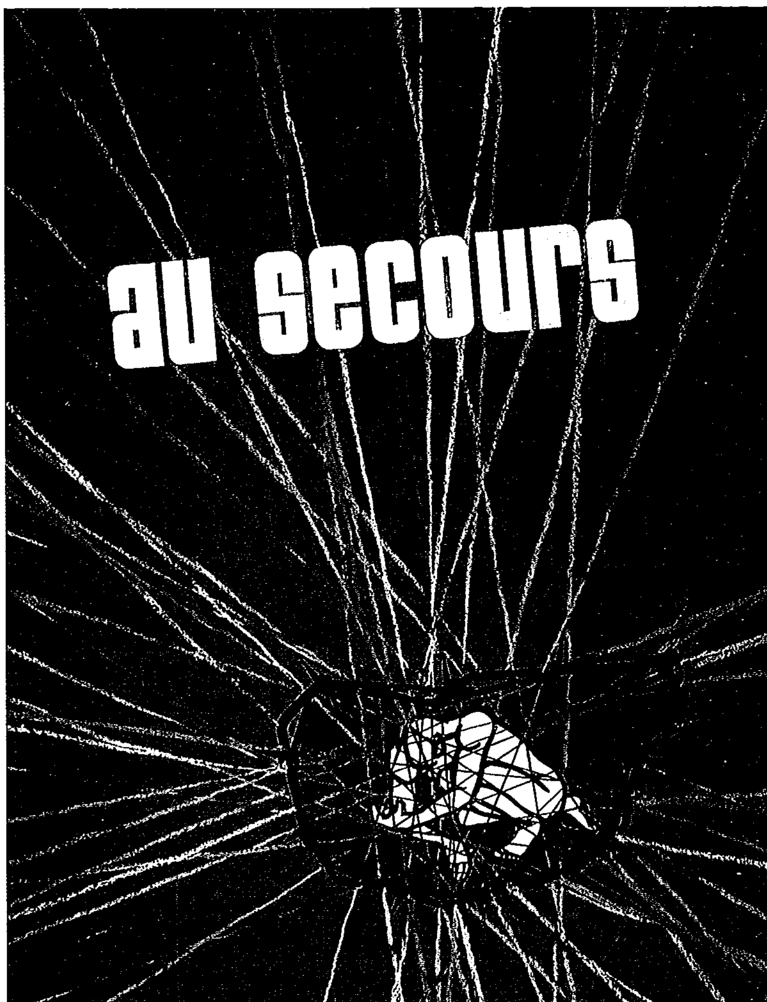
72. Anyát gyermekével, fegyveres forradalmárt és menekülőket ábrázoló osztrák plakát

A magyar emigránsok zömét befogadó (majd nagyobbik részüket áteresztő/továbbító) Ausztriában készült az a hatásos, a helyzetet adekvátan rögzítő kompozíció *(72. kép),* amelynek a hátterében a vörösen égő Budapestről, a Lánchídról lovas kocsin, gyalog, batyuval a hátukon, gyermekeikkel együtt hatalmas tömeg kanyarog ismeretlen célok felé. Fölöttük törékeny, a mellén kereszttel megjelölt fiatal anya szorítja magához pokrócba csavart kisgyermekét. Mellette, a kompozíció közepén fölmagasodik a hős: nemzetőr karszalagos, sebesülése miatt átkötött homlokú, puskáját tartó, határozott arckifejezésű fiatal férfi, a rendíthetetlen forradalmár szuggesztív megjelenítője.[142]

Az igényes tipográfiával, piros-fehér-zöld színnyomással készült betűplakátok mellett három kompozíció a nemzetiszínű zászlót, mint a magyar nemzetet kifejező első számú szimbólumot, alkalmazza. A svéd plakáton *(Hjälp Ungern)* függőleges elhelyezésű, tépett, lyukas, zöld-fehér-piros (azaz fordított

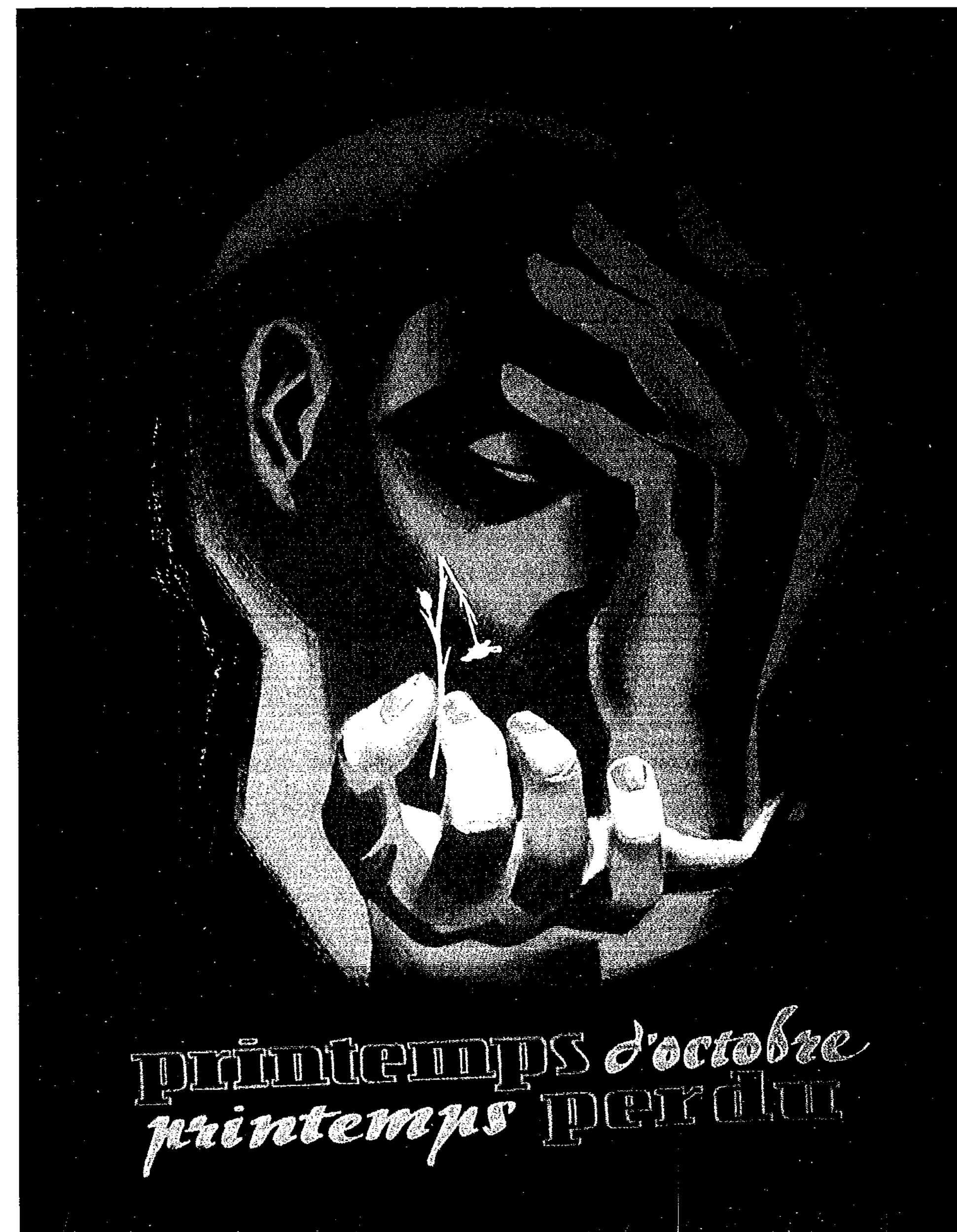
színsorrendű!) zászló látható, míg a hollandon *(Gelders paviljoen...)* zászlótartóra kifeszített lyukas zászló leng a viharos ég előtt, alatta stilizált törmelékhalom jelöli a pusztítást. A nagyméretű, művészi szempontból legigényesebb litográfiaplakáton *(Ungarn mahnt...)* függőlegesen esnek a nemzeti lobogó színmezői, és a rojtozását, a tépettségét fölfelé, a színekbe hatoló sötét, imbolygó romhalmaz sziluettje metszi ki belőle, igen hatásos, kifejező módon.

A magyar emigráns művészek elképzelései sorából művészi színvonalukkal emelkednek ki Rapaich Richárd (1937–2009) tervei. Rapaich tevékeny, fiatal alkotóként, egész életére, művészi munkálkodására kiható élményként élte át a forradalmat Budapesten. Fényképezett, 11 helyszíni rajzfelvételt, „vizuális sokkokat rögzítő gyorsírásos jegyzetlapokat" készített, és október 25-én még naplót is írt. A forradalom bukása után Franciaországba emigrált, 1957–1961 között pedig díszítőművészetet tanult a lille-i École des Beaux-Arts-on. A családjától, Budapestről megkapott fényképei inspirációjára és emlékei alapján mintegy harminc képet, vázlatot alkotott, és megfogalmazta, „kirajzolta" magából a szülőházája elhagyására kényszerítő, ám alapvetően fölemelő és megrázó forradalmi élményeit.[143] Amikor 1957–58-ban készült plakátterveiről kérdeztem Rapaichot, ő így válaszolt: „Ezek már itt készültek, azután, hogy bekerültem a főiskolára. Egyéni munkák, mert persze az nem szerepelt a főiskola képzésében, hogy földolgozzuk a magyar forradalmat." Még ha nem is szerepelt tanulmányi anyagként – akár stúdiumok szintjén – a magyar forradalom, Rapaich mindent megtett annak érdekében, hogy beszéljen róla társainak, hogy művei sorozatán át megidézze annak emlékét: „Itt a főiskolán 1957–58-ban elkezdtem festeni, földolgozni '56-ot, akkor éppen mindazokat, akiket nem fényképeztem le, de láttam, azokat örökítettem meg. (...) Annyira benne éltem itt is az otthoni dolgokban, hogy nem is tudtam másról beszélni. Még nem tudtam eléggé franciául, de kézzel-lábbal el tudtam mondani sok mindent, és főleg, le tudtam rajzolni. Ők utána elkezdték tanulni, hogy mi volt '56. Amit én meséltem akkor '56-ról, azt első kézből, első szájból hallották. A képi emlékeket úgy adtam, hogy rajzoltam. Csináltam festményeket, plakátokat, grafikákat, vázlatokat, és mutathattam fényképeket."[144] Rapaichban lüktető valóságként, műveket inspiráló élményanyagként élt és dolgozott emigrációja, képzőművészeti tanulmányai első két évében a forradalom emléke. Az *au secours* („segítség") feliratú pasztellplakát tervén *(73. kép)* a szöveg alatt, a plakátmező alsó egyharmadában, egy vonalháló középpontjába helyezett el egy szögesdróttal körbekerített Magyarország-térképet, amelynek közepén egy összekuporodott, ruhátlan, magányos,

73. RAPAICH RICHÁRD: *Au secours*, 1957

kétségbeesett ember látható, a bezártságból, a bajbajutottságból kitörni nem tudás szimbólumaként. A másik tervén *(74. kép)* ugyanez a drámai hangütés a meghatározó: sötét háttér előtt plasztikusan formált, lehunyt szemű, a tehetetlen elborzadást kifejező szürke fej látható; az ábrázolt egyik kezével a fél arcát eltakarja, a másikkal letört virágot tart. A kompozíció felirata: *printemps d'octobre, printemps perdu* („Októberi tavasz, elveszett tavasz").[145] A bársonyos sötét háttérből és szürkéből föllobbanó, terrakottaszínnel kiemelt szövegrész: *printemps d'octobre.* Rapaich munkássága utolsó periódusában is ehhez az októberi tavaszhoz, a forradalom idején és közvetlenül az után született műveihez fordult. Újabb és újabb alkotásokban (rajz, gobelin) dolgozta föl ifjúkora legmeghatározóbb élményét,[146] az 1956-os magyar forradalmat.[147]

74. RAPAICH RICHÁRD: *Printemps d'octobre, printemps perdu*, 1957

„56 mindmáig a legnagyobb éltető és összetartó erő az emigrációban,"[148] és különösen az volt az első években. A magyar emigránsok legaktívabb része, a fiatalok, az egyetemi hallgatók gyakorta fölemelték a szavukat a levert forradalom eszméiért, a szovjet elnyomás és a kádári megtorlások ellen. Koncentráltan így

volt ez a nagyszámú magyar emigráns egyetemistát befogadó Bécsben, a VII. Világifjúsági Találkozó idején (1959. július 26. – augusztus 4.). A VIT (teljes nevén: Kommunista Világifjúsági Találkozó a Békéért és a Népek Barátságáért) a második világháború után a keleti tömb és a nyugati ifjúsági szervezetek összefogását jelképezte. Első hat találkozójukat a vasfüggöny mögött (Prága, Budapest, Kelet-Berlin, Bukarest, Varsó, Moszkva), a hetediket Bécsben rendezték. Ausztriában sok 1956-os menekült élt, az emigráció egyetemista szervezetei pedig szerettek volna megmutatkozni a világnak, és rá akarták irányítani a figyelmét a magyarországi szovjet elnyomásra a Bécsben összegyűlt „világifjúságnak". Az 1955-től semleges Ausztria kényesen vigyázott frissen szerzett jó hírére, és szinte karanténba zárva, elkülönítve igyekezett tartani a küldöttségeket. A Bécsi Menekült Magyar Diákok Szövetsége ennek ellenére sikeres akciókat hajtott végre, például terepszemlére buszokkal a vasfüggönyig szállították a külföldi diákokat,[149] irodájukban „az ötvenhatos forradalom eseményeit dokumentáló fotókiállítást"[150] rendeztek, vagy VIT-ellenes plakátot alkottak, azzal is tiltakozva. A plakát megtervezését a már régebben Bécsben élő Deéd Ferenc (1901–1983) festő- és grafikusművészre bízták.[151] Nagy Imre kivégzése után a *Nemzetőr* gyászkeretes első oldalán, a nekrológ közepén[152] közölték Szalay Lajos *Apokalipszis 1956* című rajzát, amelynek felirata: *Az Apokalipszis négy lovasa Magyarország felett.* Ezt a kompozíciót emelte plakátja főszereplőjévé Deéd Ferenc. A Szalay-rajz ikonográfiai forrásai a *Jelenések könyve* és Dürer metszete, amelyet Szalay aktualizált. Az ő első lovasa – ahogyan Dürernél is – a halált hozó, szigonnyal a kezében. A csontvázarcú második sarlót-kalapácsot emel magasra, a harmadik mérleget tartva az éhínséget jelképezi. A negyedik az ötágú csillagos rohamsisakban, Kalasnyikov géppisztollyal, fején az olajágat szájában tartó galambbal az agresszor és a béke jelképének egyetlen groteszk figurában történő szuggesztív megjelenítése. Deéd két verziót készített: egy világos alapon fekete nyomásút,[153] és egy olyat, amelyen a tusrajzot negatívba fordította, s így a fekete vonalakból lebegő, fehér vonalhálós kompozíció lett fekete mezőben *(75. kép).* A rajz körítését, a plakáttá formálást Deéd frappánsan és egyszerű vizuális kifejezőeszközökkel oldotta meg. A rajzon kívüli mezőben fölül és alul (balról és jobbról) mintegy tépett papírszeletekre írta föl a kompozíció felé mutató, szinte esetlegesen beszúrt szavakat: *Ihr Frieden…ist der Tod. Ungarn mahnt!* („Az ő békéjük a halál, Magyarország figyelmeztet!")

A bécsi magyar diákszervezet akkori elnöke, Tunyogi Csapó Gábor (írói nevén Kocsis Gábor) így idézte föl a plakátkészítést: „Bécsben normális körülmények

IHR FRIEDEN…

…IST DER TOD

UNGARN MAHNT!

75. Deéd Ferenc–Szalay Lajos: *Ihr Frieden…*, 1959

között nem probléma bármit is kinyomtatni, az adott esetben azonban szokatlan nehézségek voltak, tekintettel arra, hogy szinte minden nyomda túl volt terhelve a VIT Előkészítő Bizottságának megrendeléseivel. Kizárólag személyes összeköttetés tette lehetővé, hogy kinyomtassák a plakátot, ha jól emlékszem, ezer példányban. (...) A plakát hatása, sajnos, csak negatívummal mérhető. Július 26-án megérkeztek a legutolsó küldöttségek is, s plakátjainkat – megrendelésünknek megfelelően – július 27-én hajnalban ragasztották ki. Elsősorban a Práter és a nemzetközi vásárterület környékén, ahová a VIT-rendezvények javát meghirdették, valamint a belvárosban. Másnap reggelre ezeken a helyeken az összes plakátunkat letépték, vagy a felismerhetetlenségig összekarcolták/mázolták ismeretlen kezek."[154] Különös, hogy Bécsben is téptek le politikai okból plakát(oka)t, mégpedig olyat, amelynek a kinyomtatását hivatalosan engedélyezték. A plakáttépők egyike a magyar belügyi szervekhez juttatott egy példányt, tőlük került a levéltárba. A „Balaton" fedőnéven 1958. július 15-én jelentő ügynök figyelme a részletekre is kiterjedt. „A Bécsi Magyar Diákszövetség az utóbbi időben egyre fokozottabb tevékenységet fejt ki. (...) A World University Service vezetője, Hoge 20 000 schillinget bocsátott a szövetség rendelkezésére a propagandakampány céljaira. Ebből a pénzből a Nemzetőr és a Diákszövetség közösen, röpcédula formájában kinyomtatta a Diákszövetség Memorandumát német, magyar, orosz és francia nyelven, összesen 80 000 példányban. Ezenkívül 2000 példányban kinyomtatták egy Szalay Lajos nevű grafikus plakátját, mely az Apokalipszis lovagjait (sic!) ábrázolja szovjet egyenruhában, ezzel a német szöveggel: Az ő békéjük a ti halálotok, Ébredj Európa. A plakát terjesztésére az osztrák hatóságok engedélyt adtak. Előreláthatólag e héten lesznek kiragasztva Bécsben. A június 26-i tüntetést megelőzően egy Sommer László nevű táborlakó nyomdász ismerősei segítségével a Diákszövetség egy gyászkeretes plakátot nyomtatott ki, amelynek szövege a bécsi lakosságot hívta Nagy Imréék miatt tartandó gyászmisére a Stephansdomba. A hatóságilag nem engedélyezett plakátot a misét megelőző éjszakán a Diákszövetség tagjaiból és táborlakókból álló kisebb csoportok ragasztották szét a városban. Néhányat közülük a rendőrség letartóztatott másnap reggelig. A gyászmise után összetűzésekre került sor az osztrák rendőrökkel."[155] 1958 nyarán nemcsak Balaton ügynök jelentésében, hanem a valóságban is szervesen összekapcsolódott a Nagy Imréék kivégzésére való emlékezés és a szovjet agresszor elleni tiltakozás.

Egy másik állambiztonsági tájékoztató jelentésben további VIT-ellenes plakátokat ismertettek: „A fesztivál időpontjának közeledésével Bécsben egyre több

plakát látható. Az osztrák Népi Ifjúság által régebben kiadott »Barátságot igen, kommunizmust nem!« plakát mellett megjelent az Osztrák Diákok Szövetsége által kiadott VIT-ellenes plakát is. A plakáton egy rabságot szimbolizáló bilincs látható, melynek végén egy sarló-kalapáccsal ellátott vasgolyó van. A vasgolyóra bohócsapka van húzva, pávatollal. A sapkán »Fesztivál« felirat. Alatta: »mi nem akarunk részt venni«. Fentieken kívül egy, sok nyelven – köztük magyarul is – írt plakát látható, melynek felirata: »Igazi demokrácia nélkül nincs szabadság, szabadság+demokrácia=béke.«"[156] A bécsi VIT idején az osztrák falragaszok a keleti blokk országainak szovjet elnyomására, demokrácia- és szabadsághiányos állapotára figyelmeztettek, a Deéd–Szalay-plakát fekete mezőben ijesztően lebegő lovasai pedig a levert magyar forradalomra és a mártír Nagy Imrére emlékeztették a bécsieket és a világ akkor ott jelen lévő ifjúságát.

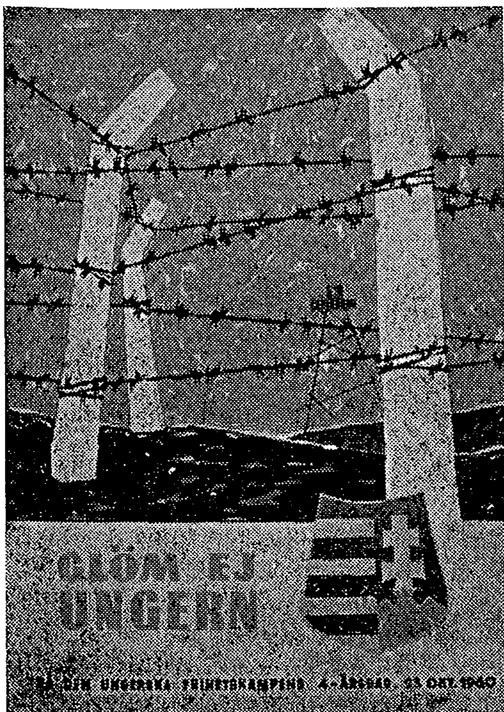
76. *Für Freiheit und Menschenwürde. Österreicher!...*, OSZTRÁK PLAKÁT, 1959

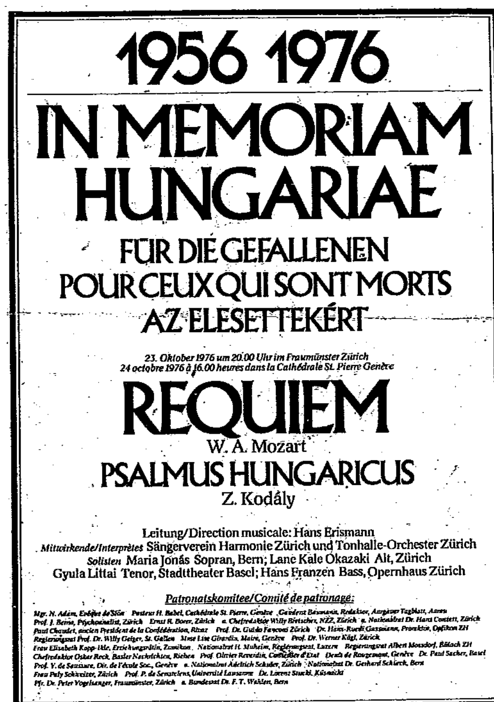
PLAKÁTOK A FORRADALOM ÉVFORDULÓIRA

A forradalom és szabadságharc, az 1956-os népfölkelés évfordulóin[157] föl-fölerősödő tiltakozások, figyelmeztetések és a megvalósuló programok (hangversenyek, kiállítások, előadások stb.) életre hívtak további falragaszokat. A programokról a magyar nyelvű emigráns és az idegen nyelvű sajtó is rendszeresen beszámolt.[158] Egy *Für Freiheit und Menschenwürde. Österreicher!...* kezdetű osztrák plakáton („A szabadságért és az emberi méltóságért! Osztrákok! Ne feledjétek a világkommunizmus által elnyomott népeket!", *76. kép*) a szöveg mellett szögesdrót és őrbódé figyelmeztet a vasfüggöny mögötti országokra, elsősorban Magyarországra.

A forradalom negyedik évfordulójára kiadott *Glöm ej Ungern...* kezdetű svéd nyelvű falragaszon („Ne feledd Magyarországot a magyar szabadságharc 4. évfordulóján, 1960. október 23-án", *77. kép*) összehajló betonoszlopokon sűrű szögesdrót, alatta mintegy a földbe lenyomott, így a magyar nép elnyomását szimbolizáló Kossuth-címer látható.

A forradalom huszadik évfordulóján Mozart *Requiem* és Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus* című zeneműve hangzott el azon a genfi és zürichi koncerten, amelyeknek igényesen megszerkesztett, a főszöveget középre záró szórólapján *(78. kép)* és betűplakátján az *1956 1976 In memoriam Hungariae... Az elesettekért* magyar nyelvű felirat alatt németül és franciául szerepelnek az előadásra és előadókra vonatkozó közlések.[159] A kompozíciót „egy svájci magyar grafikus, Knézy Miklós készítette"[160] – írta a koncert kitalálója és legfőbb szervezője, Luka László. Ugyancsak ő avatott be a plakát létrejöttének a folyamatába is: „Az eredeti

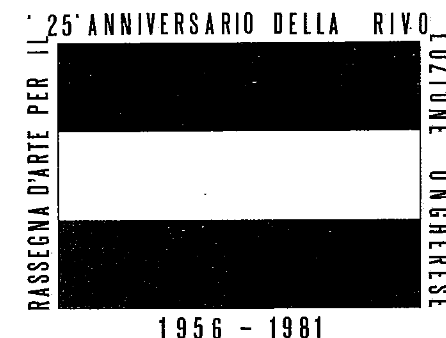

77. *Glöm ej Ungern...*, svéd falragasz, 1960
78. Knézy Miklós: *1956 1976 In memoriam Hungariae...*, 1976

plakátot – fehér alapon fekete felirat – a hatóság nem engedélyezte, mert ilyen formán csak hivatalos rendeletek jelenhetnek meg hirdetőoszlopokon. Megfordítottuk a nyomatot: fekete alapon fehér betűk hirdették a koncertet. A plakát így sokkal szebb lett. A 10 000 szórólap maradhatott úgy, ahogy nyomtattuk."[161] „Ilyen sikeres vállalkozást még nem rendezett Svájcban a magyar emigráció" – állította ugyancsak Luka László, noha azt is hozzáfűzi, hogy a svájci magyar emigrációnak rossz szájízt okozó, sajnálatos politikai ellendemonstrációt is kiváltott a rendezvény: „Egyetlen incidens történt. Genfben, a koncert előtt, a katedrális lépcsőjén széles transzparens jelent meg: egy harcias felszólítás Kuba támogatására." Vagyis a Szovjetunió a szocialista Kubára akarta ezzel a valószínűleg kevésbé hatásos akcióval a koncertről, a magyar forradalomról szóló nagyon fontos megemlékezésről elterelni a figyelmet, ami valójában nem sikerülhetett.

A következő plakát is svájci, a magyar emigráció képzőművészetének történetében fontos rendezvényt hirdetett. A forradalom negyedszázados évfordulójára rendezett luganói *Artisti Ungheresi* („Magyar művészek") című kiállítás feliratos plakátján *(79. kép)* a tárlatot is rendező Török Pál (1929–2005) festőművész

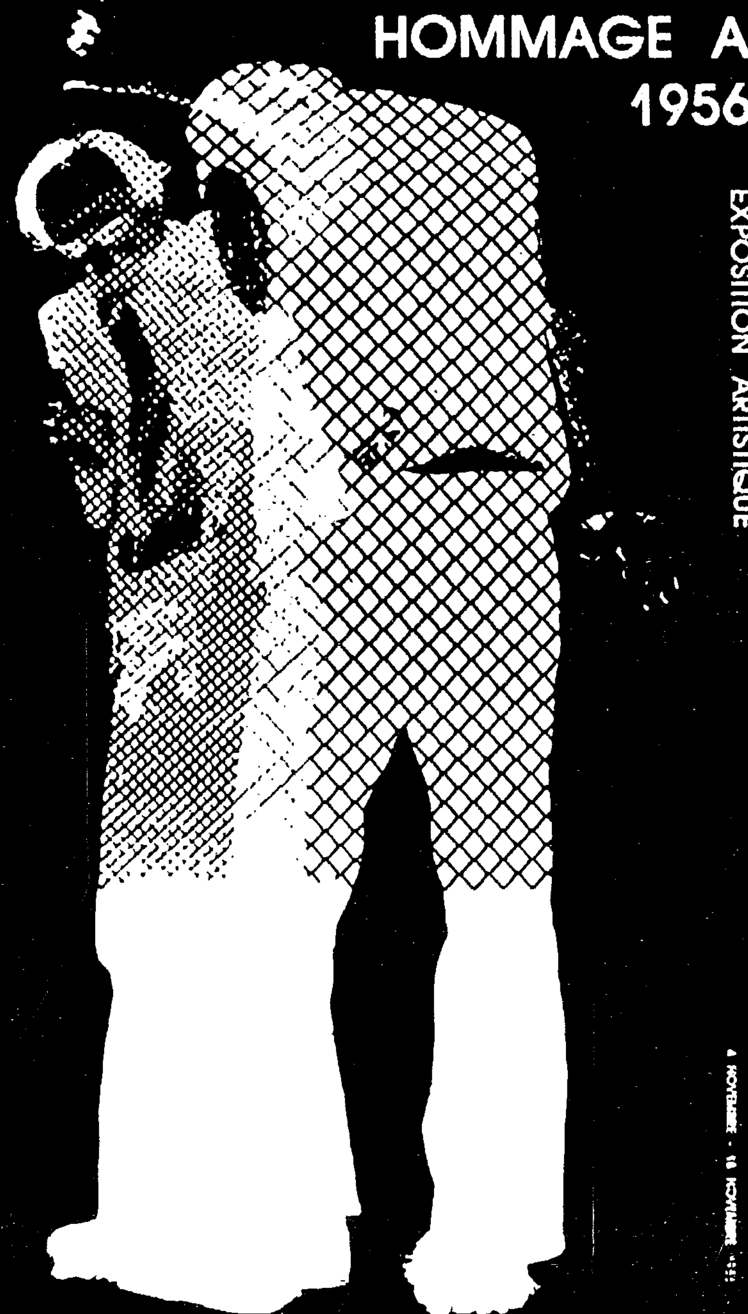
magyar nemzetiszínű zászlót jelenített meg, szöveggel körbevéve a kompozíció felső részén, alul pedig közli a tárlatra vonatkozó legfontosabb információkat. A Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (a Ticinói Magyar Egyesülettel) szervezte meg a Svájcban és az NSZK-ban élő emigráns képzőművészek – és két fotográfus – alkotásait fölsorakoztató kiállítást.[162] „Az Erdélyből menekült Török Pál közreműködésével, illetve szervezésében többek közt két igen nagy jelentőségű tárlat jött létre: 1. 1981 januárjában, a Forradalom 25-ik évfordulója alkalmából a luganói Malpensata-palotában 12 nyugat-európai magyar képző- és fotóművész kb. 300 alkotása került bemutatásra, 2. 1983 októberében pedig 32 erdélyi művész (köztük románok, szászok, zsidók) szintén százon felüli alkotása."[163]

79. Török Pál: *Artisti Ungheresi*, 1981

Major Kamill (1948) festő- és grafikusművész, a tárlat plakátjának tervezője szerint: „Az 1956-os forradalom 30-ik évfordulójára a párizsi magyar emigráció több rendezvényt szervezett. Egy történelmi (dokumentum) kiállítást, a szenátusban Fejtő Ferenc előadássorozatot tartott, Nagy Imre jelképes temetését a Père-Lachaise temetőben. Engem Kemény István és Fejtő Ferenc kért fel egy képzőművészeti kiállítás megszervezésére. A helyszín Neuilly városának múzeuma volt. A magyar származású képzőművészeken kívül három cseh, három lengyel alkotó vett részt, az 1968-as csehszlovák forradalom és a lengyel Szolidaritás természetes küldötteiként. Szállásadóinkat három francia művész képviselte. Sipos Gyula író, riporter véleménye szerint ez volt a magyar emigráció legsikeresebb képzőművészeti kiállítása."[164] Major 1972-ben telepedett le Franciaországban. Ahogy írta, „a kiállítás nem volt tematikus", ő a kiállítók nevei, a helyszín és időpontadatok föltüntetése mellett a jobb fölső sarokba mégis ezt írta föl: *Hommage à 1956 (80. kép)*. A fekete-fehér kompozíción két egymást segítő, támogató emberalak negatívba fordítva jelenik meg. A fekete mezőben világosként, fehérként, sűrűbb és ritkább rajzú, térdig sodronyingszerű, faktúrává szervesült fonatban ábrázolja őket. A vezetett, bepólyált figurában a művész mintha a forradalom eltakarását, kádári átcsomagolását tudná így megsejtetni. Legutóbb e kiállításra és a hozzá készített plakátjára így emlékezett Major Kamill: „Ezt a kiállítást aztán tényleg sikerült összehoznunk Neuilly-ben, ahol Nicolas Sárközy volt akkor a polgármester. Egy múzeumot bocsátottak rendelkezésünkre, ami egy barokk kastélyépületben kapott helyet, és ez az architektúra tulajdonképpen nem nagyon tűnt alkalmasnak rá, hogy modern művészeti munkák legyenek kiállítva. A plakát már jobb volt. Őriztem néhány régi fotót, amelyeken különböző sűrűségű dróthálók között egy alak – Swierkiewicz Robi – állt, illetve csak a sziluettje látszott, amint tapogatódzik, talán próbál kiszabadulni a hálók rabságából. A kész plakáton már nem lehetett felismerni, hogy ki ez a személy, hiszen több fotót is egymásra montíroztam, és ráadásul a fotók negatívját használtam a végső megoldáshoz."[165]

Ahogy a forradalom idején, úgy annak harmincadik évfordulóján is szép jelét adták a lengyelek – a szocialista országok közül megint csak egyedül – a megemlékezésnek. A Szolidaritás három bélyegen idézte a forradalom emlékét és a lengyel–magyar összefogást (tankok a Magyarország felirat fölött, bilincses kézfogás láncát sarló-kalapács szakítja szét, tank Magyarország térképe fölött, két lábon). Harcos Szolidaritás[166] aláírással több ezer röpcédulán hirdették 1956 élő lengyel–magyar hagyományát: „A ti harcotok a mi harcunk volt, s az marad

80. Major Kamill: *Hommage à 1956 Exposition Artistique*, 1986

ma is. Közös célok, közös eszmék kapcsolnak össze bennünket. Hisszük, hogy rövidesen eljön az az idő, amikor népeink szabadságban (...) élhetnek." Engelmayer Ákos megemlíti azt is, hogy „október 23-án a varsói magyar nagykövetséggel szembeni park kerítésére transzparenst feszítettek ki a következő szöveggel: Magyarország 1956 – Emlékezünk! Szolidaritás. Hasonló szövegű plakát került a varsói Magyar Kulturális Intézet bejáratára is."[167]

A forradalom 30. évfordulóján, 1986 őszén világszerte megemlékeztek a három évtizeddel korábbi, a nyugati világban addigra egyértelműen történelmi jelentőségűnek minősülő levert felkelésről, a még mindig ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok fölháborító jelenlétéről, a szovjet, kommunista önkényről. Általában emigráns szervezetek alakították ki a megemlékezések programját, bevonva az őket fogadó országnak a magyar üggyel (ez a forradalom éltetésével volt ekvivalens a rendszerváltásig) szimpatizáló politikusait, közéleti személyiségeit. A Kádár-rendszer elferdített történeti terminológiája szerint a hivatalos Magyarország „az ellenforradalom 30. évfordulójáról", az „1956-os ellenforradalomról", vagy csak egyszerűen „30. évfordulóról" beszélt.

A megemlékezők sorában intézmények is szerveztek programokat. Ilyen volt például a Szabad Európa Rádió müncheni magyar osztálya, amelynek „az 1986-os forradalmi műsorsorozat (...) nagy vállalkozása és erőkifejtése volt. Október 23-án ötvenhatos emlékkiállítás nyílt a rádió központi épületében. Ebben korabeli fotófelvételek, plakátok, röplapok, újságok és 1956-ról írt könyvek voltak láthatóak."[168] Nyilvánvalóan elsősorban német nyelvterületen megjelent plakátok szerepelhettek a többi dokumentum mellett, de az is elképzelhető, hogy a nyugati emigráció több országából is bemutattak falragaszokat.

1986-ban egy előadó körúthoz, hangversenysorozathoz készült plakát a magyar hivatalos szerveket heves tiltakozásra késztette. A külügyminisztérium nyilvántartásában „Az ellenforradalom 30. évfordulójával kapcsolatos brit plakát és ismertető kifogásolása" megfogalmazásban írták le az „ügyiratdarab tárgyát". A londoni magyar nagykövetség rejtjeltáviratban közölte, hogy „november 19–29. között az Arts Council *Új magyar zene és népzene* címmel országos programot szervez, amelyben Csengery Adrienne Kurtág György zeneszerző műveit mutatja be hat nagyvárosban, köztük Londonban is. A turné ismertető kiadványait és plakátját az 566/86. számú adminben[169] terjesztem fel. Az ismertető leszögezi, hogy »1986-ban került sor a magyar felkelés 30. évfordulójára és Kurtág György 60. születésnapjára«. A plakát és az ismertető nagyméretű tankot ábrázol képes oldalán. Az elmúlt éveket tekintve most fordul elő első

alkalommal, hogy kormánypénzekből finanszírozott félhivatalos szerv ellenünk irányuló politikai propagandát folytat kulturális esemény ürügyén." Erre „beindult" a magyar külügyi gépezet, és a brit külügyminisztériumban és az Arts Councilnál is „szóvá tették" az „ügyet".[170] „A külügyminisztérium budapesti nagykövetségünk jelzése alapján már ismerte álláspontunkat", szögezik le a november 17-én Londonban fogalmazott újabb rejtjeltáviratban. A brit diplomaták – egy Figgis nevezetűre hivatkozik a távirat – „a posztertől egyébként nem voltak hajlandók elhatárolni magukat, sőt azt a brit nép 56-tal kapcsolatos érzései tükröződésének tüntették fel". Az Arts Council a húzódozások után végül is intézkedett: „A koncertek színhelyein lévő tájékoztató kiadványokat bevonják. A plakátokat is leveszik, a tankmotívumot eltüntetik. A propagandafüzetből is törlik a tankmotívumokat." A második rejtjeltávirat megérkezése napján a Külügyminisztérium Kulturális és Tudományos Főosztálya részéről dr. Csejtei István főosztályvezető egy, a külügyi és pártvezetőknek[171] megküldött Feljegyzésben foglalta össze a történteket. E szerint Csejtei november 13-án bekérette Keith Dobson brit kulturális beosztottat a külügyminisztériumba, és közölte vele, hogy „szeretnénk, ha a brit fél elhatárolná magát a plakáttól. Kérjük, ragasszák le kulturális jellegű, politikai propagandától mentes hirdetménnyel, vagy teljesen távolítsák el". Dobson kifejtette Csejteinek, hogy az Arts Council „magánszervezet, amely kap ugyan állami támogatást, de teljesen önálló minden döntésében". A magyar hivatalos szervek nyomására az Arts Council végül is visszavonta Csengery Adrienne angliai előadó körútjának „nagyméretű tankot ábrázoló" ismertetőjét és plakátját. „A kifogásolt plakátok eltávolítása és a programfüzet újranyomtatása" megnyugtatta a magyar felet, levonva a következtetést: „ellenezzük a magyar népzene harckocsival történő hirdetését".[172] Kérésemre Kurtág Györgyöt a felesége megkérdezte az esetről: „Sajnos, a dologról még csak emléke sincs, nemhogy példánya lenne az említett plakátból. Lehet, hogy az egész eljárás a művészek tudomása nélkül zajlott le?" – teszi föl a kérdést Kurtág Márta.[173] Csengery Adrienne megerősíti ezt: „Azonos a véleményünk, vagyis senki nem kérdezett meg minket a plakátról – szerintem féltek, hogy visszautasítjuk."[174] Úgy tűnik, hogy az oly sokat emlegetett három T-ből a legelsőt (tiltás) körültekintően, ám határozottan még külföldön is képesek voltak alkalmazni, ha a szocializmus érdekeivel – vagy vélt érdekeivel – ellentétes vagy azt kritizáló jelenséget tapasztaltak.

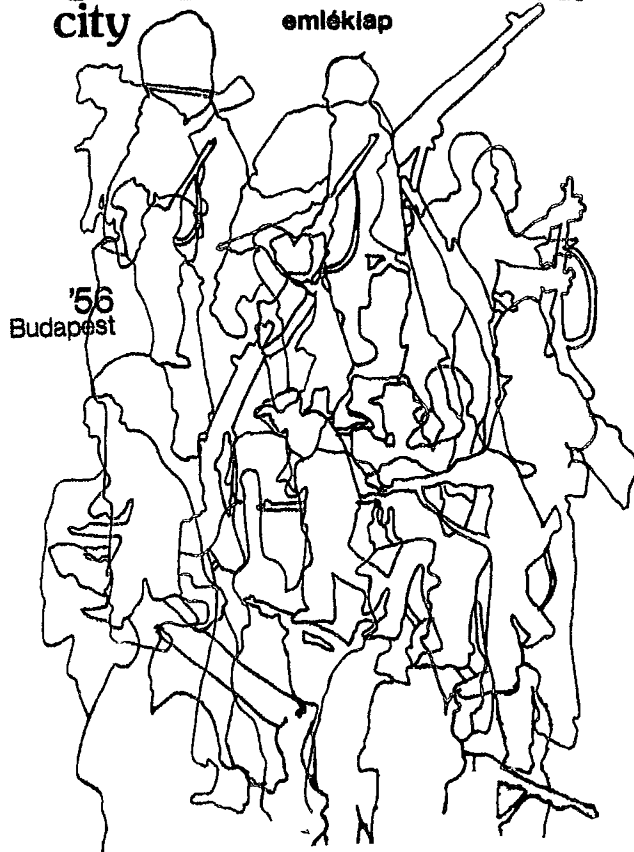
Az angliai rendezvény programismertetőinek (műsorfüzet, plakát) a betiltása, illetve az elkészítetteknek visszavonása és újak kinyomtatása ugyanannak

a politikai tiltásnak a megnyilvánulása, amely itthoni működése során pár héttel korábban a független, ellenzéki művészcsoport, az Inconnu *A harcos város/The Fighting City 1986* című nemzetközi tárlatát záratta be. Mindezek alapján is nyilvánvaló, hogy az 1956-os forradalom ábrázolásaival, bármely képi megjelenítésével kapcsolatosan kizárólag a tiltás, az elutasítás működött a három T-ből. Ennek enyhülését – a plakátok vonatkozásában is – a rendszerváltás előszele, a forradalom újraértékelése és Nagy Imre mártír miniszterelnök – valamint mártírtársai – újratemetése, illetve az arra való előkészületek ideje hozta el.

A FORRADALOM ÚJRAÉLEDT EMLÉKE: 1986–1990

Az 1980-as évtized derekán Magyarországon a demokratikus ellenzék programjaiban egyre nagyobb szerepet kapott a forradalom hagyományának, újragondolandó eredményeinek a vizsgálata, emlékének ápolása, ébrentartása (megemlékezések, összejövetelek, szamizdat kiadványok stb.). A lazuló Kádár-rendszerben mind erőteljesebben fogalmazódtak meg a forradalomra utaló megjegyzések, noha a rendszer még igyekezett szigorúan és a létrejöttekor kialakított következetességgel föllépni ellene.

A forradalom és szabadságharc harmincadik évfordulójára egyedül a független képzőművészcsoport, az Inconnu (az ABC/Arteria szamizdat kiadóval) hirdetett meg nemzetközi képzőművészeti pályázatot *A harcos város/The Fighting City 1986* címen, valamint szegényeket segítő aukciót szervezett. Az állambiztonsági szervek a csoport tagjait zaklatták, az országból való kiutasítással fenyegették meg. Postai küldeményeiket ellenőrizték, visszatartották, feltehetően a kiállításra papírhordozón érkező művek (például mail art) közül is számosat. A hatóságok által nehezített körülmények ellenére végül is 1987. január 28-án készen állt a megrendezett kiállítás, de „jöttek házkutatni, és az egész anyagot, úgy ahogy volt, elvitték. Természetesen kaptunk egy határozatot erről, és távoztak. Azt találtuk ki, hogy ezt a határozatot lemásoljuk, és a képek helyére fölrakjuk, és ez lesz a kiállítási anyag" – idézte föl a történteket Bokros Péter (1957).[175] Páratlan magyarországi abszurd: a forradalomra emlékező, példáját megidéző képzőművészeti alkotások helyén a rendőrség elkobzási határozatának a másolatait állították ki.[176] A kiállításhoz filmnyomással, szitázással Bokros kb. 200

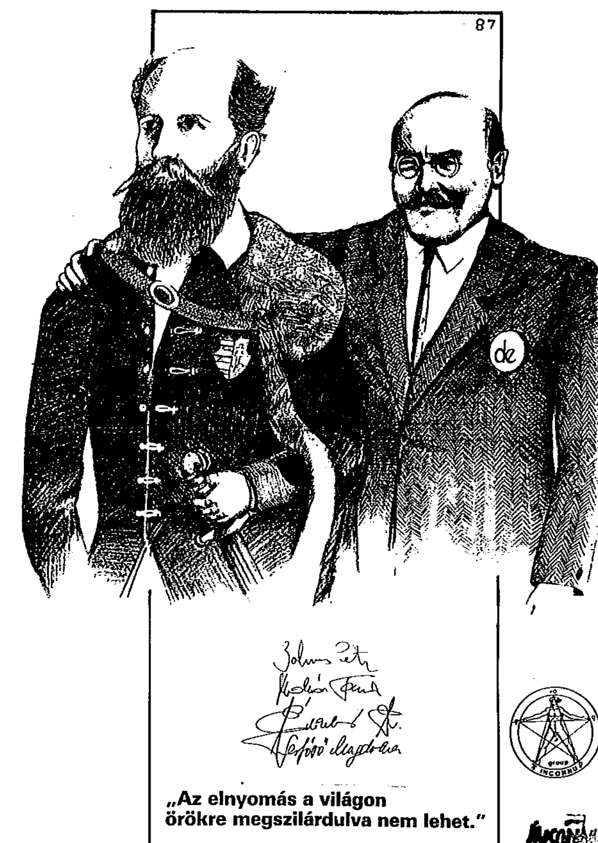
81. Bokros Péter: *the fighting city a harcos város emléklap*, 1986

nyomatot is készített. A *the fighting city a harcos város emléklap '56 Budapest* feliratú nyomtatványhoz Háy Ágnes (1952) képzőművész '56-os fotók alapján készült, a kiállításra küldött vonalas sziluettrajzaiból használt föl néhányat Bokros *(81. kép)*. A piros-fehér-zölddel nyomott plakáton fegyveres alakok sűrű összefonódottságban, sokféle mozgásirányt mutatva harcoló tömeget alkotnak.

Az Inconnu csoport tagjai is aláírták a kelet-közép-európai ellenzék közös felhívását a forradalom harmincadik évfordulóján. Ebben kijelentik, hogy „közös akarattal küzdünk a politikai demokráciáért, országaink függetlenségéért, az önigazgatás elvére épülő pluralizmusért, a megosztott Európa békés egyesítéséért, demokratikus integrációjáért és valamennyi kisebbség jogaiért".[177] Az évfordulóra

az Inconnu ragasztós „barkácstapétái" is megjelentek.[178] A csoportnak a forradalomhoz való viszonyát Bokros így summázza: „Ránk nagyon erősen hatottak 56 jelképei, például a lyukas zászló. Valószínűleg arról lehet szó, hogy már csak életkorunknál fogva is 56-nak az a része fogott meg jobban minket, ami az utcán zajlott. (...) Nekünk a forradalom lendülete tetszett, az, hogy akkor valaki ellent mert mondani a kommunista világnak, fegyvert mert ragadni."[179]

A Batthyány Lajost és Nagy Imrét ábrázoló plakátjuk *(82. kép)* alsó harmadában a csoport neve, pecsét formájú emblémájuk, a tagok (Bokros Péter, Molnár Tamás, Pálinkás Róbert, Serfőző Magdolna) autográf aláírása, valamint egy Kossuth-idézet szerepel: *Az elnyomás a világon örökre megszilárdulva nem lehet.* Batthyány mellén Kossuth-címer, a vállát jobb kezével átfogó Nagy Imrén *de* (= demokratikus ellenzék) feliratú ovális jelvény látható. A két mártír miniszterelnök sorsösszetartozását, sorstestvériségét kifejező plakáthoz Serfőző Magdolna

82. Bokros Péter: *Batthyány Lajos és Nagy Imre*, 1989

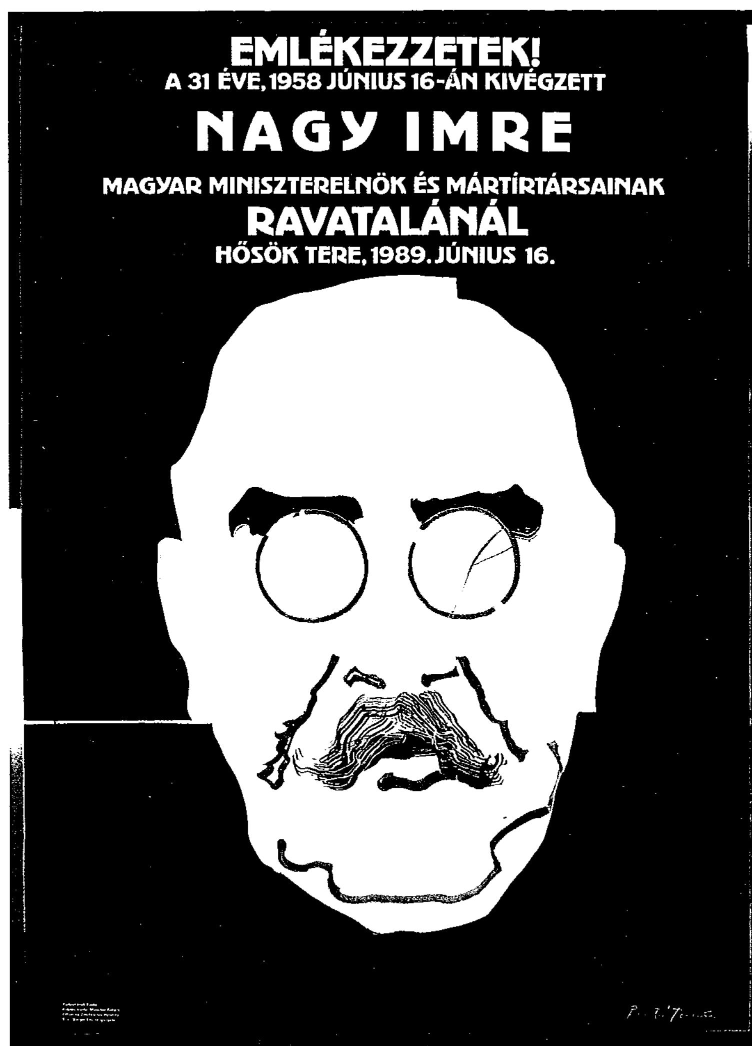
(1962) érzékeny alakítású, árnyalatos ceruzarajzát[180] használta föl a falragaszt fénymásolással[181] előállító Bokros Péter. Némi változtatással, mert a rajzon a figurák fölötti tussal húzott keretben van az idézet; a plakáton pedig Nagy Imre fölött *87*, azaz a keletkezés évére utaló évszám látható. A plakát készülésének körülményeit Csizmadia Ervin így foglalja össze: „Politikai programot[182] (vagy program jellegű szövegeket) az Inconnu csoport 1956 és Nagy Imre ügyében fogalmazott meg. Ismereteim szerint az első, Nagy Imrével kapcsolatos utcai megmozdulás 1987. június 16-án (Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének 29. évfordulóján) zajlott le, döntően az Inconnu csoport szervezésében. A csoport már tavasszal elkészítette a Batthyány Lajost és Nagy Imrét együttesen ábrázoló plakátját, június 16-án pedig szimbolikusan Batthyány–Nagy Imre-emlékmécsessé avatta a Batthyány-örökmécsest."[183]

Az erjedő politikai folyamatok, a Kádár-rendszer gyengülése egyre követelőbben vetette föl a forradalom történelmi jelentőségének és Nagy Imréék szerepének újraértékelését. A forradalom leverése után Magyarországon évtizedekig nem lehetett találkozni Nagy Imre-ábrázolásokkal (hacsak gúnyrajzokkal nem[184]), ahogyan a forradalommal kapcsolatos képek, vizuális emlékek is szigorúan tiltva voltak.[185] A rendszerváltoztatás két évében, 1989–90-ben a helyzet radikálisan és pozitív irányban megváltozott, hiszen Nagy Imre mártír miniszterelnök és társai újratemetése végre visszaadta neki az őt történeti igazsága szerint megillető méltóságot és tiszteletet.

E folyamatban az Inconnu csoport kockázatvállalóan merész, Batthyány Lajost és Nagy Imrét közösen ábrázoló 1987-es plakátja kezdte a sort, a Milánóban élő Pintér Ferenc (1931–2008) grafikusművész pedig színes, reprezentatív plakátot tervezett Nagy Imre szimbolikus párizsi sírjának a fölavatására (1988. június 16.). Pintér kompozícióján fekete háttérben fehér foltként jelenik meg a kivégzett politikus szembenéző, karakteres portréja. Az arcvonások piros, zöld és egyszerű fekete, stilizált vonalrajzból állnak.[186] A mintegy a sötétből előhívott arc méltó kifejezője a gyásznak és a mártír miniszterelnök iránt érzett, több évtizedig meg nem nyilvánítható tiszteletnek. Az alkotó a szöveget, a közölt információkat középre zárva, fölül helyezte el, ezzel is nyomatékosítva a fontosságukat. Pintér ugyanennek a kompozíciójának magyar szövegű változatát – *Emlékezzetek! A 31 éve, 1958. június 16-án kivégzett Nagy Imre magyar miniszterelnök és mártírtársainak ravatalánál. Hősök tere, 1989. június 16.* felirattal – készítette el Nagy Imre újratemetésére *(84. kép)*. A kivégzettek hozzátartozói a Történelmi Igazságtétel Bizottsággal együtt adtak ki plakátot *(83. kép)*, amely

83. *„Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza"*, 1989

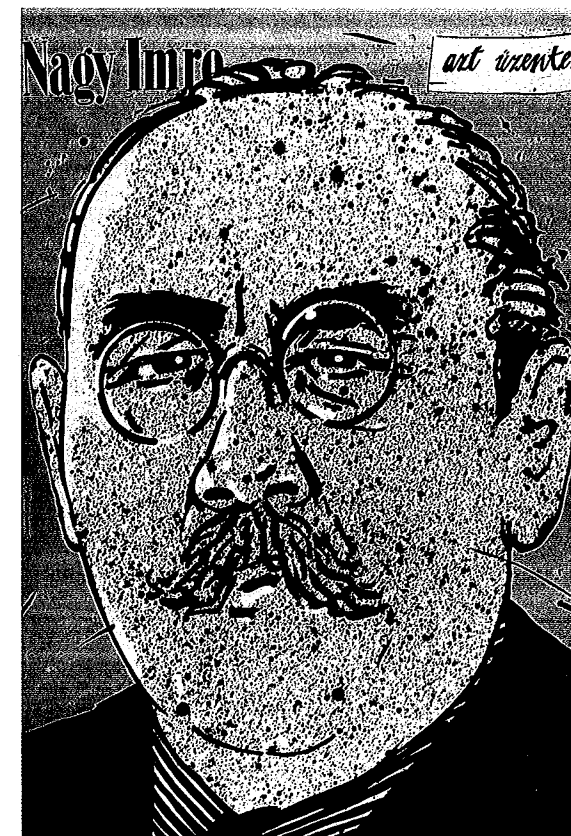

84. Pintér Ferenc: *Emlékezzetek... Nagy Imre... ravatalánál*, 1989

a Nagy Imréék gyászszertartásán való részvételre hív: a nemzeti színeket feketével, gyászkerettel hatásosan kombináló falragaszon a nevek és a legfontosabb információk mellé, mintegy mottóként fölírva, látható: *„Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza".*

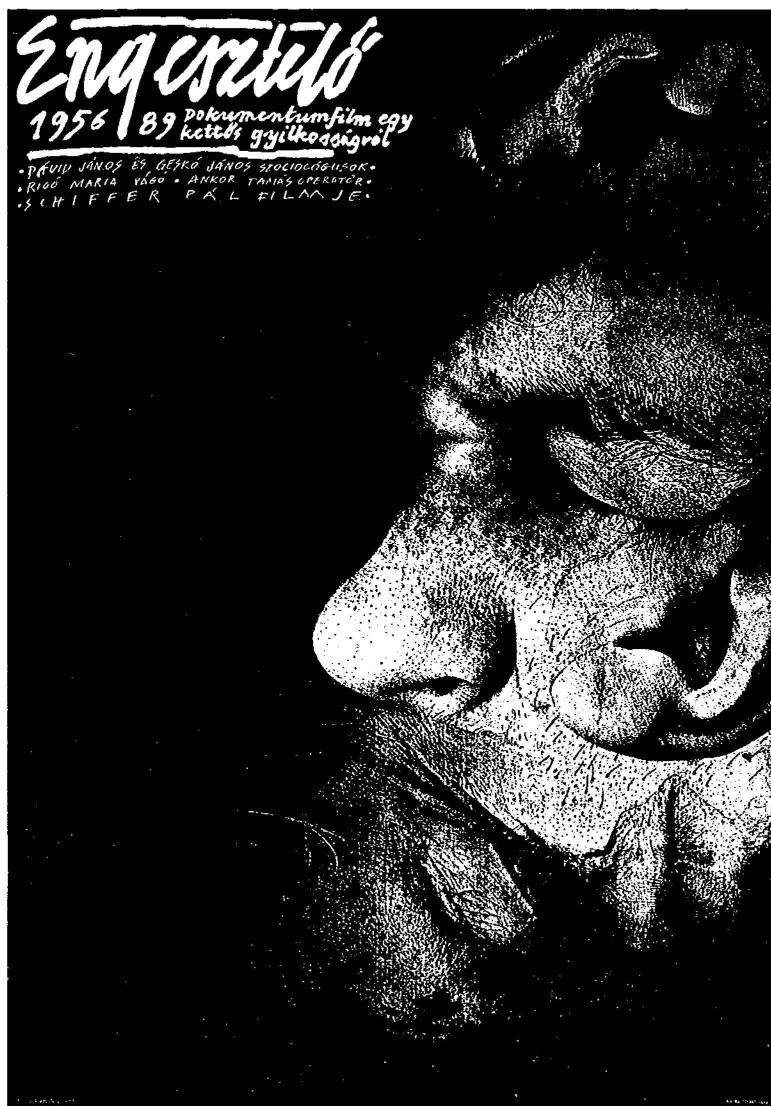
Ducki Kristóf (1957) *Nagy Imre azt üzente...* című plakátján *(85. kép)* nem ünnepélyes, hanem szinte hétköznapi arcot látunk.[187] Az arc – annak a teljes plakátfelületet kitöltő jellege, premier plánban való megmutatása miatt – nagyon közvetlen benyomást tesz, mintha személyesen szólítaná meg a nézőt. Az *azt üzente* kitétel Kossuthra utalva azt fejezi ki, hogy véglegesen eljött az idő Nagy Imre és a forradalom értékeinek valós jelentőségük szerinti megbecsülésére,

85. Ducki Kristóf: *Nagy Imre azt üzente...*, 1989

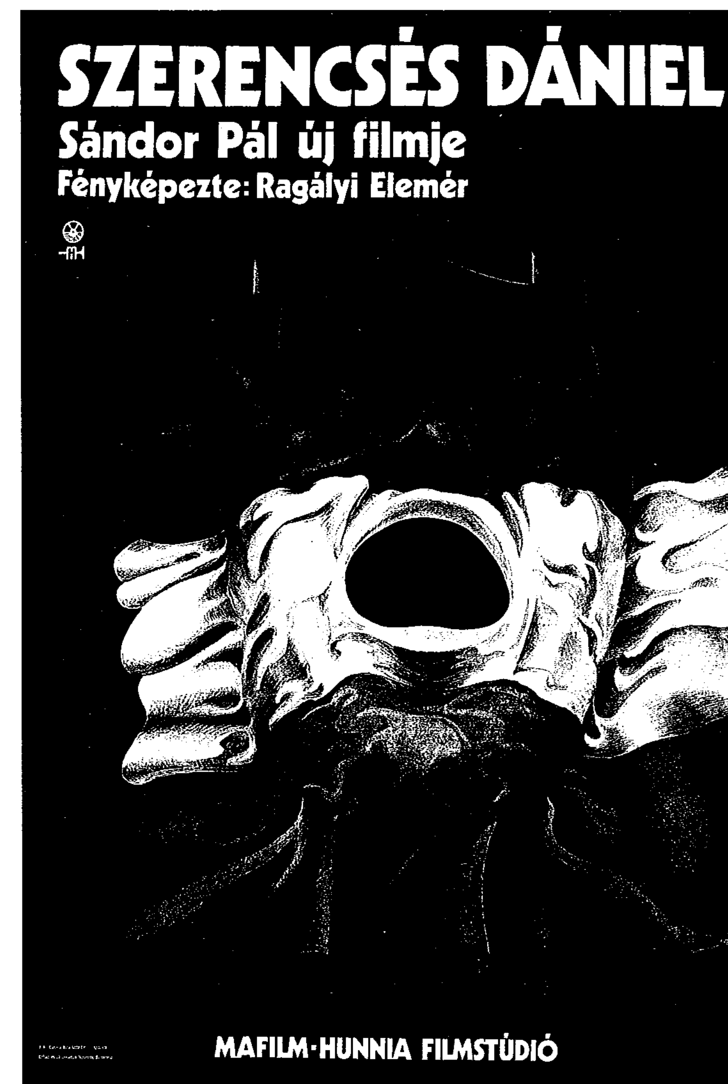

elfogulatlan át- és újraértékelésére. Megindokolandó, hogy a csak 1983 óta Magyarországon élő lengyel Ducki Kristóf (eredeti nevén Ducki Krzysztof) hogyan tudta ilyen mélyen megérteni és magáévá tenni a forradalmat. Erről így vallott: „Annyit tudtam '56-ról, amit Lengyelországban írtak, de az más volt, mint a hivatalos magyar álláspont. Sokkal szabadabb volt ott a tájékoztatás. Mindig saját viszonyom volt a magyar '56-hoz, de lengyel szemmel."[188] Az alkotó belső fejlődését és szemléleti változását, a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodását is a létrehozott művei mögé kell képzelnünk. „Antirendszer plakátot sokat csináltam (például *Erdély*, 1988, *Május 1*, 1989, *Munkásőrség*, 1989), de ami direkt szól '56-ról, az a *Nagy Imre* volt. A terve a rendszerváltás előtt született. (...) Pozsgay mondta, hogy népfölkelés volt az 1956-os forradalom. Ez volt az első jel, hogy más vélemény lehet erről. Azután egyre fontosabb lett ez a fogalom, hogy 301-es parcella, az exhumálás. Azután már sok film szabadon készült. De talán az első Schiffer Pálnak és Magyar Bálintnak *A Dunánál* című filmje volt. Ez arról szólt, hogy a falu hogy élte át 1956-ot. Ez volt az első plakátom,

ami kapcsolatba hozott 1956-tal. Ezután lett a *Nagy Imre azt üzente…*, ez *A Dunánál* filmplakát[189] következménye. (…) Utána jöttek kis költségvetéssel dokumentumfilmek. Ilyen az '56-os forradalom után-történteket földolgozó Makk Károly-film, a *Magyar rekviem* a kivégzésekről. Ez már 1991-ben készült. Utána egy hosszabb szünet következett ezeknek a plakátoknak a létrehozásában, mert a rendszerváltás megtörtént, és ilyen politikai plakátokra nem volt szükség" – összegez a plakáttervező. Ducki ezen időszakban készült két másik plakátja a *Vérrel és kötéllel*[190] és az *Engesztelő 1956 89 (86. kép).*

86. Ducki Kristóf: *Engesztelő 1956 89. Dokumentumfilm egy kettős gyilkosságról. Schiffer Pál filmje*, 1989

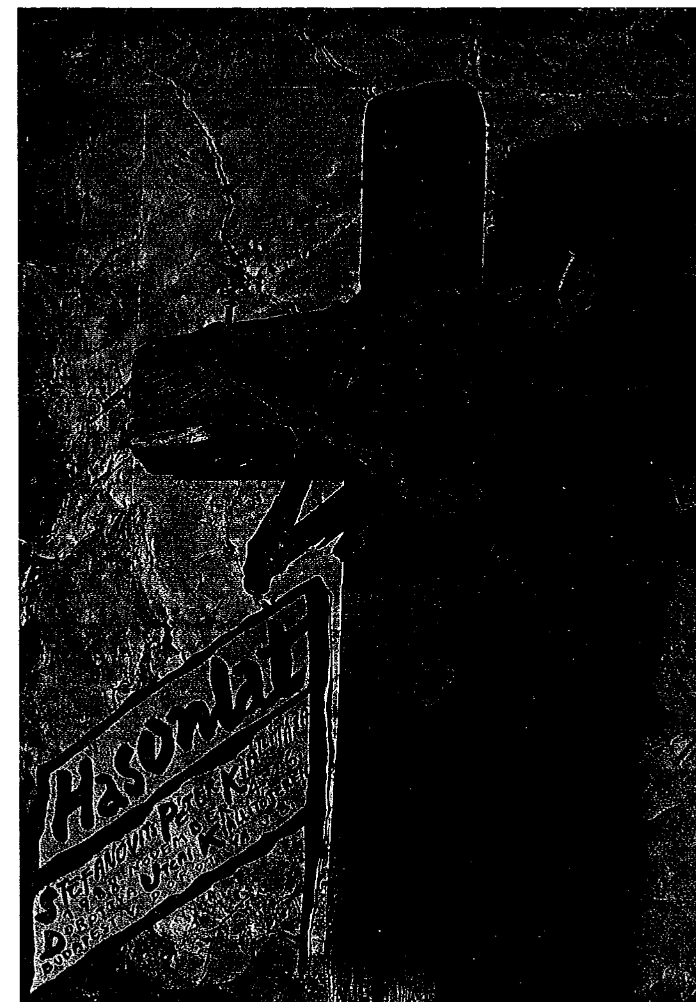
87. Pócs Péter: *Szerencsés Dániel*, 1983

Pócs Péter (1950) 1983-ban tervezett, betiltott, majd 1989-ben újranyomtatott alkotása a *Szerencsés Dániel (87. kép).* Élményi forrásáról az alkotó azt vallotta, hogy 1956 novemberében az ablakukból látta: „tankok, harckocsik szorosan – lövésztornyaikat forgatva, himbálva – egymást követve, lopakodva vonultak. (…) A szemközti ház ablakában egy asszony állt, karján csecsemő. Aztán egy villanás, robaj, kőtörmelék, por és füst. Anyám elrántott az ablaktól. A tátongó második emeleti belövés olyan volt, mint egy nagy, elkeseredett, üvöltő száj."[191] A plakáton ezt a gyerekkorból cipelt, természetesen stilizáltan megjelenített hatalmas-fájdalmas, nemzeti színekbe burkolt üvöltő szájat látjuk. A Mokép

88. PÓCS PÉTER: *'56. 10. 23./1989*, 1989

89. PÓCS PÉTER: *Hasonlat*, 1988

megrendelte plakátot 1983. március 14-én reggelre kiragasztották, a budapesti utcákon lehetett látni, de délutánra egy hasonló méretűvel fölülragasztották, eltakarták. Különös ellentmondásnak látszik, hogy abban az évben Cannes-ban, a filmfesztiválon bemutatott *Szerencsés Dániel* című filmet mégis ugyanezzel a falragasszal hirdették fesztiválszerte.[192]

Öt évvel később, 1988-ban a művész másfajta szimbólumot kezdett használni: „Pócs ábrázolása a vörös csillag pusztulásáról (...) azzal a plakáttal kezdődött, mely első franciaországi kiállítását hirdette, 1988 augusztusában. Régi, rozsdás tanyasi eszközök – egy letűnt kor jelképei – állnak egy málladozó falnak támasztva, azon pedig egy rothadásnak indult vörös csillag lóg."[193] Ezt a művet eredetileg a XLIII. velencei biennále magyar kiállításához tervezte, de az

akkori ideológiai légkörben a komisszár, Néray Katalin nem vállalta, és így lett belőle saját tárlata franciaországi utcai hirdetője.[194]

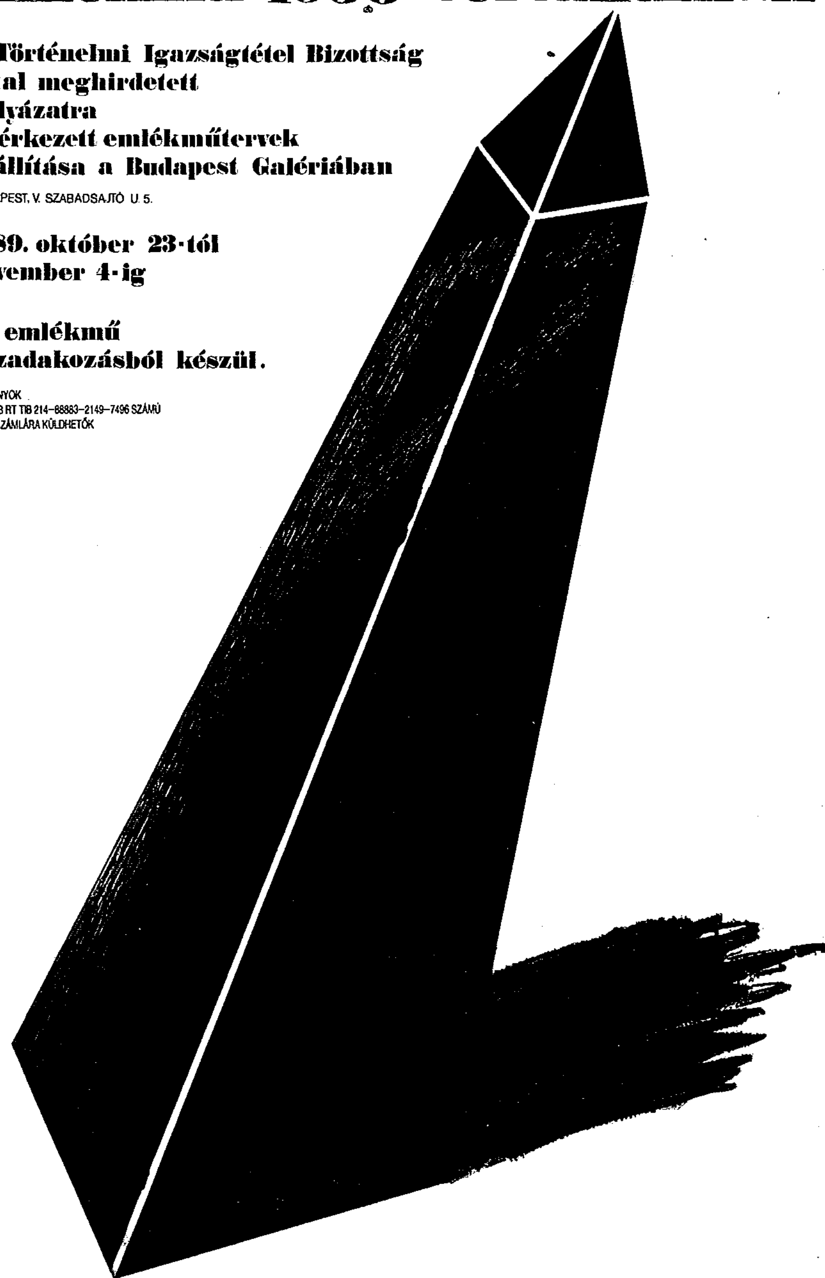
A Stefanovits Péter (1947) festőművész Pilinszky János *Hasonlat* című verse ihlette, azonos című kiállításához[195] készült plakátkompozícióján Pócs egy árnyékot vető, sötét kereszten foszladozó, a rendszer széthullását szimbolizáló, „keresztre feszített, haláltusáját vívó vörös csillagot"[196] ábrázol *(89. kép)*. Stefanovits szerint a plakát „még a kecskeméti nyomdában szemet szúrhatott, megsúgták a műcsarnokiak, hogy emiatt áll a bál".[197] Néray Katalin, a Műcsarnok igazgatója nem engedte a kompozíciót kiragasztatni, és még a Dorottya Galéria üvegfelületére fölrakott, az információs rész levágásával megcsonkított plakátrészleteket is eltávolították. Ez a betiltás nagy nyilvánosságot kapott, mert a tv-híradó esti főműsoridőben foglalkozott a plakátbotránnyal.

A DOPP csoport[198] tagjainak a munkái nagymértékben hozzájárultak a szocialista jelképek trónfosztásához. A szétfoszló, szétfolyó, darabokra szaggatott vörös csillag szélsőségesen erőteljes vizuális jel, amely ebben a formájában a fölbomlás, a változás sürgetésének és tudomásulvételének is a kifejezője, vagyis közvetetten az 1956-os forradalom rehabilitálására ugyanúgy és egyszerre utalhat, mint a szétbomló rendszerre. Pócs 1989-ben született *'56. 10. 23./1989* című munkáján *(88. kép)* ismét a vörös csillag a főszereplő, de már határozottabb jelentéstartalommal: „a szovjet erővel szétvert forradalomra emlékeztet, világosan rajzolja meg a kommunizmus bukását".[199] Az „ellenforradalom" „népi felkelésnek" történő átértékelése egy olyan „sorsfordító döntés, amely politikai csapdává vált, amely halálra sebezte a kommunista rezsimet".[200] Bakos Katalin szerint „az '56 október 23-át idéző plakát (...) tragikus hangú az egérfogóban vérző húscsillaggal".[201] Vagyis az addigra már sérült és sértett szocializmus (= vörös csillag) egérfogócsapdába,[202] a megmenekülés esélyét már föl sem kínáló, sőt, azt kizáró helyzetbe került. A kompozíció eredeti megrendelője (Szabad Demokraták Szövetsége) talán túl merésznek, szókimondónak tarthatta, s ezért nem biztosította a plakát kinyomtatását és utcai terjesztését, vagyis elállt a megrendeléstől. Ezért szűkebb körben, kiállítási plakátként, ha úgy tetszik, művészplakátként funkcionált.

Egy plakáttörténeti összegzés szerint: „Pócs Péter számára különösen fontos volt az 1956-os forradalom hagyománya. Két plakátján a megszólítás szélsőségesen naturális és expresszív formáit választotta (*Szerencsés Dániel; '56. 10. 23./1989*). A 301-es parcellába névtelenül eltemetett forradalmárokra utaló plakátja kiérleltebb, a kihívó érzékletességgel, anyagszerűen ábrázolt, szimbolikus

90. Pócs Péter: *301*, 1989

91. Schmal Károly: *Emlékmű 1956 vértanúinak… a 301-es parcellában*, 1989

tartalmú elemek – országtérkép, a keresztre feszítés kovácsolt szögei – feszes formába tömörülő, kifejező jellé válnak."[203] Az alkotó így írta le utóbbi kompozícióját *(90. kép)*: „keresztbe tett, kovácsoltvas szögek, Magyarország vértócsa térképe folyik ki alóluk".[204]

Föl kell tenni azt a kérdést, hogy az 1980-as évek végén, a rendszerváltás hajnalán és valóságos idejében létrejött-e valamilyen új képhasználat, addig nem ismert új képiség, kialakult-e valamiféle új ikonográfiája az elfojtott, évtizedekig megtagadott forradalomnak. Azt ma már bizonyosan állíthatjuk, hogy a forradalom vizuális emlékanyagának meghatározó részében (rajzok, festmények, grafikák, plasztikai művek stb.) a legjelentősebb ikonográfiai újítás a kiszolgáltatott, megalázott ember bemutatása (lásd Major Jánosnak a fejjel lefelé fölakasztottat ábrázoló metszete, Kondor Béla hasonló témájú festménye stb.[205]). A plakátművészetben, és így természetesen 1956 ikonográfiájában, a vörös csillagnak tiszteletlen, szögre akasztott, szétfolyó, töredezett, elolvadó, kilyukasztott formában való megjelenítésével az érinthetetlennek vélt szocialista szimbólumot, a proletár internacionalizmus képtabuját, legelső számú jelképét tépázták meg. Ehhez természetes történeti hátteret és motivációt adhattak a forradalom idején történt, országosan általános vöröscsillag-leverési akciók is.

Nagy Imre és mártírtársai újratemetése (1989. június 16.) után fontos kérdéssé vált síremlékművüknek méltó, az egész nemzet háláját és megbecsülését kifejező kialakítása a Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában. A Történelmi Igazságtétel Bizottság által meghirdetett pályázat szórólapja, katalógusának a fedele és plakátja Schmal Károly (1942) festő- és grafikusművész munkája: utóbbin a kissé jobbra dőlő obeliszken tükröződő bitófa árnyéka a tiszteletet parancsoló és egyúttal elmélyült gyászt sugallja *(91. kép)*.

Az 1956-os forradalom vizuális megidézésében a késői Kádár-korban élen járó Inconnu csoport lendülete nem torpant meg ekkor sem. 1986 augusztusától, *A harcos város/The Fighting City* című nemzetközi képzőművészeti pályázat meghirdetése óta következetesen és radikálisan dolgoztak 1956 méltó rehabilitálásán, politikai és közéleti centrumba állításán. Ők nem várták meg a Történelmi Igazságtétel Bizottság hivatalosan 1989. május 12-én meghirdetett *Emlékmű 1956 vértanúinak a 301-es parcellában* című pályázatát, hanem a legjobb belátásuk és meggyőződésük szerint, bizonyos társadalmi támogatottsággal cselekedtek. Nagy Imre és mártírtársai párizsi szimbolikus síremlékének fölállításával párhuzamosan kopjafát akartak állítani a 301-es parcellába, de azt a rendőrség elkobozta. Majd visszakapták a kopjafát, és elhatározták, hogy továbbiakat

állítanak az akkor még azonosítatlan sírokban fekvő mártírok tiszteletére.[206] 1989 márciusában fölhívást adtak ki (*Polgártársak!* megszólítással) adománygyűjtésre *(93. kép)*, azzal a céllal, hogy „állítsunk a mindeddig jeltelen sírhantokra emlékoszlopokat, faragjunk a kivégzett hősök tiszteletére kopjafát". A 301-es parcellába 1989. június 16-ára, a mártírok újratemetésére 301 kopjafát állítottak.[207] Ezen alkalomra az Inconnu Független Művészcsoport a 301-es parcella kopjafaerdejét bemutató plakátot adott ki *(92. kép)*. Ezen a *Rákoskeresztúri köztemető 301-es parcella*, valamint Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verséből származó idézet – *Mert ott áll / eleve sírodnál, / ő mondja meg ki voltál, / porod is neki szolgál* – olvasható. Az Inconnu csoport (Bokros Péter tervezésében) a következő évben is kiadott egy ugyancsak a Rákoskeresztúri köztemető kopjafacsoportját a megemlékezés virágaival földúsított plakátot, bal oldalán *1956 1990* évszámokkal, jobbra idézettel: *Mi harcoltunk, ha nem is győztünk. Ámbár a hazánkat nem mentettük meg, de a zsarnokságnak útját álltuk. Majd ha történelmünket megírják, elmondhatják rólunk, hogy ellenálltunk (Kossuth Lajos, 1849).*

92. Inconnu: *Mert ott áll eleve sírodnál...*, 1989

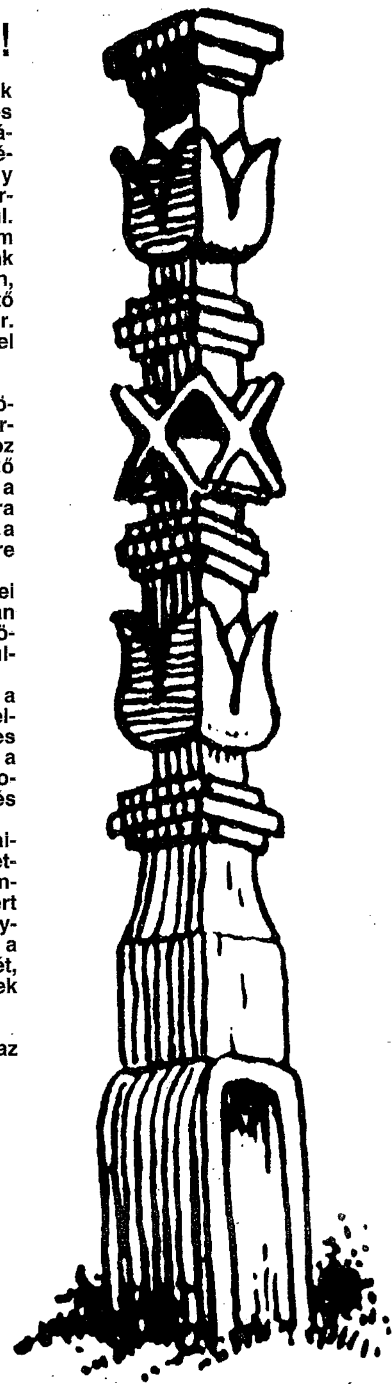
POLGÁRTÁRSAK!

Azzal a kéréssel fordulunk Önökhöz, hogy erkölcsi és anyagi közreműködésükkel támogassák művészeti közösségünk kezdeményezését, amely nemzeti hőseink emlék- és sírkertjének létrehozására irányul. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc mártírjainak temetésére 1989. június 16-án, a rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában kerül sor. A szertartás védnökségével megbízott szervezetek –

a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége és a mártírok hozzátartozói – az INCONNU csoporthoz fordultak azzal a megtisztelő felkéréssel, hogy állítsunk a mindeddig jeltelen sírhantokra emlékoszlopokat, faragjunk a kivégzett hősök tiszteletére kopjafát.
Kezdeményezésünk költségei az előzetes számítások alapján – 350 kopjafa esetén – megközelítőleg 300 000 forintba kerülnek.
Az adományozók névsorát a sírkert kiemelkedő pontján feltüntetjük, kifejezve személyes megbecsülésünket, jelezve a folytonosságot és összetartozást '56 eszméinek egykori és mai képviselői között.
Olyan alkalomról van szó, amikor erőnkhöz mérten kifejezhetjük politikai meggyőződésünket és hovatartozásunkat, mert az 1956-os áldozatok valamenynyiünk hozzátartozói, akik a magyar függetlenség ügyét, amiért meghaltak, szent ügynek tekintették.

Adományainkat kérjük az alábbi címre eljuttatni:
Molnár Tamás
Széchenyi rkp. 7. V. em.
Budapest H–1054 T.: 323-432

INCONNU
Független Művészeti Csoport

93. Inconnu: *Polgártársak!*, 1989

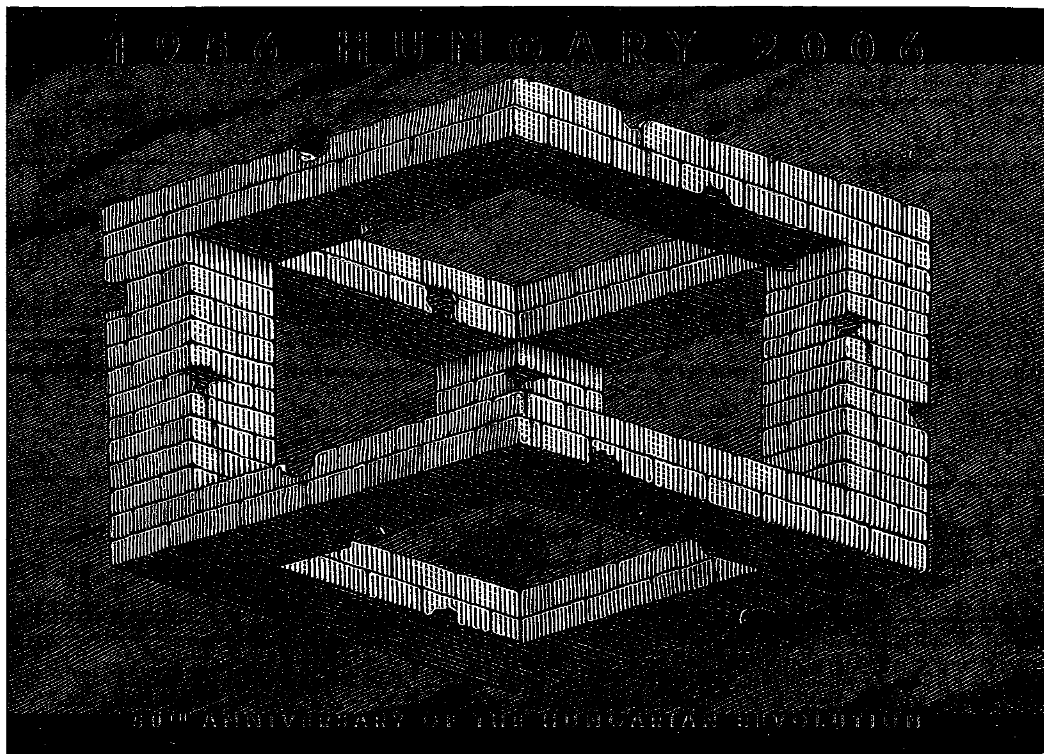

PLAKÁTOK A FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJÁRA

Nagy Imre és mártírtársai újratemetése, a rendszerváltás, a politikai irányítási szisztéma demokratikusabbá hangolása, a parlamenti demokrácia játékszabályait (legalábbis deklaráltan) betartani igyekvő többpártrendszerre történő áttérés után 1956 megváltozott megítélése új plakátokat hozott. Ám ezek a zömmel már különféle pártszínekben (emblémáikkal, logóikkal stb.) megalkotott és megjelent falragaszok információkkal általában túlzsúfoltak és tipográfiailag igénytelen kivitelűek, a programismertetés pedig ritkán különül el rajtuk az aktuális pártpropagandától. Így inkább 1956 pártok szerint módosuló és változó hagyományápolásához kapcsolódnak erősebben, mint az '56-os plakátok vizuális világához, vagyis ikonográfiájához, képi hagyományához. „Kiábrándítóan silány, képileg ötlettelen propagandát produkáltak"[208] – jegyezte meg róluk joggal az MNM Történeti Tárának a vezetője.

A szempontunkból plakáthiányos, említésre alig méltó falragaszokat produkáló évek (1990–2005) után következett a forradalom ötvenedik évfordulója, amikor jelentős, plakáttörténeti szempontból is fontos együttesek születtek.

Orosz István (1951) grafikusművésznél egy kiállítás hívószavára előjött gyermekkori élmények megfogalmazásai az akkor készült és nyilvánosságra került plakátjai. „2012. október 23., kedd, 56.56, vagyis az ötvenhatodik ötvenhat. 56 képből álló kiállítás a Duna-palotában. Abból a sorozatból kerül be egy képem."[209] Az említett sorozat öt kompozícióból áll. Orosz a blogján saját '56-os nyarát, a szeretett apai nagyanyjával (aki akkor „épp 56 éves") töltött idejét, a történelem viharában szétszóródott családját („a nagyobb család szétszakítva")

94. Orosz István: *1956 Hungary 2006*, 2006

is bemutatja, és azt is, hogy édesapja[210] „hamarosan börtönbe kerül ötvenhat szellemi előkészítésének vádjával". Vagyis Orosz Istvánban az emlékezés összeforrt a forradalommal, amit további konkrét emlékek is erősítettek: „Ez az első születésnapom [az 1956-os – *S. Gy.*], amelyre emlékszem, legalábbis arra, hogy színes építőkockákat kaptam, amelyekből apám egy soktornyú palotát épített. Mindez egy olyan délután történt, amikor odakint nagy dörrenések hallatszottak, és tilos volt az ablak közelébe menni."[211] Ezek az építőkockák radikálisan megváltozott formában visszatérnek, illetve megjelennek a forradalom emlékére alkotott plakátjain, további élményréteggel telítve. „A hatvanas években kezdtem Pestre járni, és hetventől ott éltem, akkor még tele voltak a falak golyónyomokkal. Egyébként 56 októberében Kecskeméten a mellettünk lévő ház fala is kapott néhány sorozatot (Hargita utca), a golyónyomok végig a falon maradtak, amíg ott laktunk."[212] Amikor egy riporter a forradalom 50. évfordulójára készített grafikai sorozatáról és plakátjairól kérdezte Oroszt, a művész általánosabban fogalmazott: „A forradalom egy valóságtól eltérő, lehetetlen, illuzórikus valami volt, legalábbis annak képzelem – ezért raktam össze lehetetlen épületeket.

Illetve emlékszem, hogyan néztek ki 56 után az épületek, emlékszem a szétlőtt város furcsa geometriájára: golyó- és sorozatnyomok, leomlott falak..."[213]

Orosz plakátjain épületmakettek, illetve épületrészletek, elképzelt architektúrák jelennek meg: föl vannak emelve, alulról látjuk őket, így az esetlegességük, sérültségük erősebben szembetűnő, különösen, ha becsapódások nyomai is látszanak rajtuk. A fekvő formátumú plakátok feketére nyomott felső és alsó vízszintes sávjában a felirat: *1956 Hungary 2006* (fölül), *50th anniversary of the Hungarian Revolution* (alul) *(94. kép).* A téglapiros plakátmezőben barnára patinázódott épületesszenciák, nyitott, sérült (például féloszlopok sora) vagy hiányos részletek láthatók. További két, ugyancsak az 1956-os évfordulóhoz kapcsolódó munkája a szöggel átlósan átszúrt, vérző búzakalászt megjelenítő plakát, sarkaiban az 5 6 5 6 számokkal *(95. kép),* valamint az *Ezerkilencszázötvenhat*

95. Orosz István: *56 56.*, 2006

96. OROSZ ISTVÁN: *Ezerkilencszázötvenhat kettőezerhat*, 2006

kettőezerhat feliratú, az épületmakettes plakátokhoz hasonlóan fekvő formátumú kompozíció, bal sarkában téglából rakott talapzaton egy pár csizmával és ovális, világos foltban az árnyékból újra megelevenedő Sztálin-szoborral *(96. kép)*. Itt a világos foltban megjelenített szoborsziluett, a balról jobbra tartó átlós kompozíció és a megszokott álló helyett alkalmazott fekvő formátum együtt teremtenek sajátos feszültséget. (Ez a műve szerepelt az *1956 plakáton* című kiállításon és annak katalógusában.) Orosz plakátjai családi emlékekre és gyermekkori élményeire építve képesek saját vizuális nyelvezetükön, intellektuális töltéssel gazdagítva kifejezni az ő '56-jának belső képét.

A „plakátműfaj megmentése érdekében 2005-ben megalakult"[214] Magyar Plakát Társaság 2006-ban a budapesti Lengyel Intézetben *1956 plakáton/w plakacie/on posters* címen tárlatot rendezett „az 56-os forradalom 50. évfordulója tiszteletére".[215] A több helyszínen bemutatott kiállítás és annak háromnyelvű (magyar, lengyel, angol) katalógusa az évforduló komolyságát, a méltó ráhangolódás fontosságát egyaránt kifejezi. Emellett a jubileumon a forradalom emlékének a megidézésében ismételten demonstrálja – ahogyan 1956 őszén – a

lengyel–magyar összefogást, a közös emlékezést. A tárlat húsz magyar és ugyanennyi lengyel alkotó egy-egy, azaz összesen negyven művét, plakáttervét, digitális printjét mutatta be. Ekkor már nem állt a tervek mögött megrendelő, aki a plakátok kinyomtatását, kiragasztását, terjesztését és az alkotó tiszteletdíját is finanszírozná; a plakátok csupán kiállítási darabok, de egy támogató bármikor kinyomtathatja és terjesztheti a bemutatott tervek mindegyikét, tehát potenciálisan utcai plakátok. A katalógusban mintegy ikonikus, lengyel–magyar közös példaként a bevezetővel (Kovács István: *A könnyező plakát*) szemben lévő oldalon közlik Franciszek Starowieyski plakátját, amelyről azt írja Kovács, hogy „október legmegrázóbb művészi alkotása, dokumentuma. (...) Ez a falragasz volt látható a lengyel utcákon kitett ládaperselyek fölött és a véradóállomásokon. Ez a plakát emelkedett (...) a magyar nép mellett tüntetők feje fölé."[216]

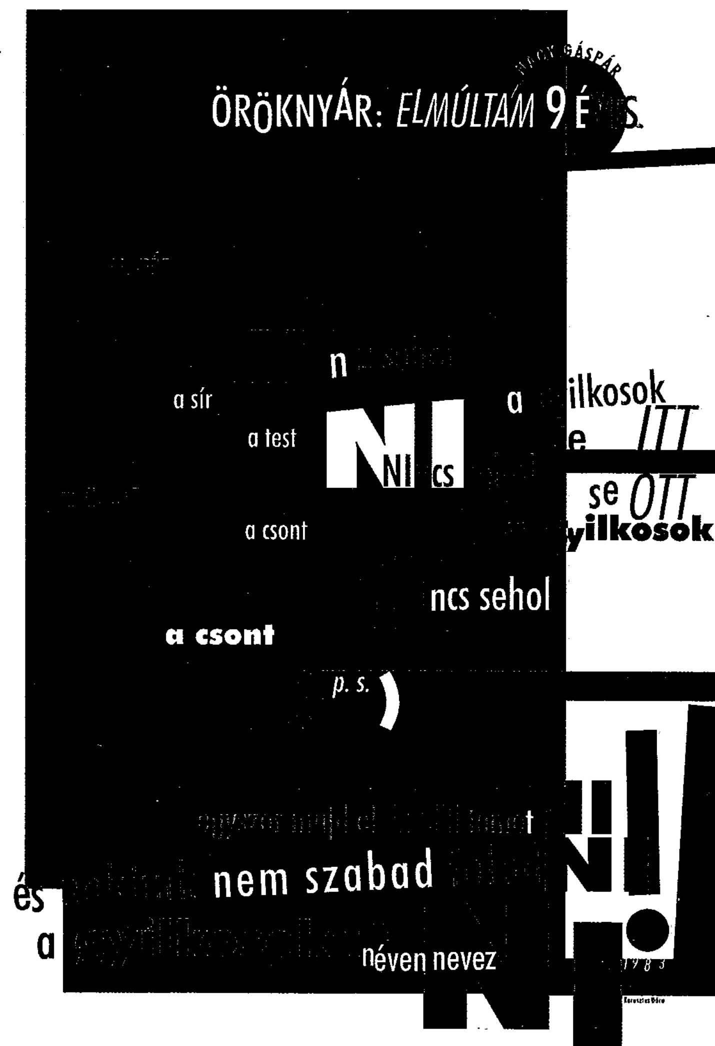
A tervezők tehát önszántukból, megrendelő nélkül, saját kockázatukra terveztek plakátokat a forradalom emlékére, illetve a saját forradalomképük először vagy újból művészi formába öntését tűzték ki célul. Motivációjuk mindegyik esetben egyéni és belső indíttatású lehetett; úgy érezhették, hogy nem mondtak el mindent korábbi munkáikkal ebben a témakörben. Néhányan, így Árendás József (1946), Pócs Péter, Schmal Károly, akiknek közvetlen élményük volt a forradalomról, fontosnak tartották, hogy a katalógusban közölt életrajzukban 1956-os emlékeiket is fölidézzék. Pócs Péter az *1956–2006* (1.) című munkáján visszanyúlt az *'56. 10. 23./1989* című plakátjához (e felirat halványan megjelenik a mű bal felső sarkában), ám ezen egy vasajtón megjelenített spirálban haladva törpülnek, kisebbednek és tűnnek el végül a vörös csillagok. Másik alkotása bal felső sarkában ugyancsak megjelenik az 1989-es művére és a forradalom emblematikussá vált kezdőnapjára szóló utalás, alatta a címmel: *1956–2006* (2.). Ám ezen a kompozíción egy rusztikus könyvtáblának adott hátulnézetben lépő, távozó lábakat, és a tábla közepén negatívban – mintegy súlytalanítva – jelenik meg az ötágú (már nem vörös) csillag. Ezzel a határozottan megfogalmazott vizuális végszóval el is távolítja a nézőt a vörös csillagtól és a vele jelképezett politikai berendezkedéstől.

Az ötágú (vörös vagy megváltoztatott színű) csillagot más munkákon is viszontlátjuk, változatos képi szituációban, egyéni vizuális összefüggésrendekben. Talán ez a tervezők által leggyakrabban használt olyan szimbólum, amelynek az elmúlt évtizedekben történetileg járt le a szavatossági ideje: szögesdrótból formált, széthulló, a vasfüggöny tartóelemein fönnakadó csillag (Árendás József[217]), elfeketült, deformálódott csillag vörös szilánkokat köp ki (Eugenius Get-Stankiewicz [1942–2011]), tank hernyótalpán vörös csillagból képzett, a magyarságra

szegezett forgó lőtorony (Sebastian Kubica [1975]), barna, ötágú facsillagon piros-fehér-zöld festéknyomok, előtte fölfeszített Krisztus-szobor (Pinczehelyi Sándor [1946]), két szenvedő, nagy erőt kifejtő férfi vöröscsillag-sziluettet tép szét (Varga Gábor Farkas [1976]). Egyes, uralkodónak választott motívumokat sajátos színösszeállítások vagy más kifejező, a fő mondanivalót erősítő szövegek segítik. Például Maciej Woźniak (1979) *1956* feliratú plakátján vörös textilből kitépett ablakban lengyel és magyar nemzetiszínű zászló, fölötte sárga színűre váltott sarló-kalapács és ötágú csillag látható. Egyes művészek színekkel (fekete, vörös, nemzetiszín) és elvont formákkal, betűkkel operálnak (Lech Majewski [1947], Władysław Pluta [1949], Łukasz Rayski [1982], Vladislav Rostoka [1948], Jan Sawka [1946–2012], Waldemar Świerzy [1931–2013], Szugyiczky István). Ducki Kristóf fekete seprűje az *1956 2006 Magyarország* című plakátján vörös szemétdarabokat és vörös csillagot takarít ki nagy lendülettel, véglegesnek tűnően *(97. kép)*. Fekete sarló és kalapács vörös mezőben (Mieczysław Górowski [1941–2011]), fekete kéz szorította sárguló vörös sarló (Wiesław Rosocha [1945]), szögesdrótba fogott piros paprika (Ewa Engler) vagy 1956. november negyedikét szimbolizáló, bilincsbe zárt nemzetiszínű zászló egyaránt szerepelnek. Ez utóbbi záróképe annak a négyrészes kompozíciónak, amely a lengyel–magyar történelmi barátságra további képekkel – korabeli rádió, kaucsukbaba, egy üveg lengyel vérplazma – utal (Piotr Kunce [1947]). A szoros lengyel–magyar politikai összefüggéseket minimalista eszközhasználattal (közepén jól megvilágított köves járda, a közös út, *Poznań 1956* és *Budapest 1956* felirattal), hatásosan fejezi ki Agnieszka Winciorek (1977). A galamb mint szabadságszimbólum vagy megkötözve[218] (Sárközi Roman [1975], Tóth Tamás [1977]), vagy nagy, szétterjesztett szárnyú vörös galamb alatt repülő fehér rajként (Baráth Dávid [1977]) jelenik meg. Fekete mezőben meghasadt piros szív, *1956* felirattal (Baráth Áron [1980]) ugyanúgy kifejező lehet, mint a vörös Magyarország-térképből egyre nagyobb részt kitakaró/fölzabáló fekete patkány (Baráth Ferenc [1946][219]), vagy a fekete mezőbe hatoló, a nemzetiszínű zászlóra lecsurgó, sarló-kalapáccsal megjelölt vörös szín (Jan Sawka). A felirattal, szöveggel megoldott tervek (például Kemény György [1936] *Ma szabadon nő a szakállam* című munkája) közül kiemelkedik Keresztes Dóra (1953) konstruktív szerkesztésű, Kassák Lajos tipográfiáját idéző, változatos szövegfeldolgozású munkája, Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című, botrányt kavaró, nevezetes 1983-as versének a plakáttá szerkesztése *(98. kép)*. Golyótól durván szaggatott falon éteri tisztaságú gyerekrajzok (Ola Kot), erőszakos kézfej szorításában magyar nemzetiszínű zászló (Michał Jandura

97. DUCKI KRISTÓF: *1956 2006 Magyarország*, 2006

98. Keresztes Dóra: *Nagy Gáspár: Öröknyár: elmúltam 9 éves*, 2006

[1970]) vagy könnyező kereszt (Roman Kalarus [1951]) egyaránt mementója lehet a magyar forradalomnak. A meggátolt emlékezést kifejező meggyújtatlan gyertyákból fölépített kompozícióra rímel Schmal Károlynak minimalista eszközökkel – széttört gyertyadarabokkal – megvalósított, mély gyászt sugalló műve. Ezt erősíti a katalógusban közölt néhány borúlátó mondata is: „Tizennégy éves voltam a forradalom idején. Olyan emlékeket őrzök, amelyek egy igazi közösségről szólnak. A pusztulás után, a teljes szétforgácsolódás után megtaláljuk még az országot?"[220]

Az egész kollekcióról általánosan elmondható, hogy a lengyeleknek elvontabb az eszközhasználatuk, és ez azért indokolt, mert ők közvetlenül nem élték

át a magyar ötvenhatot. Természetesnek mondhatjuk azt is, hogy a magyar művészek munkáiban erősebbek a konkrét vizuális utalások, például: tank+Molotov-koktél (Bányai István [1949]), a Sztálin-szobor ledöntése, lefűrészelése (Balogh István [1924], Ducki Tomek [1982], Orosz István), lyukas zászlós tüntetés (Felvidéki András [1946]). A tárlat végső kicsengése: a lengyel és a magyar plakáttervezők 1956-ról, a magyar forradalomról és a két népet összekapcsoló közös múltról a plakátok nyelvén érvényes üzeneteket fogalmaztak meg. Szép összefogást jelez ezenkívül az is, hogy a mai szomszéd államokban élő magyar nemzetiségű tervezők is többen részt vettek a programban. Ezzel egy kicsit azt is erősítették, hogy a magyar 1956 bizonyos mértékben a Kárpát-medence közös történelmi múltja.

Tisztán művészeti indíttatású együttesként jött létre 2006-ban Nagyváradon Szalay Lajos *S O S Hungary 1956* című rajzkiállítása inspirációjaként egy plakátterv-kollekció.[221] Ujvárossy László (1955), a Partiumi Keresztény Egyetem tanára feladatként adta grafika szakos diákjainak a kiállításból kiinduló, a forradalom emlékét idéző plakátok megtervezését. A kilenc hallgató összesen 14 tervét (valamint a folyóirat borítójáét) Ujvárossy a *Várad* című periodikában[222] önálló oldalakon, illetve hat (fekvő formátumú) terv esetében kettőt egy oldalon közölt.

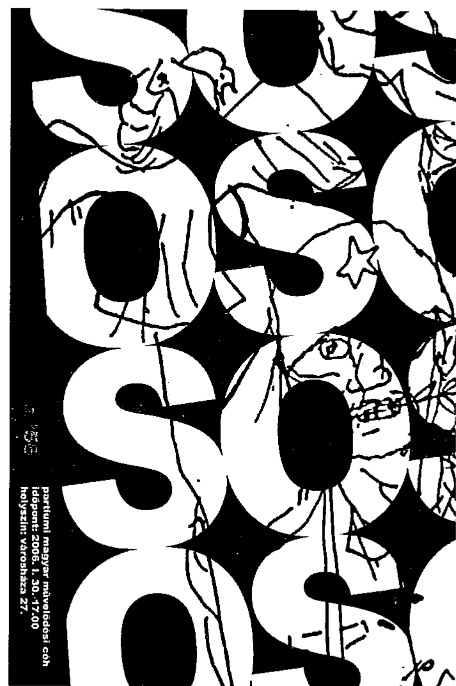
A plakátokat tervező hallgatóknak már semmiféle közvetlen élményük nem lehetett az 1956-os magyarországi népfölkelésről. 2006-ban, az 50. évfordulón, terveik megszületésének évében azonban már egyre többet lehetett hallani és olvasni történeti hitelességgel arról, hogy a magyar forradalom milyen hatással volt a romániai, erdélyi magyarságra, és milyen büntetéseket kellett elszenvedniük mindazoknak, akik kiálltak mellette. Valószínűleg ebből az élményrétegből családtagokon, ismerősökön keresztül már ők is részesülhettek. A másik szál a képzőművészeti: Szalay Lajos életműve, jelesül az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó, annak ihletésében, hatására született alkotásai, amelyeket (igaz ugyan, hogy másolatokban, mert az eredeti rajzok máig nem kerültek elő) a kiállításban tanulmányozhattak. A Szalay-rajzok eszközhasználatát, kifejezőerejük fokozatait, expresszivitásuk hőfokát egy grafikusi pályára készülő hallgató már egyéni módon tudja elemezni és értékelni. Fölismer(het)i Szalay *S O S Hungary 1956* című kiállítási anyaga alapján a rajzoló maga teremtette grafikai nyelvezetét, azt, hogy milyen módon, milyen kifejezőeszközök segítségével tud adekvát megjelenítője és megidézője lenni a történelmi jelentőségű eseménysornak. Ehhez Ujvárossy a munka kijelölésekor adott szempontokat a hallgatóknak.

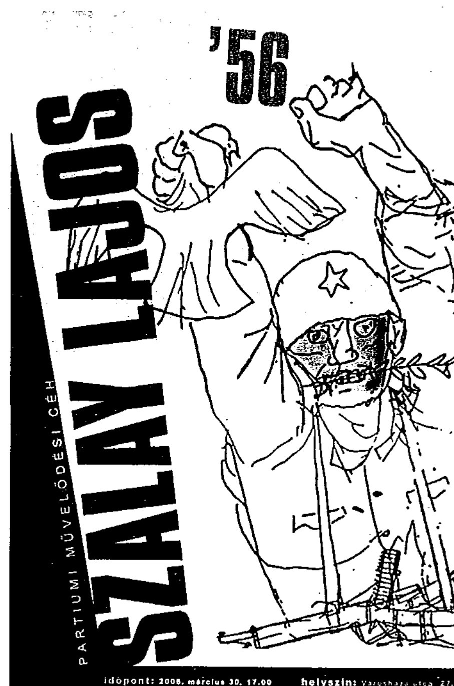
A feladat: a kiállítás plakátjának megtervezése. Ehhez csupán fekete, fehér és szürke (több árnyalatban) színt használtak, tehát eleve drámaira, kontrasztosra hangolt tervek születtek. A negatívban való fogalmazás – például fekete színtestben fehér betűk – ugyanezt az igényt erősítheti. A terveken szerepeltetni szükséges közlendők standardja: Szalay Lajos S O S Hungary 1956, kiállítás, továbbá a helyszín és az időpont megnevezése. Zömében az S O S betűszót és '56-ot, 1956-ot, mint történeti jelentéssel telített évszámot, emelték ki: Balázs Klára – borító, 9. *(99. kép),* Birtond Botond – 14. *(100. kép),* Péter Izolda – 27. *(101. kép),* 40. *(102. kép),* Albert Katalin – 71. *(103. kép),* 84. *(104. kép),* Árus Tünde – 78., 116., Jakab Szilárd – 106., Izsák Előd – 106., Boda Szabolcs – 116. A Szalay-rajzok kifejező részletei fölhasználásával, kiemelésével, valójában egyes kompozíciók (vagy részleteik) adaptálásával is hatásos, expresszív falragasztervek születtek.

Összességében elmondható, hogy jó művészi színvonalú, a plakát műfaji követelményeinek megfelelő, kiadásra és terjesztésre alkalmas, a hirdetés tárgyát

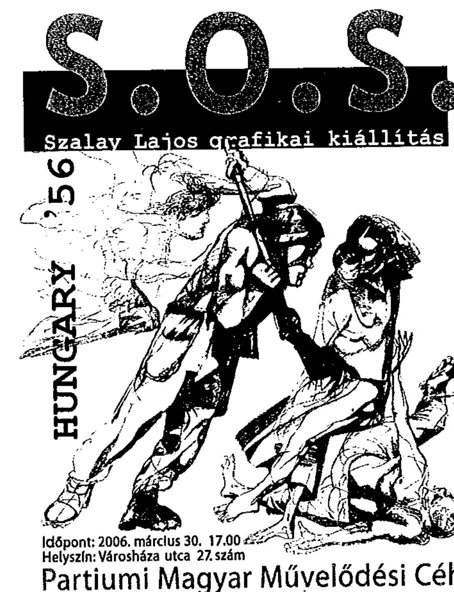
99. Nagyváradi plakátterv-kollekció Szalay Lajos: *S O S Hungary 1956* című kiállításának inspirációjára (Balázs Klára), 2006

100. Nagyváradi plakátterv-kollekció Szalay Lajos: *S O S Hungary 1956* című kiállításának inspirációjára (Birtond Botond), 2006

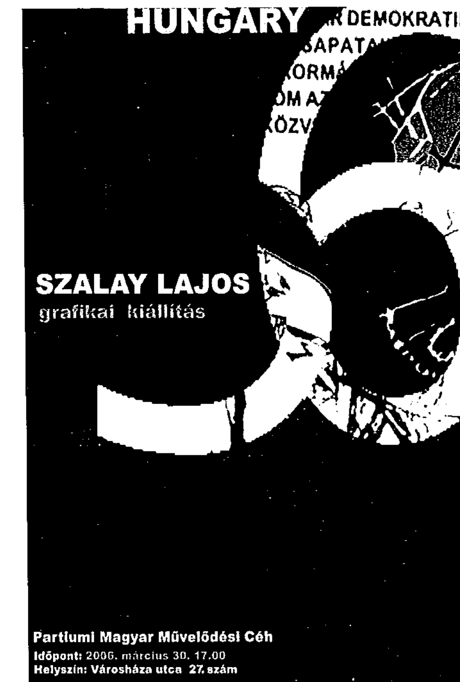

101–102. Nagyváradi plakátterv-kollekció Szalay Lajos: *S O S Hungary 1956* című kiállításának inspirációjára (Péter Izolda), 2006

103–104. Nagyváradi plakátterv-kollekció Szalay Lajos: S O S Hungary 1956 című kiállításának inspirációjára (Albert Katalin), 2006

mélyen megértő, és azt a plakát funkciója szerint értelmező tervek születtek Nagyváradon. A Szalay-kiállítást hirdető, reklámozó plakáttervek a rajzok más műfajban történő fölhasználásának sokrétű lehetőségéről és a nagyváradi grafika szakos hallgatók plakáttervezési tehetségéről, ötletességéről, feladatmegoldási profizmusáról is tanúskodnak. Szalay Lajos 1956-os rajzsorozata a forradalom talán legadekvátabb rajzolói megjelenítése, és az annak alapján született plakáttervek 1956 plakátjai sorozatában is számon tarthatók.

A forradalom 50. évfordulóján, 2006-ban keletkezett két plakáttervegyüttes (*1956 plakáton,* Szalay Lajos *S O S Hungary 1956* című kiállítása alapján született tervsorozat) valamiképpen le is zárja a forradalomhoz kötődő plakátok történetét. Ugyanis ezek már csak vizuális elképzelések, tervek; megrendelők nem sokszorosíttatják, utcákon nem terjesztik őket. Kétségtelenül művészi plakáttervek születtek, amelyek alkotóik életpályájának részei, akár fontos darabjai is lehetnek, ám e művek kizárólag tárlatok, egyéni és közös kiállítások szereplőivé váltak. Az utcai plakát, a klasszikus értelemben vett falragasz átalakult. „A múlt század végén alaposan megváltozott a helyzet: a kereskedelmi óriásplakát már mindent elfoglalt. Illetve, ha nem is mindent, mindenesetre gyökeresen megváltoztatta a plakát alkalmazott grafikai műfajának a kereteit. Szinte megszűntek a kulturális plakátok."[223]

PLAKÁTSORS – MÁIG

A rendszerváltás időszakában létrejött '56-os plakátoknak van némi irodalmuk, de a Kádár-rendszerben, amikor a forradalmat „ellenforradalomnak" degradálták, amikor itthon kockázatos volt egyáltalán próbálkozni ilyen témák vizuális és verbális megfogalmazásával – nincs róluk említés. Összefoglaló igénnyel először 2002-ben fogalmazott „1956 falragaszairól" Ihász István, az MNM Történeti Tárának vezetője. „A korábban rejtegetett-tiltott Kossuth-címer megjelenését *(Független semleges Magyarországot!)* leszámítva nem készült grafikai munka, talán nem is lehetett volna kifüggeszteni a sebhelyes, belövésekkel tarkított falakon. Az általános politikai kívánságokat megfogalmazó falragaszok, a Nemzetőrség, a Nemzeti Bizottmány hirdetései, a Magyarország semlegességét követelő jelszavak, az újraéledő pártok óvatos patetizmusa a korlátok nélküli szabadság illúziójával telítve megkísérelték kilépni a történeti realitásból."[224] Ihász „a kádári konszolidáció acsarkodó falragaszai" példájaként említi, hogy „a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára (1957. március 21.) újranyomtatott híres-hírhedt Kónya: *Te sötétben bujkáló rémhírterjesztő ellenforradalmár reszkess!* c. opusz itt és most, az akasztófák árnyékában különösen agresszíven hat". A kádárista propagandának a plakátot is a forradalom ellen fordító, kirívó esete[225] arra is példát szolgáltat, hogy nem válogattak az eszközökben.

1956 plakátjainak e mostani, első vázlatában is csupán egy adataiban sokszor hiányos összkép fölrajzolására vállalkozhattunk – alaposabb (főleg külföldi) kutatások híján. A történelmi eseménysorhoz kapcsolódó tematikus politikai plakátok itthon lappangva, elzárva maradhattak meg. Az emigrációs publikációk is

erősen megszűrve juthattak át a Kádár-rendszer cenzúrakorlátain. Ha meg nagy nehezen mégis bekerültek az országba, akkor közgyűjtemények zárolt anyagaiként őrizték azokat évtizedeken át. Beke László meghatározása szerint „a magyar politikai plakát mindmáig legnagyobb teljesítményeit az 1919-es Tanácsköztársaság és az 1945 utáni konszolidációs időszak hozta létre",[226] vagyis szerinte plakátművészetünk újabb hulláma(i) nem bírnak hasonló plakáttörténeti jelentőséggel. Talán a rendszerváltás szűkebb éveinek, 1988/89 plakáttermésének egy része mégis egyfajta emelkedést vagy fontos plakátművészeti csomópontot mutat. Mindehhez viszonyítva 1956 plakátjai, bár sokszor egyenetlen, mégis minden esetben történetidokumentum-értékű – néhány esetben kitűnő művészi színvonalú –, fontos képegyüttest alkotnak, és szerves részei 1956 (virtuális) képtárának.[227] Ennek a képzeletbeli múzeumnak az elgondolt vagy virtuális tereiben az 1956 októbere és 1989/90 között keletkezett kb. ezer-ezeregyszáz vizuális lelet (rajzok, újságrajzok, karikatúrák, grafikák, festmények, plasztikai művek stb.) idézi föl egyedi szuggesztivitással a népfölkelés legfontosabb helyszíneit, szereplőit, eseményeit, képi látleletét. Ezek sorsa a plakátokéhoz hasonlóan hányattatott a Kádár-rendszer 33 évében itthon, külföldön viszont folyamatosan a forradalom emlékének őrizői, ébren tartói, vizuális fölidézői voltak.

A forradalom dokumentumainak – közöttük a plakátoknak is – a gyűjtésére vonatkozó ideának volt egy sajátos önfejlődése, amely a korabeli sajtóban követhető nyomon. Legelőször „*Az Igazság* javasolja, hogy az országgyűlés (...) alkosson törvényt hazánk történelmének helyes ismertetéséről és tanításáról, valamint történelmi és tárgyi emlékeink védelméről."[228] E javaslat megfogalmazását a Rákosi-korszak átértékelésének a szükségessége és a forradalom eredményeinek a bemutatási igénye együtt indokolhatta, hiszen a „történelmi és tárgyi emlékek védelmébe" beleérthették az éppen zajló történelmi jelentőségű események ilyen emlékeit is. A folyamatot talán a történelemkönyvek kivonásának elrendelése indíthatta el, amelynek nyomán egyfajta továbbgondolás kezdődött. „Felkérjük olvasóinkat, hogy az október 23-i és az azt követő harcok élményanyagát rögzítsék" – szólt a *Magyar Nemzet* egyik felhívása.[229] Győri György ezután már tárgyi emlékek összegyűjtésére buzdítja a könyvtárosokat: „Gyűjtsetek össze minden röplapot, minden felhívást, minden hivatalos és nem hivatalos sajtókiadványt, minden kézzel vagy géppel vagy sokszorosítással írott falragaszt."[230] Ezután jelent meg több lapban is az Országos Széchényi Könyvtár felhívása: gyűjtsük össze és „őrizzük meg a forradalom dokumentumait, emlékeit".[231] A *Magyar Függetlenség* ugyanezen a napon arról írt, hogy „a forradalom dokumentációja készül a Széchényi Könyvtárban".[232] A fölgyorsult történeti időben az események is fölpörögtek. A Művelt Nép Könyv- és Lapkiadót átszervezték, „eltávolították a sztálinista tudomány és irodalomellenes módszerek képviselőit", és az újjászervezett kiadó „első kiadványa képekben és dokumentumokban örökíti meg a fegyveres felkelést, ezért felkér mindenkit, aki a forradalmi eseményekről fényképekkel, dokumentumokkal (röpcédulák stb.) rendelkezik, keresse fel a kiadót".[233]

E fontos, a forradalom utolsó napjaiban született és közzétett fölhívásokat azonban már nem követhették tettek, mert ha nagyon sokan sokáig elrejtve meg is őrizték a forradalomból származó tárgyi emlékeiket, azokat nyilvánosságra nem hozhatták, közgyűjteménynek nem adományozhatták. Különös, hogy még a rendszerváltás után sem vállalkozott egyetlen magyarországi közgyűjtemény sem arra, hogy tudatosan, akár szellemi és anyagi erőfeszítések árán is, egybegyűjtse 1956 forradalmának az itthon és külföldön még föllelhető vizuális emlékanyagát. A plakátok beszerzésére sem volt külön, önálló szerzeményezési programja egyetlen kulturális intézménynek sem. Az 1956-os forradalom emigrációjának a rendszerváltás után lassan meginduló, hazafelé tartó mozgása és az itthoni félelmek oldódása mégis elfogadható légkört és egyfajta érdeklődést teremtett az ilyen emlékek, művek és dokumentumok (például fényképek) iránt. Antikváriumokban, aukciókon, régiség- és használtcikk-piacokon is föl-fölbukkantak fontos, értékes együttesek (fényképek, rajzsorozatok, röplapok, korabeli újságok, plakátok stb.). Egyfajta, egy ideig erősödő kereslet is kialakult 1956 tárgyi emlékei, plakátjai iránt.

Közgyűjteményeink közül 1956 plakátjaiból a legnagyobb kollekciót a Magyar Nemzeti Múzeum Plakáttára tudhatja a magáénak. A Magyar Nemzeti Galéria plakátrészlegében a rendszerváltás idején keletkezett művek (Pintér Ferenc, Ducki Kristóf, Pócs Péter alkotásai) találhatók. Fontos példányokat őriznek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában, az Országos Széchényi Könyvtárban és az OSA Archívumban. De került egy-egy jelentős falragasz a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába és vidéki gyűjteményekbe is. Tudunk arról, hogy külföldön, emigrációkban élő magyar gyűjtőknél (például az USA-ban, Svédországban) van egy-egy példány, de az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó plakátok tudatos gyűjteményezésének a fölismerhető és határozott nyomait privát kollekciókban sem fedeztük föl.

Publikációkban és kiállításokon első ízben más képzőművészeti alkotásokkal és történeti dokumentumokkal együtt[234] kezdtek a rendszerváltás után legelőször föltünedezni plakátok. 2006-ban, a forradalom 50. évfordulójára rendezett kiállításokon szerepeltek először nagyobb számban plakátok és plakáttervek. Egyéni kiállításokon[235] ugyanúgy, mint egy-egy, a forradalomban fontos szerepet játszott helyhez, emigrációs központhoz[236] kötődő bemutatón vagy összefoglaló jellegű képzőművészeti tárlaton felbukkant néhány példány.[237] Eddig csupán egyetlen alkalommal történt kísérlet arra, hogy az addig ismert (előkerült, azonosított) tervekből és kiadott plakátokból önálló kiállítást állítsanak össze.[238]

1956 plakátjainak valójában sehol és semmikor nem tisztázták még a magyar plakáttörténet klasszikus darabjaihoz vagy együtteseihez képest jelentkező speciális vonásait, amelyek segítségével beemelhetők lennének a magyar plakáttörténetbe. Aradi Nóra hiátusként rögzíti a szocreál utáni plakátművészetet: „A visszaesés a plakátművészetben tovább tartott, mint más műfajokban. Csak az ötvenes évek végétől tapasztalható továbblépés, éspedig nem elsősorban a politikai, hanem a kulturális és kereskedelmi plakát fellendülése révén."[239] Később már joggal jegyezhette meg Beke László, hogy „az 1956-os forradalom művészeti hatása fölöttébb összetett jelenség", vagyis elmélyült és tüzetes kutatást igényel. Beke, elmozdulva a korábbi művészettörténeti nézettől, már azt is rögzítette, hogy a forradalom idején „provizórikus plakátok készültek a nyilvános helyszíneken".[240] Ám eddig csupán egy-egy, főként a rendszerváltáskor megfogalmazott plakátra jutott művészettörténészi, plakáttörténészi figyelem. A forradalom idején vagy azt követően itthon és külföldön keletkezett darabok nem keltették föl az érdeklődést, így elkötelezett és tudatos közgyűjteményi egybegyűjtőjük sem volt. Ismertetésük,[241] ismertté válásuk is csupán lassan, lépésről lépésre történhet. Csak reménykedni lehet abban, hogy ez az erős történelmi hányattatásnak kitett műegyüttes előbb vagy utóbb meg fog jelenni történeti összefoglalókban, a korszak művészet- és plakáttörténeteiben, kiállításaiban is.

1956 sok hányódást, rejtegetést és tiltást megért legjobb plakátjaira is vonatkozhat Kassák Lajos meghatározása: „A jó plakát mindig a radikalizmus jegyében születik meg. (...) Természeténél fogva mindig agitatív, de lényegében sohasem korlátok közé szorított. Mert a jó plakát (...) mint tiszta művészi produktum is fenntartás nélkül élvezhető és értékelhető."[242]

JEGYZETEK

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Bp. = Budapest
BTM = Budapesti Történeti Múzeum
évf. = évfolyam
FSZEK = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
i. m. = idézett mű
j. = jegyzet
j. b. k. = jelezve balra középen
j. b. l. = jelezve balra lent
j. h. = jelezve hátul
j .j. l. = jelezve jobbra lent
j. n. = jelzés nélkül
ltsz. = leltári szám
mgt. = magántulajdon
MNG = Magyar Nemzeti Galéria
MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
MNM = Magyar Nemzeti Múzeum
MTI = Magyar Távirati Iroda
OL = Országos Levéltár
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
összeáll. = összeállította
PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum
sz. = szám
szerk. = szerkesztő
uo. = ugyanott

1 Andrási Gábor–Pataki Gábor–Szücs György–Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században.* Corvina Kiadó, Bp., 1999. 66.
2 „A Tanácsköztársaság plakátművészete" fogalomhasználat is előfordul. Németh Lajos: Magyar képzőművészet a 19. század derekán. In: Aradi Nóra–Feuerné Tóth Rózsa–Galavics Géza–Marosi Ernő–Németh Lajos: *A művészet története Magyarországon.* Gondolat Kiadó, Bp., 1983. 430–431.
3 Bakos Katalin: *10x10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890–1990.* Corvina Kiadó, Bp., 2007. „A forradalmak plakátjai" címszó alatt együtt tárgyalja az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság plakátjait. 54–55.
4 *Vörös Újság,* 1919. április.
5 Bauer Jenő dr.: Új magyar plakátművészet. *Magyar Művészet,* 1949. március, XVI. évf. 2. sz. 77–79.
6 A plakátművészet kérdéseiről. *Szabad Művészet,* 1952. március, VI. évf. 3. sz. 132–136.
7 Körner Éva: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság plakátművészetéről. *Szabad Művészet,* 1954. március–április, VIII. évf. 2. sz. 67–73.
8 Körner Éva: Ék Sándor gyűjteményes kiállítása. *Szabad Művészet,* 1952. december, VI. évf. 12. sz. 580–590.
9 Máté György: A magyar forradalmi plakátművészet útja. *Csillag,* 1956. augusztus, X. évf. 8. sz. 356–368.
10 Viktor Ivanov: A politikai plakát (Egy képzőművész jegyzeteiből). *Szovjet Kultúra,* 1952. június, IV. évf. 6. sz. 23–27.
11 Oelmacher Anna: *A szocialista képzőművészet nyomában.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975. 97.
12 Szücs György: A „képfelség" elve. In: *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra.* Szerk.: György Péter–Turai Hedvig. Corvina Kiadó, Bp., 1992. 90.
13 Kádár György: *Illegális plakátragasztók,* 1950. Vászon, olaj, 150 x 274 cm, j. j. l.: Kádár, hátoldalán felirat: *A Podmaniczky utcai alagútnál az első Rákosi per idején, 1925 szeptemberében.* MNG, ltsz.: 69. 62T.

14 Szegi Pál: A műfajok gazdagsága. *Szabad Művészet,* 1950. szeptember, IV. évf. 9. sz. 326–327. Kádár György festményének reprodukciója: 321.
15 Raszler Károly: *1919.* A grafika nagy részét mint hátfal tölti ki Bíró Mihály *Kalapácsos ember* (Népszava-plakát) *1919 május 1.* című kompozíciójának a figurája. A plakátfal előtt két behúzott nyakú kalapos férfi és egy nő látható. *Művészet,* 1960. október, I. évf. 3. sz. 15.
16 Az „azt követő legelső hónapok" jelentése: a forradalom leverése, ellenforradalomnak történő degradálása, a Kádár-rezsim megerősödésének az időszaka. http://www.mek.oszk.hu/04000/04056/html/index.html.
17 Aradi Nóra: Plakáttörténet – plakátkiállítás. *Művészet,* 1986. május, XXVII. évf. 5. sz. 2–5.
18 *Értelmező szótár.* Főszerk.: Eőry Vilma. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2007. 1269.
19 *Művészeti lexikon.* Főszerk.: Zádor Anna–Genthon István. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 777–778.
20 *Esztétikai kislexikon.* Szerk.: Szerdahelyi István–Zoltai Dénes. II. átdolgozott, bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1972. 526–527.
21 *Művészeti szótár.* Szerk.: Végh János. Corvina Kiadó, Bp., 1997. 210–211.
22 1989. június 16. után a 301-es parcellába meghirdetett emlékműpályázat plakátját, egy nagyváradi tervegyüttest és egy 2006-ban, a forradalom 50. évfordulójára létrehozott kiállítás anyagát látom olyannak, amelyek mindennemű (párt)politikai szemponttól mentesek. Létrejöttüket kizárólag oktatási és művészeti szempontok domináltak.
23 Jalsovszky Katalin: Az 1956-os forradalom fotográfiái a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában. In: *Történeti Múzeológiai Szemle* 7. Szerk.: Ihász István–Pintér János. Magyar Múzeumi Történész Társulat, Bp., 2007. Lásd a 150. és 152. oldalon a 25. és 28. képet.
24 Dr. Kopácsi Sándor: Előszó. In: *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.– november 5.* Összeáll. és szerk.: Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert. Zrínyi Kiadó, Bp., 1991. 5.
25 Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Kossuth Kiadó, Bp., 2010. 108.
26 Sümegi György: A lengyel címert festő Dede Ernő emlékei. Elbukott, de mégsem bukott el. *Műértő,* 2006. október, IX. évf. 10. sz. 13.
27 Oltványi Imre: Napló 1956. szeptember 6. – november 7. In: *Naplók, interjúk '56-ról.* Szerk.: Sümegi György. Enciklopédia Kiadó, Bp., 2006. 42.
28 Valuch Tibor: Hajdú-Bihar megye. In: *A vidék forradalma, 1956.* I. Szerk.: Szakolczai Attila–Á. Varga László. 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2003. 242.
29 Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal (naplójegyzetek). In: *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és szabadságharc olvasókönyve.* Szerk.: Medvigy Endre–Pomogáts Béla. Püski Kiadó Kft., Bp., 1991. 20.
30 A kígyót, a legyőzendő gonosz szimbólumát használja Szilágyi Jolán is *Be a vörös hadseregbe!* című 1919-es plakátján. *Művészet,* 1970. XI. évf. 5. sz.
31 (lőcsei): Festőművész a Mérleg jegyében. Pleidell János meg a szétdarabolt élet. *Magyar Nemzet,* 1999. szeptember 18. 22.
32 Sümegi György: *Kép-szó. Képzőművészek '56-ról.* PolgArt, Bp., 2004. 39.
33 Veressné Deák Éva följegyzése, 1956. október 20. – november 12. Lásd: *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 121.
34 Szemerédi Tibor szóbeli nyilatkozata a szerzőnek, Bécs, 2013. december 17.
35 József Attila: *Szép nyári este van.*
36 *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 203.
37 Például Alapfy Attiláén és másokéin is. Lásd: Sándor P. Tibor: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye 1956-os fényképei. In: *'56-os fényképek gyűjteményekben.* Szerk.: Kákóczki András–Sümegi György. Miskolc, 2006. 68–71., 167–171.

38 Egyes plakátokról, falragaszokról akár több fényképész is készíthetett felvételeket, ezért fordulhatnak elő ugyanazon darabok több közgyűjteményben is. Az itt említett alkotásokról készült fényképek többsége a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának tulajdonában található.
39 *Egyetemi Ifjúság,* 1956. október 31. 1.
40 Kovács Erzsébet: Budapest utcáin. *Magyar Szabadság,* 1956. november 1. I. évf. 2. sz. 3.
41 Geszti Pál: Őszinte képek a forradalom tüzében izzó Budapestről. *Népszava,* 1956. november 1. 77. évf. 1. sz. 4.
42 *Magyar Világ,* 1956. november 3. I. évf. 3. sz. 2.
43 Huszti Tamás: A pesti utcán… *Valóság,* 1956. november 4. I. évf. 5. sz. 2.
44 Csics Gyula: *Magyar forradalom 1956 – napló.* Szerk.: Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp., 2006. 154.
45 1956 ismeretlen fényképeiből. Kinczler Gyula. In: *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 153.
46 Jalsovszky, i. m. (23. j.) 152. A plakátot Jajesnica Róbert is lefényképezte. Lásd: Jajesnica Róbert: *A meggyalázott város.* Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Bp., 2006. 60.
47 Beke Tibor fényképei között maradt fönn. Lásd: Budapest Főváros Levéltára, 7101/57. BFL XXV. 4/f. Lásd ehhez: Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei.* Kossuth Könyvkiadó–Corvina Kiadó, Bp., 1974. 60–61.: csizma.
48 Bakos, i. m. (3. j.) 122.
49 Őrizetlen százasok a pesti utcán. *Magyar Nemzet,* 1956. november 3. XIX. évf. 257. sz. 3.; Kiss Antal: Magasztos eszme. *Kis Újság,* 1956. november 3. I. évf. 3. sz. 3. Gyulavári Bélának a Rákóczi út és a Körút sarkán készült felvételét – a plakát és az akció rövid leírásával – közli: *Népakarat,* 1956. november 3. I. évf. 3. sz. 1.
50 *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Főszerk.: Gyurgyák János. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub, Bp., 1989. 423. Szabad Kossuth Rádió, Budapest! 1956. november 2. 23,45 h. A hírben fölsorolt négy pénzgyűjtő helyszín – több forrás szerint – még további kettővel bővült, vagyis összesen hat helyen gyűjtött pénzt az Írószövetség a fővárosban.
51 Szőke Annamária: Erdély Miklós. In: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon.* 1. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Bp., 1999. 539.
52 Peternák Miklós: Beszélgetés Erdély Miklóssal, 1983 tavaszán. *Árgus,* 1991. II. évf. 5. sz. 76.
53 Fekete Gyula: Tengercsepp. *Magyar Fórum,* 1992. március 12. 12.
54 Gáyor Tibor 1996-ban ugyanerről hasonlóan fogalmazott. Lásd: *1956 művészet emigrációban.* Katalógus. Pest Megyei Múzeumigazgatóság, Szentendre, 2006. 20.
55 *Magyar Szabadság,* 1956. november. 3. 2.; *Magyar Világ,* 1956. november 3. 1.; *Népakarat,* 1956. november 3. (Gyulavári Béla felvétele); *Egyetemi Ifjúság,* 1956. november 4. 4. Ezekből – kivéve a *Népakarat*ot – idéz: Boros Géza: *Emlékmű.* Enciklopédia Kiadó, Bp., 2001. 46–51.
56 Beke László–Gábor Eszter–Prakfalvi Endre–Sisa József–Szabó Júlia: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig.* Corvina Kiadó, Bp., 2002. 338–339., 351.
57 A nemzetiszínű zászló és a Kossuth-címer történetét Mihalik Sándor művészettörténész foglalta össze: A nemzeti színű zászló és a Kossuth-címer igaz története. *Valóság,* 1956. november 1. I. évf. 2. sz. 2.
58 Kós Károly: „Életemnek legnagyobb, legmegrázóbb élménye". In: *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 15.
59 Kossuth-címer. *Hétfői Hírlap,* 1956. október 29. 3. A Kossuth-címer elterjedéséről és használatáról lásd: Gyarmati György: Kossuth-címeres forradalom 1956-ban. In: *'56-os fényképek gyűjteményekben,* i. m. (37. j). 14–27., 127–133.

60 Összeállított kiállítása: *Címeres forradalom.* Pécs, Várostörténeti Múzeum (2006. október 23.–december 9.), majd a kiállítást bemutatta a BTM Kiscelli Múzeuma is.
61 Erről a plakátról: „Az 1956-os forradalom idején csak szöveges plakátok születtek, egyetlen képi motívumként a *Független-semleges Magyarországot* feliratú falragasz a köztársaságcímert hordozta." Lásd: Bakos, i. m. (3. j.) 9.
62 Az ÁBTL példányán föltüntették a készítő nyomdát is: „Honvéd Térképészeti Intézet nyomdája, Budapest."
63 *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 204–205.
64 Sümegi, i. m. (32. j.) 155–156. Bóka Dezsőtől lényegileg ugyanezt rövidebben idézi: Lu-zsicza Lajos: *Hétköznapok. Képzőművészeti életünk sorsdöntő évei 1945–1960.* Szenci Molnár Társaság, Bp., 1994. 192–194.
65 Csizmadia Zoltán–Csizmadia Zoltánné dr.: A *Magyar Képzőművészeti Főiskola részvétele az 1956-os forradalom és szabadságharcban.* Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2001. 68.
66 Tasi Katalin: 1956: Nyolc halott a Főiskolán. *Első kézből,* 1989. október 21. I. évf. 3. sz. 14.
67 Uo.
68 Pálfalvi János 2010. április 14-én mondta el mindezt a szerzőnek.
69 Reprodukálva: *Beszélő,* 1993. október 23. Melléklet 5.; *Magyar Nemzet,* 1996. október 18. 10.; Csizmadia, i. m. (65. j.) 154.
70 *Tóth Sándor 1956.* Bevezető: Sümegi György. Katalógus. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2006.
71 A pártok újjáalakulása, illetve megalakulásuk körüli bonyodalmakról – elsősorban saját pártjáéról, a Kisgazdáról – tömör lényeglátással számol be Oltványi Imre a naplójában. In: *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 50–62.
72 *1956 plakátjai és röplapjai,* i. m. (24. j.) 241–249., 273., 281., 284., 291–294., 296–305., 307–308., 310., 313., 347., 351., 353., 364., 367.
73 Ugyanebből a plakátból egy példány szerepel az MNM állandó kiállításán: Történeti Tár, ltsz.: 58-1883.
74 Marosi Gyula: Generalisszimusz az Akácfa utcában. *Kortárs,* 2014. 10. sz. 39.
75 Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1996. 267.
76 *Budapesti falfirkák.* Szerk.: Kovács Ákos. Műcsarnok, Budapest, 1986. A falfirkák máig legrészletesebb magyar nyelvű feldolgozásába bizonyosan politikai okokból, nyilvánvalóan a tiltott témától való félelem miatt, nem mutathatták be 1956 falfirkáit.
77 „A BM szervei 1957. július 5. óta folytatnak felderítést Fördős István – 38 éves, földbirtokos származású, horthysta katonatiszt, Vegyipari Termékek Gyára XIV. ker. Telepes u. 53. sz. vegyipari szakmunkás, magyar állampolgár és nemzetiségű, nős, büntetlen előéletű – budapesti lakos ellenséges tevékenysége ügyében." Vizsgálati dosszié. Internáltak. ÁBTL 3.1.9. V-145623/1. 4-6.
78 Ez a fénykép egy eredetileg 48 darabos, 6 x 9-es vintázskollekció része. Dr. Marossy Endre 2013. december 19-én írt levele szerint „a felvételek 1980-ban kerültek hozzám, akkor még nem volt veszélytelen 1956-ról beszélni, és kifejezetten veszélyes volt ilyen dokumentumok birtokolása. Akkoriban nagyon sok előadást tartottam. Egy idős hölgy, Szathmáry Györgyné Gizike adta át a képeket. A felvételeket a férje, Szathmáry György készítette, de ő akkor már nem élt. Halála után, lakásfestéskor, a lámpaburába elrejtve találta meg a felvételeket a feleség. Én pedig biztonságba helyeztem Bécsben Deák Ernőnél, a Bécsi Napló főszerkesztőjénél." Marossy Endre *1956 fiadnak hagyd örökül* (Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2006) című könyvében 300 fényképfelvételt közöl.

79 A fénykép hátoldalán a *14. 1956. nov. 10. A magyar nép követelése* felirat olvasható (Deák Ernő tulajdona, Bécs).
80 *1956 plakátjai és röplapjai,* i. m. (24. j.) 629.
81 Uo. 61.
82 Lehőcz Mária: A magyar plakát útja. *Művészet,* 1961. február, II. évf. 2. sz. 24–28.
83 MNL Pest Megyei Levéltára XXV. 2. b. 1140/1957. Lásd még: ÁBTL 3. 1. 9. V-142526/1.
84 Bényi Árpád leírta mindazt, ami vele 1956 őszén és börtönéveiben történt. Bényi Árpád: Menny és pokol. In: Körmendi Lajos: *Öt perc az élet.* Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 1997. 95–120. A borítón és a kötetben Bényinek a börtönélményeit feldolgozó hat rajza szerepel.
85 Bényi Árpádnak a debreceni Református Kollégiumban 2005-ben elhangzott visszaemlékezése. Kézirat, 3 oldal (a szerző tulajdonában).
86 Bényi Árpád: *Statárium,* 1956. Vázlat, papír, szén, 23,9 x 33,3 cm. MNL PML – XXV. 2-b. 1140-1957. Bényi előzetes letartóztatásáról és a házkutatásáról, valamint „közbiztonsági őrizet alá helyezéséről" lásd még: ÁBTL 2.2.1. I/12. 4./753-754.; ÁBTL 3.1.9. V-142526/1.
87 Bényi Árpád: *Ez ellen harcolunk,* 1956. Vázlat, papír, szén, 23,9 x 33,3 cm. MNL PML – XXV. 2-b. 1140-1957. Vö.: Sümegi György: Szabad Magyarországot! Bényi Árpád 1956-os plakátrekonstrukciója. *Műértő,* 2011. október, XIV. évf. 10. sz. 8.; Uő: Egy 1956-os plakát rekonstrukciója (Bényi Árpád: Szabad Magyarországot!). *Életünk,* 2011. XLIX. évf. 10. sz. 7–15.
88 Bényi máshol 792, majd 780 „börtönéjszakát" is említett.
89 Szabad Magyarországot! Bényi Árpád plakátjai és börtönévei. In: Sümegi, i. m. (32. j.) 93–99.
90 Bényi Árpád Déry-portréit vö. Nagy Lászlóéival. Botka Ferenc: Déry Tibor és Nagy László. In: *„Inkarnáció ezüstben". Tanulmányok Nagy Lászlóról.* Szerk.: Tasi József. PIM, Bp., 1996. 95–101.
91 OSA Archívum, Bp.
92 Luzsicza Lajos: *Hétköznapok. Képzőművészeti életünk sorsdöntő évei 1945–1960.* Szenci Molnár Társaság, Bp., 1994. 188–189.
93 A magyar történelemben arra is van példa, hogy rendeletben tiltották a kiragasztott hirdetmények, plakátok eltávolítását: „Figyelmeztetem a város lakosságát, hogy a házak falaira vagy bárhová kiragasztott rendeleteket, propagandasorokat, -szövegeket tartalmazó vagy rajzokat ábrázoló plakátokat, röpiratokat senki le ne szakítsa, meg ne csonkítsa, mert mindazokkal szemben, akik a fenti rendelkezésemet figyelmen kívül hagyva, plakátokat leszakítanak, megcsonkítanak, a legszigorúbban fogok eljárni. Kecskemét, 1919. május 21. Sinkó Ervin városparancsnok." *Magyar Alföld,* 1919. május 22. IX. évf. 62. sz. 1.; „A parancs ellen vétőket a városparancsnok a forradalmi törvényszék elé állítja." Nem szabad letépni a plakátokat. *Magyar Alföld,* 1919. augusztus 25. IX. évf. 65. sz. 2.
94 Zenon Tarnowski 1956-os fényképeinek a kiállítását az Olasz Kultúrintézet rendezte meg Budapesten, 2006-ban.
95 Bálint Ákos: *Édes álmom az igazság.* Budapesti Ügyvédi Kamara, Bp., 2012. 110.
96 Döbrentei Kornél: Nőtüntetés. December 1956. *Életünk,* 2011. XLIX. évf. 11–12. sz. 25.
97 Kovács János: *Magyar forradalom 1956.* Kieselbach Tamás, Bp. [2006].
98 Csics, i. m. (44. j.) 159.
99 Kovács, i. m. (97. j.) 47.
100 Címer: Kossuth-címeres kitűző, jelvény.
101 Csics, i. m. (44. j.) 165., 167–168.

102 Uo. 171–173. Az 1956. december 17. és 21. közötti öt napban Csics Gyula – a saját följegyzései szerint – 5200 Kossuth-címeres jelvény és kitűző készítésében vett részt.
103 Uo., 185.
104 Haraszty István szobrászművész szavai szerint: „míg az oroszok itt lógnak a nyakunkon, csak fekete színt hordok". Sümegi, i. m. (32. j.) 152.
105 Csics, i. m. (44. j.) 190. Barátja és osztálytársa, Kovács János mindezt lerajzolta: Kovács, i. m. (97. j.) 135.
106 Csics, i. m. (44. j.) 194–195.
107 Uo., 212–213.
108 Pedig a Kossuth-címert csak az 1957. május 23-án kihirdetett törvény szüntette meg: 1957. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról. *Magyar Közlöny,* 57. sz. 1957. május 23.
109 Például Görög Lajos: *Akinek meg kell halnia,* 1957. 58,5 x 45 cm, *Azon az éjszakán,* 1958. 58,5 x 40 cm, *Rovere tábornok,* 1960; Szilvásy Nándor: *Az arcnélküli város,* 1960, *Szomjúság* I–II., 1960. A jelenséget jól lehetett érzékelni a Kiss László kultúrakutató plakátgyűjteményéből rendezett kiállításon (*Szabad Nép 1945 – 1956 – 1968.* PIM, Bp., 2006. október – 2007. április).
110 Kiss László megfogalmazása a *Szabad Nép 1945 – 1956 – 1968* című kiállítás ismertetőjéből.
111 Csordás Lajos: E plakátokban a kor kukorékol. *Népszabadság,* 2007. február 27. 11. E megfigyelés konkrét művekkel is alátámasztható, mivel Darvas Árpád több festményén is megörökítette forradalomélményét. Vö.: Sümegi György: *1956 Képtára (gyorsjelentés).* L'Harmattan Kiadó, Bp., 2006. 34., 69–70., 19. kép.
112 *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 169–172. A lengyeleknek a magyar forradalomhoz fűződő viszonyáról lásd: Tischler János: Lengyelek a magyar forradalomban. *Barátság,* 1996. október 15. III. évf. 5. sz. 1465–1467.; *Lengyel nyár – magyar ősz. Lengyel–magyar szolidaritás 1956–1990 között.* Szerk.: Kiss Gy. Csaba–Konrad Sutarski. Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, Bp., 1997.
113 Az elnevezés szívósan tovább él – még kissé disszonánsan is – a Starowieyski-műre vonatkozóan: „Könnyező békegalamb", a Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutató Központjának honlapján: www.nyf.hu/kekk/node16. Kovács István *A könnyező galamb* című írása szerint „október legmegrázóbb művészi alkotása, dokumentuma". magyarplakat.hu/pages/news/newsDetails-hu_HU.php?id=38§offset=45.
114 A forradalom 30. évfordulóján újra megjelent a galamb a magyar forradalomra emlékeztető plakáton. „Október 23-án a varsói magyar nagykövetséggel szembeni park kerítésére transzparenst feszítettek ki, a következő szöveggel: *Magyarország 1956 – Emlékezünk! Szolidaritás.* Hasonló szövegű plakát került a varsói Magyar Kulturális Intézet bejáratára is. Varsóban és több más nagyvárosban is sok ezer röpcédula hirdette 1956 élő lengyel–magyar közös hagyományát." Engelmayer Ákos: Az 56-os magyar forradalom visszhangja, emléke és szerepe a hetvenes és nyolcvanas évek cenzúra nem látta (illegális) lengyel sajtójában és kiadványaiban. In: *Lengyel nyár –magyar ősz,* i. m. (112. j.) 55–65.
115 Zbigniew Romaszewski: Lengyelország története plakátokon. A háború utáni lengyel plakát. In: *A plakát és a történelem.* Katalógus. BTM, Bp., 2001. 5–8., 22–23.
116 A teljes lengyel szöveg magyar fordítása: *Segíts a magyaroknak, vásárolj grafikát a Képzőművészeti Akadémia vásárán (Krakowskie Przedmieście 5), a teljes bevételt a magyarok megsegítésére fordítjuk.* (Tischler János fordítása.)
117 Ducki Kristóf grafikusművész korabeli fotógyűjteményéből.

118 Az első kép Picasso igézetében fogant, a másodikon alul azonosíthatatlan cím és művésznév található.
119 A legfontosabb mozgóképi forrás, a lengyel filmművészeti főiskolásoknak az akkori varsói utcáról készített 3,17 perces dokumentumfilmje számos plakátot, falragaszt rögzített. A feliratokat Bálint András fordította.
120 Kovács István: A könnyező plakát. In: *1956 plakáton/w plakacie/on posters.* Szerk.: Malgorzata Takacs–Alicja Nagy–Ducki Ágnes–Kovács Orsolya–Ilona Borkovska–Sáringer Zoltán–Schaffler György–Tóth Tamás. Katalógus, Bp., 2006. 5.
121 Szemerédi Tibor: Az 1956-os magyar menekülthullám Ausztriában, és a menekültek kialakuló szervezetei. In: *1956 utóélete Ausztriában – Európában.* Szerk.: Böröndi Lajos–Deák Ernő. Sodalitas, Wien/Bécs, 2007. 9–27.
122 Sümegi György: Oskar Kokoschka magyar kapcsolataiból: két '56-os litográfiája/Kokoschka und seine Bezüge zu Ungarn – die beiden Lithographien von 1956. In: *Oskar Kokoschka aus dem grafischen Werk/Oskar Kokoschka grafikai műveiből.* Universität für angewandte Kunst, Wien, 1999. 31–36.
123 Czigány Magda: *Néző a képben.* Sepsi Csombor Kör, London, 1973. 48–49. Az említett Kokoschka-plakátnak nem sikerült nyomára bukkanni.
124 A forradalomhoz kapcsolható, Magyarországon kívül keletkezett plakátokból itt egy jellemző válogatást tudok csak bemutatni.
125 A felirat felső része a *Nehogy elfeledjük* című brit filmre, az alsó fele James A. Michener *Az andaui híd* című könyvére (Editorial Danubio, Buenos Aires, 1957) utalhat.
126 *Remember Hungary 1956.* Complied by Francis Laping. Alpha Publications Inc., Center Square, PA, 1975. 347.
127 Első kiadása: *El drama de Hungría.* Edición de „Délamerikai Magyarság", Diario Húngaro de Buenos Aires, 1956. Magyar kiadása: *1956. A magyar dráma.* Szerk., utószó: Sümegi György. Nalors Grafika, Vác, 1996.
128 Fercsey János: *A lélek nem alszik ki.* Árgus Kiadó, Székesfehérvár, 2002. 144–147.
129 Nem tudtam azonosítani a Fényes-kép fölhasználásával készített könyvborítót. Egyedül a Fercsey által szerkesztett kötetből (*A Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958.* Buenos Aires, 1958) kiemelt, másolatban terjesztett fejezet (A magyar szabadságharc költészete. Szalay Lajos rajzaival, 67–122.) másolt borítójaként találkoztam vele.
130 A kiállításon és plakáton kívül a jelentés egy színházi produkcióról is beszámol: „December 2-án a Teatro Cervantesben (...) Szeleczky Zita rendezésében nagy ünnepélyt rendeztek, köszönetképpen az argentinok által a magyaroknak nyújtott segítségért. Az ünnepély során »egy ismert táncművész« a Liszt-rapszódia dallamára egy pantomimjátékban egy szabadságharcos halálát elevenítette meg. Páger Antalné szerint a táncos Pintér volt, a Teatro Colón magyar származású, a követséggel eddig kapcsolatot tartó színésze." Zalka András követ jelentése, Buenos Aires, 1957. december 14. MNL OL (TÜK) XIX-J-1-j-005805/1957. 8. d.
131 „1948. évi szeptember hó 28-án indultam el lakhelyemről, azzal a céllal, hogy kimegyek Olaszországba. Azért akartam kimenni, hogy tanulmányaimat ott folytassam" – vallotta Fényes Zoltán az illegálisnak minősített határátlépésének az okáról. Mivel úti okmányai nem voltak, az osztrák határőrök visszajuttatták, majd a Szombathelyi Törvényszék „tiltott határátlépés vétsége miatt 12 nap fogházra ítélte". ÁBTL 3.1.9. V-44745.
132 Az *Ungarn im Flammen* (1957) című film keletkezéséről: ...a történelmi események hű és igaz krónikásai... Szőts István életrajzi feljegyzéseiből. In: *13 nap remény. Filmek a forradalomról, filmesek a forradalomban.* Szerk.: Gervai András. Magyar Dokumentumfilm

Rendezők Egyesülete (MADE), Bp., 2006. 87. Ez a film is rögzített plakátokat a pesti utcán, de földolgozásuk pillanatnyilag megoldatlan.

133 Az *Estrelle roja...* kezdetű argentin plakáttal együtt közli: Sümegi György: Magyarország lángokban. 1956 plakátjai – külföldön. *Műértő,* 2012. október, XV. évf. 10. sz. 10.

134 *Alaandag,* 5 november, 1956.

135 The Minnesota Daily, Ivory Tower, December 10, 1956. Közli: Bujdosó Alpár: *299 nap.* Bp., 2003. 144.

136 P. Tóth Enikő: *Görgényi István festményei a Rigó-gyűjteményben.* Derik Hungária Kft., Tata, 2011. 78., 79. kép; Sümegi György: Eltakart képek, rejtett életmű – Görgényi István 1956-os sorozata. *Kortárs,* 2014. 10. sz. 53–61.

137 OSA Archívum, Bp. A plakáton lévő teljes szöveg magyarul: *Szolidárisak vagyunk a budapesti és a varsói munkásokkal. Budapesten az oroszok által lemészárolt munkások és avantgárd értelmiségiek már több mint ezren vannak! Poznańban több mint 100 munkást gyilkoltak meg, és 300 a sebesült. Elég a mészárlásból! Éljenek Budapest, Poznań és Varsó hősei! Éljen a szabadság!*

138 Müncheni segélykoncert műsorát közlő plakát, 1956. december 16. A felirata magyarul: „A Német–Amerikai Nőegylet Thomas Wimmer főpolgármester, ifj. Edward Page főkonzul és Gordon B. Rogers, az Amerikai Egyesült Államok altábornagyának védnöksége alatt, december 26-án, 20 órakor, a Palota Herkules Termében Magyarország megsegítésére koncertet szervez. Közreműködő magyar művészek: Clary Joseph de Werth – zongora, Bartók Béla mesterdiákja, Novák Mária – alt, Cséke Sándor – bariton, Pálos Marcell – karmester, a Budapesti Állami Operaház tagjai, Magyar Kamarakórus."

139 *Liras en las Catacumbas.* Buenos Aires, 1959. A rajzot fölhasználták a *Magyarország szabadságáért!* című, a forradalom ötödik évfordulójára megjelent, nemzetközi rangú írók aláírásával, műveikből kiemelt idézettekkel egybeszerkesztett emléklapon. *Nemzetőr,* 1961. október 15. VI. évf. 113. sz. 1.

140 A plakáton lévő teljes szöveg: *Dien-Bien-Phu ...ils se sont sacrifiés pour la liberté/paix et liberté (Dien Bien Phu... feláldozták magukat a szabadságért/béke és szabadság).*

141 A franciák és a vietnamiak között 1947-ben kirobbant első indokínai háború befejező csatája volt ez 1954-ben, amely megpecsételte Francia Indokína sorsát.

142 Egy ausztriai kiállításon (2006) szerepelt plakát.

143 Sümegi, i. m. (32. j.) 179–185.; *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 141–145.

144 *Naplók, interjúk,* i. m. (27. j.) 214., 216–217. Rapaich Richárdnak az 1956-os forradalom idején készült rajzait és fotográfiáit Magyarországon *Pesti napok 1956. október 26. – november 1.* címen a FSZEK mutatta be (2006. október–november).

145 Ennek a tervnek van egy *Elégia* feliratú változata is. Mgt., Bp.

146 Rapaich Richárd két filmben is vallott az 1956-os forradalomról és az annak idején vagy azután született műveiről (napló, fényképek, rajzok, festmények, plakáttervek): *Veszélyes képek I–II. Képzőművészek 1956-ról,* 2006. Operatőr: Gulyás János, szakértő: Sümegi György, rendezte: Kecskeméti Kálmán; *Az áruló ezüstnitrát,* 2006. Operatőr: Gulyás János, szakértő: Sümegi György, rendezte: Kecskeméti Kálmán.

147 Rapaichot az emigráció kérdése is foglalkoztatta, lásd ehhez: Rapaich Richárd: 1956-osok Franciaországban – menekülés, befogadás, integráció, kettős kötődés. In: *1956 utóélete Ausztriában – Európában. A meneküléstől az integrációig,* i. m. (121. j.) 201–229.

148 Csernohorszky Vilmos: Eszmék és emberek az emigrációban (35 év eszmetörténeti mérlege). In: *Magyar Mérleg II: Nyugati magyar kulturális élet a II. világháború után (1945–1979).* Szerk.: Saáry Éva. Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre, Zürich, 1980. 35.

149 Örvényes András: Autóbusszal a békéért – Világifjúsági találkozó Bécsben. *Irodalmi Újság,* 1959. augusztus 15. 5.

150 Tunyogi Csapó Gábor: Ennek is ötven éve... A bécsi VIT és „ellen-VIT"-ről (1959. júl. 26. – aug. 4.). *Bécsi Napló,* 2009. július–augusztus, 3.

151 Deéd Ferenc nem volt ugyan kifejezetten plakáttervező alkotó, ám a bécsi ismertsége (az 1940-es évek második felétől ott élt) és műveinek az ausztriai magyar emigrációban magasra értékelt kvalitása, tapasztalatai alkalmassá tették a feladatra.

152 Tollas Tibor: A halottak élén. *Nemzetőr,* 1958. július 1.

153 Ebből Szalay írásos hagyatékában (a lányánál, San Diegóban, USA) csak fénymásolatot ismerek.

154 Lásd az egész kérdésről részletesen: Sümegi György: Az apokalipszis lovasai Bécsben. VIT-ellenes plakát, 1959. *Betekintő,* 2009/1. www.betekinto.hu/2009_1_sumegi; Az Apokalipszis négy lovasa. *Műértő,* 2009. július–augusztus, XII. évf. 7–8. sz. 10.

155 ÁBTL 3. 1. 2. M-40175. Balaton ügynök valószínűleg csak említésből ismerhette jelentése megírásakor a Deéd–Szalay-plakátot, mivel azon az Apokalipszis lovasait (és nem lovagjait!) nem szovjet egyenruhában ábrázolta a művész.

156 ÁBTL 3. 2. 4. K-157. 19.

157 Az emigráció magyar nyelvű lapjai mindig figyelmeztettek erre. Például: *Emlékezzünk! Most egy éve végezték ki a nemzeti felkelés független Magyarországának miniszterelnökét, Nagy Imrét. Nemzetőr,* 1959. június 15. IV. évf. 57. sz. 7.

158 Például: Megemlékezések Október harmadik évfordulóján. *Nemzetőr,* 1959. november 15. IV. évf. 67. sz. 8.

159 Hasonló, gyakran vizuálisan is igényesen megalkotott zenei műsorismertető plakátok hirdették a Philharmonia Hungarica koncertjeit is. Lásd: Szőke Cecília: *Philharmonia Hungarica 1957–2001. A magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében.* Klasszikus és Jazz Kiadó, Bp., 2006. 68., 72., 83., 140., 207., 240., 268., 289–291.

160 *Rendhagyó életút.* Luka Lászlóval beszélget Sneé Péter. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Magyar Napló, Bázel–Budapest, 2005. 130–132. A plakát reprodukciója: 133.

161 Luka Lászlónak a szerzőhöz 2012. november 8-án írt e-mailjéből.

162 Saáry Éva: *A Luganói Tanulmányi Napok tizenöt éve 1977–1991.* Szenci Molnár Társaság, Bp., 2003. 67–69. Közli a kiállítási plakátot is.

163 Uo.

164 Major Kamillnak a szerzőhöz 2005. november 8-án írt leveléből.

165 Major Kamill: „Les grandes et jeunes" – Párizs és az ott élő magyar képzőművészek. *Jelenkor,* 2014. május, LVII. évf. 5. sz. 544–559. Major Kamill az 1956 emlékére ajánlott kiállításukról, annak résztvevőiről is részletesen beszámol.

166 Idézi: Engelmayer, i. m. (114. j.) 55–65.

167 Uo. 61.

168 Borbándi, i. m. (75. j.) 478–479. Borbándi azt is jelzi, hogy „a kiállítást Büky Barna és William Robinson rendezte, az anyagok összegyűjtésében oroszlánrésze volt Bereznai Aurélnak. A kiállítás november 14-én zárult".

169 Admin = adminisztratív iratok. A hivatkozott adminisztratív iratok között a nyomtatványok nem maradtak fönn a levéltári anyagban, valószínűleg selejtezhették azokat.

170 MNL OL (TÜK) XIX-J-1-j 1986. 30. d.

171 Várkonyi Péter, Horn Gyula, Bényi József, Kovács László, Horváth Ernő, Hajdú András.

172 MNL OL (TÜK) XIX-J-1-j 1986. 30. d. E levéltári iratok mellett nem volt sem a betiltott

plakát, sem a műsorfüzet. Az egyik iraton szereplő utasítás szerint az Adminisztratív iratokhoz csatolták, ám azokat a levéltár selejtezhette. Sajnos sem a szereplőktől, sem pedig a koncertsorozatot szervező Arts Counciltól nem sikerült sem az inkriminált műsorfüzetből, sem a plakátból szerezni – még fényképen sem.

173 Kurtág Mártának a szerzőhöz 2014. február 20-án írt e-mailjéből.

174 Csengery Adrienne-nek a szerzőhöz 2014. február 24-én írt e-mailjéből.

175 Részletesen (a felhívás, a katalógus, a megnyitón elhangzott beszédek és az állambiztonsági dokumentumok közlésével) lásd: Sümegi György: Inconnu: A harcoló város/The Fighting City 1986. Kísérlet egy elmaradt kiállítás rekonstrukciójára. In: *Állambiztonság és rendszerváltás.* Szerk.: Okváth Imre. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 169–196. + 40(+1) kép (különnyomatban is).

176 A kiállítás anyagát 1989. június 1-jén megsemmisítették. Lásd erről: Sümegi György: Egy kiállítás utolsó felvonása. *Betekintő,* 2011/2. www.betikinto.hu/2011_2_sumegi; csupán negyven műnek maradt fönn a színes fényképe (ÁBTL, Dokumentációs Gyűjtemény).

177 Csizmadia Ervin (összeáll.): *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Dokumentumok.* T-Twins Kiadó, Bp., 1995. 312–313.

178 Például: *Irodalmi Újság,* 1987. 1. sz.

179 Bokros Péter. In: Csizmadia, i. m. (177. j.) 369.

180 Serfőző Magdolna: *Batthyány Lajos, Nagy Imre,* 1987. Papír, ceruza, tus, 30 x 30 cm, j. h.: Serfőző Magdolna. Mgt., Bp.

181 Bokros Péter 2011. szeptember 19-én írta: „100-200 darab készülhetett az A/3-as méretű plakátokból."

182 Például: Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozata az 1956-os forradalom évfordulója alkalmából. 1987. október 23. In: Csizmadia, i. m. (177. j.) 352–353.

183 Uo. 373.

184 Sümegi György: Nagy Imre-képek a Történeti Levéltárban. *Betekintő,* 2008. 2. sz. www.betekinto.hu/2008_2_sumegi.

185 Sümegi, i. m. (111. j.)

186 *Az 1956-os magyar forradalom.* Szerk.: Litván György. Tankönyvkiadó, Bp., 1991. 172.

187 Ducki Kristóf plakátja készülési körülményeit az alkotó így idézte föl beszélgetésünkben, 2010-ben: „a Nagy Imre-plakátra nem volt sok időm. Azt akartam, hogy raszter helyett fröcsköléses legyen. Két színben készült, én bontottam szét pauszokon a színeket. Nem volt pénz színrebontásra, ezért csak két színben készült. Nem kaptunk pénzt a plakátokért."

188 Sümegi György: 1956 plakáton/w plakacie/on posters. Beszélgetés Ducki Kristóf grafikusművésszel. *Műértő,* 2014. október, XVII. évf. 10. sz. 9.

189 *A Dunánál,* 1988. Ofszet, 81,5 x 57 cm, j. n. MNG, ltsz.: XY 89. 225. In: *A változás jelei. Plakátok 1988–1990.* Szerk.: Bakos Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1990. 40.

190 Ducki Kristóf: *Vérrel és kötéllel sortűz és megtorlás Mosonmagyaróváron 1956–1957.* Papír, ofszet, 84 x 57 cm, j. n. Progresprint Kft. MNG, ltsz.: XY 08. 41.

191 *1956 plakáton,* i. m. (120. j.) 15.

192 Pócs Péter: *United colors of Hung(a)ry.* Pócs Péter, POSTER'V. Design Studio, Budapest, 2000. Pócs itt mindkét plakátot közölte: 10. *Szerencsés Dániel,* 1983. Ofszet, 120 x 80 cm; 11. *Szerencsés Dániel,* 1983. Ofszet, 98 x 67 cm. Az 1989-est „Sándor Pál (...) kérésére (...) újranyomtattuk 5-600 példányban."

193 Ruth Walton: '56. 10. 23 [23 OCTOBER 1956]. Péter Pócs published independently by the artist in Hungary, 1989. In: Margaret Timmers (ed.): *The Power of the Poster.* London, V&A Publications, 1998, illetve in: Pócs, i. m. (192. j.) 29–32.

194 Pócs, i. m. (192. j.) Az idézettekhez Pócs még hozzáfűzi a plakát kiadásának akkori nehézségeit is: „Nyomdai megrendelést, sokszorosítást abban az időben csak hivatalos szerv, intézmény kezdeményezhetett. Így a megrendelést 500 példányban – mint a korábbi saját kiadású plakátjaimnál is – a Katona József Múzeum (...) vállalta, az előállítás költségeit én fedeztem."

195 1988. november 4–26. Dorottya Utcai Kiállítóterem, Bp.

196 Walton, i. m. (193. j.)

197 Stefanovits Péternek a szerzőhöz 2013. december 9-én írt e-mailjéből.

198 Ducki Kristóf, Orosz István, Pincehelyi Sándor, Pócs Péter. A vezetéknevük kezdőbetűiből képzett betűszó, a DOPP szolgált az 1987-ben létrejött csoport megnevezésére.

199 Walton, i. m. (193. j.)

200 Uo.

201 In: *Posters by Pócs plakátok.* Szerk.: Pócs Péter. Zrínyi Nyomda, Bp., 1990. 24.

202 Véletlen egybeesés lehet, hogy az egérfogó már előfordult az Inconnu *A harcoló város/The Fighting City, 1986* című kiállítás betiltott (majd megsemmisített) anyagában. A „WM 26" jeligéjű fotós (mellékesen ő volt a besúgó is) *Szabadnép* című és feliratú fényképén egy egércsapdába fogott nemzetiszínű zászló látható. Lásd: Sümegi György: *Inconnu: A Harcoló város/The Fighting City, 1986.* Különnyomat. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 169–196. 40. kép.

203 Bakos, i. m. (3. j.) 175.

204 Szilágyi Aladár: „A plakát ott kezdődik, ahol a szavak véget érnek". Távbeszélgetés Pócs Péter Tiranában élő grafikussal. *Várad,* 2013. 7. sz. 80.

205 Sümegi, i. m. (111. j.)

206 Boros Géza: *Emlékművek '56-nak.* 1956-os Intézet, Bp., 1997. 83–84.

207 A hivatalossá vált demokratikus ellenzék neheztelt az önállóan cselekvő, a saját elveiket konzekvensen képviselő Inconnura; és útjaik itt végleg elváltak. Lásd: Ungváry Rudolf: A rendszerváltás holtterében. Ahogy a Rákoskeresztúri köztemető 1956-os emlékművét megéltem. *Kritika,* 1995. 3. sz. 38–42.

208 Ihász István: A Plakáttár. A plakát mint művelődéstörténeti értékhordozó. In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Bp., 2002. 629.

209 http://utisz-utisz. blogspot. hu/2012/10/5656.html.

210 Dr. Orosz László (1925) irodalomtörténész.

211 Orosz István: *Körzővel rajzolt víz.* L'Harmattan Kiadó, Bp., 2008.

212 Orosz Istvánnak a szerzőhöz 2013. november 28-án írt e-mailjéből.

213 Katona Anikó: Beszélgetés Orosz Istvánnal. Ha lehet disszidálni térben, miért ne lehetne időben? *Műértő,* 2011. szeptember, XIV. évf. 9. sz. 14.

214 *1956 plakáton,* i. m. (120. j.) 8.

215 magyarplakat.hu/pages/news/newsDetails-hu_HU.php?id=388offset=45.

216 *1956 plakáton,* i. m. (120. j.) 4–5.

217 Árendás egy korábbi színházi plakátjának (*Alexandr Szolzsenyicin: A kopasz és a lágerkurva,* 1989) jellegzetes részletét emelte ki '56-os plakáttá. *Posters from Hungary/Plakátok Magyarországról. József Árendás, Ferenc Baráth, Krzysztof Ducki, István Orosz, Péter Pócs.* Szerk.: Pócs Péter. POSTER 'V. Design Studio, Bp., 2001. 20.

218 Orosz István egyik plakátján galamb vergődik a vörös csillag szorításában, abból szabadulni (még) nem tud. *Ungarsk Karma/Magyar Karma/Hungarian Karma.* Poster'V Design Studio, Bp., 2009. 15.

219 Baráth Ferenc ezt a képalkotási szisztémát – egy szín/állat rátelepszik, uralja a másik színt/formát – más munkáin is alkalmazza, például *Verdi: Trubadúr,* 1992; *Molière: Tartuffe,*

1996; *Szabad Színházak VII. Nemzetközi Találkozója,* 1997. In: *Posters from Hungary/Plakátok Magyarországról,* i. m. (217. j.) 42., 43., 48.

220 *1956 plakáton,* i. m. (120. j.) 17.

221 2006. március 30.–április. Nagyvárad, Partiumi Művelődési Céh, Városháza utca 27.

222 *Várad,* 2006. 5. sz.

223 Fitz Péter: Pócs-kor. In: *Pócs – Posters – 2003–1977/Pócs – Plakátok – 2003–1977/Pócs Carteles – 2003–1977.* POSTER'V. Design Studio, Budapest, 2003. 5–6.

224 Ihász, i. m. (208. j.) 617–633.

225 A *Népszabadság* szerkesztőségi cikke szerint: „Ez a plakát jelkép. A munkásdiktatúra jelképe. Arra válaszol: ki gyakorol diktatúrát, ki fölött. Az ellenforradalmárnak azt mondja: reszkess! A munkásnak, parasztnak, alkalmazottnak, értelmiséginek, minden becsületes, dolgos embernek azt mondja: nyugodj meg, védelmezünk!" A diktatúra plakátja. *Népszabadság,* 1957. március 20. 3.

226 Beke László: Politika – művészet – plakát. Magyarország, 1988–1990. In: *A változás jelei,* i. m. (189. j.) 6.

227 Sümegi, i. m. (111. j.)

228 *Igazság,* 1956. október 30. I. évf. 5. sz. 3. Az *Igazság* szerkesztőségének a javaslatát megelőzte az, hogy a Minisztertanács „utasította az oktatásügyi minisztert arra, hogy az iskolai történelemtankönyveket haladéktalanul vonják ki a használatból. Egyéb tankönyvekben pedig a személyi kultusz szellemével átitatott részeket a pedagógusok előadás során helyesbítsék". Kossuth és Petőfi Rádió, 1956. október 28. 21.00 h. In: *A forradalom hangja,* i. m. (50. j.). 139.

229 A *Magyar Nemzet* fölhívása (1956. október 31. XIX. évf. 254. sz. 4.) még csak a személyesen átéltek rögzítésére szólít föl.

230 Győri György: Felhívás a magyar könyvtárosokhoz. *Igazság,* 1956. október 31. I. évf. 6. sz. 2.

231 Őrizzük meg a forradalom dokumentumait, emlékeit. Az Országos Széchényi Könyvtár felhívása. *Igazság,* 1956. november 2. I. évf. 8. sz. 4.; Gyűjtsük össze a forradalom dokumentumait. *Új Magyarország,* 1956. november 3. I. évf. 2. sz. 3.

232 A forradalom dokumentációja készül a Széchényi Könyvtárban. Az Ideiglenes Nemzeti Bizottmány nevében dr. Verny Gyula elnök. *Magyar Függetlenség,* 1956. november 3. I. évf. 6. sz. 2.

233 Könyv készül a magyar forradalomról. *Magyar Nemzet,* 1956. november 3. XIX. évf. 257. sz. 4.

234 Például az *'56 képei* című kiállításon (Történeti Hivatal, 2001. szeptember 20. – november 5.) Pleidell János október 26. dátumozású plakátja szerepelt. Ugyanez a kompozíció több, a forradalom évfordulójához kapcsolódó dunaújvárosi (ott élt Pleidell) rendezvényen is föl-föltűnt 1990 után.

235 Például Tóth Sándor két plakátterve szerepelt az *Ahol a forradalom lángja föllobbant – 1956 Szegeden. Kass János grafikái és Tóth Sándor rajzai* (Szeged, Fekete Ház, 2006. október 13.–2007. február. 28.) című kiállításon. Rapaich Richárd *Pesti napok 1956. október 24. – november 1.* című tárlatán (FSZEK, 2006. október 5.–november 18.) a plakátterveit is bemutatta.

236 Deéd Ferenc–Szalay Lajos: *Ihr Frieden, 1959* című plakátját kiállították: *Revolution – Flucht – Integration. Ungarn-Österreich 1956* (Palais Porcia, Bécs, 2006. november 6. – december 1.).

237 *1956 képtárából – Fényképek 1956* (Vaszary Képtár, Kaposvár, 2006. október 20. – november 4.).

238 *A forradalom plakátok tükrében* („Matrica" Múzeum, Százhalombatta, 2011. október 20. – november 20.).

239 Aradi–Feuerné–Galavics–Marosi–Németh, i. m. (2. j.) 514.

240 Beke–Gábor–Prakfalvi–Sisa–Szabó, i. m. (56. j.) 338–339.

241 Első, vázlatos összefoglaló: Sümegi György: 1956 plakátjai (1956–1989) – vázlat. *Életünk,* 2011, XLIX. évf. 11–12. sz. 27–53.

242 Kassák Lajos: A plakát és az új festészet. In: Kassák Lajos: *Éljünk a mi időnkben.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1978. 15. Hasonló megfogalmazással találkozunk Szántó György egyik művében: „A plakát célja: túlkiabálni az utca zaját." In: Szántó György: *Sebastianus útja elvégeztetett.* Arad, 1924. 244.

„Ávósnak nincs irgalom!"
„Menjenek az oroszok a Kárpátokon túlra!"
„Ki a kormányból a Rákosi-rendszert is kiszolgáló szovjet talpnyalókkal!"

Ilyen és ehhez hasonló feliratok jelentek meg 1956 lázas napjaiban a pesti utcákon – plakátokon és röplapokon, követelve a magyar függetlenséget, a megszálló szovjet csapatok kivonulását. A forradalom mindennapjaihoz szervesen hozzátartoztak az ilyen utcai falragaszok, képes üzenetek, ábrákkal illusztrált gúnyrajzok, kézi készítésű plakátok. Ezek sokszor művészi színvonalon készültek, ma azonban szinte teljesen ismeretlenek, ugyanúgy, ahogy a forradalom bukása után 1956-tal foglalkozó, természetszerűleg külföldön készült munkák is. A forradalom leverését követően Magyarországon évtizedekig nem születhettek hasonló művek, hiszen mindenfajta, 1956-ra való utalás (szöveges és képi egyaránt) tiltott volt – és ha mégis megtörtént: éberen figyelték és megtorolták –, így csak a rendszer lassan lazuló évtizedében, az 1980-as évek második felében, ellenzéki szereplők munkálkodásában, a forradalom harmincadik évfordulóján, majd Nagy Imre mártír miniszterelnök és társai újratemetése előtt és a 301-es parcellába tervezett emlékműpályázatkor születhettek ilyen témájú alkotások.

4990 Ft
ISBN 978 963 13 6297 8

www.corvinakiado.hu

1956 PLAKÁTJAI
SÜMEGI GYÖRGY

943.91
E99
X 236358

SÜMEGI GYÖRGY

1956 PLAKÁTJAI

[1956–2006]

CORVINA